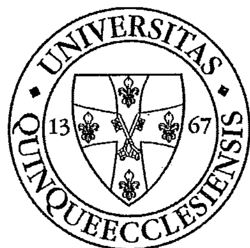
Egyetem és társadalom 1.

Sorozatszerkesztők:
Lengvári István – Polyák Petra



Polyák Petra

„A hallgatóknak meg kell lenni”

A felsőoktatási beiskolázás és felvételi rendszere az első ötéves terv idején

PTE Egyetemi Levéltár
Pécs, 2016

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001150561

A kötet kiadását az

n<a
Nemzeti Kulturális Alap

támogatta.



Lektor:
Vonyó József

Technikai szerkesztés, borítóterv:
RuRoll Kft., Pécs

Nyomdai kivitelezés:
Virágmandula Kft.

Címlapképek:
fortepan.hu
PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont
Történeti Gyűjtemények Osztálya
PTE Egyetemi Levéltár

Felelős kiadó:
PTE Egyetemi Levéltár igazgatója

ISBN: 978-963-429-083-4
ISSN: 2498-7778

X 241014

Tartalomjegyzék

Bevezetés

„Az ötéves terv teljesítéséhez nem elegendő csak az anyag, kevesek az új gyárak, az új acél – emberek kellenek hozzá, akik mozgásba hozzák a gépeket, terveznek, alkotnak, építenek. Ezeket az embereket egyetemeinken és főiskoláinkon képezzük."[1]

A demokratikus koalíciós kormányzást módszeresen felmorzsoló kommunista párt 1947 és 1949 között lépésről lépésre vált a hatalom egyetlen és megkérdőjelezhetetlen birtokosává.[2] Az 1949. évi választások és a szovjet mintájú alkotmány már csak legitimitás látszatát kölcsönözte annak a szigorúan centralizált, kettős struktúrának, melyben ugyan minden funkció párt- és állami szinten is megjelent, ám a törvényhozás, a végrehajtás és a közigazgatás szervei „másodvonalba" kerültek. Feladatuk az lett, hogy a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) szerveinek akaratát állami tevékenységgé transzformálják.[3] Amikor az országgyűlés elfogadta az 1949. évi XXV. törvénycikket a Magyar Népköztársaság első ötéves tervéről, az utólagos jóváhagyás szerepkörére ítélt parlament az MDP illetékes osztályain kidolgozott koncepciót emelte törvényerőre.

A Rákosi Mátyás nevével fémjelzett diktatúrában az állammal összefonódó párt a politikai és gazdasági intézményrendszer irányításának kisajátítása mellett a társadalom tervutasításos működtetését is célozta. A szovjet tervgazdaság mintáit másoló ötéves terv nemcsak a gyors iparosítást, főként a nehézipar fejlesztését, az addig eredménytelennek bizonyuló szövetkezetesítés végrehajtását és a hadiipari kapacitások növelését irányozta elő, hanem egyfajta „társadalmi tervként" is funkcionált. Az államosítás, az erőforrások központosítása és újraelosztása nemcsak a gazdaság, hanem a társadalmi élet minden szférájára kiterjedt.[4] A párt – saját értelmezésében az össztársadalmi érdekek megfogalmazásának és érvényesítésének egyedül hivatott letéteményese – a politikai, a gazdasági és a társadalmi alrendszerek minden területén és szintjén igyekezett fel-

1 Legfontosabb feladatunk: felkészülni a félévi vizsgákra. *Szabad Ifjúság*, 1951. dec. 19. 2.

2 Részletesen ld. Palasik 2000.

3 Berend 1999. 69.; Palasik 2000. 311–322.; Gyarmati 2011. 139–143.

4 Gyarmati 1988.

számolni az autonómia és a pluralizmus lehetőségét és megnyilvánulási formáit, annak érdekében, hogy a társadalom minél nagyobb hányadát mozgósítsa a „szocializmus alapjainak lerakásához”.[5] Ennek szolgálatába állítva a kultúra és a tudomány is politikai kérdéssé, a kommunista ideológia és propaganda terjesztésének eszközévé vált.[6]

A köz- és a felsőoktatásra az új társadalmi-politikai intézmény- és értékrendszert fenntartó generáció kiformálásának legitimációs szempontból nélkülözhetetlen követelménye mellett egy, a terv teljesítése szempontjából létfontosságú feladat is hárult – a kellő számú és szaktudású munkaerő kiképzése: *„Az 1950–54-es tervidőszakban fel kell számolni a volt uralkodó osztályok műveltségi monopóliumát, lehetővé kell tenni a dolgozó osztályok kulturális felemelkedését, a munkások, dolgozó parasztok és értelmiségiek gyermekeinek szakmai közép- és főiskolai képzését és az ország növekvő szakemberszükségletének ellátását.”*[7] A tervgazdasági és társadalompolitikai elvárások együttes teljesítése azonban csak a különböző oktatási intézményekbe bekerülők számának és összetételének szigorú kontrolljával volt lehetséges, ezért az oktatási tervek pontosan előírták, hogy mely intézménybe mely társadalmi csoportból hány tanulót vagy hallgatót lehet felvenni.

Az egyetemi-főiskolai hallgatóság ötvenes évek eleji társadalmi összetételének átalakításával, illetve ennek egyes aspektusaival mindezidáig számos kutatás foglalkozott.[8] A központi céltételezések (a tervelőirányzatok és a párthatározatok), valamint a beiskolázottak létszámának, illetve az egyes társadalmi csoportok részvételi arányainak összevetése alapján kijelenthető, hogy a hallgatólétszám változásai szorosan követték az ötéves terv koncepcióváltásait, így az előirányzatok 1951. évi felemelése, majd a Nagy Imre által meghirdetett „új szakasz” gazdaságpolitikai programja is szükségszerű változással járt a beiskolázandó hallgatók számát tekintve.

A „teljesítmények” számszerű bemutatása azonban önmagában nem teszi láthatóvá a céloktól az eredményekhez vezető *utat*, a terv végrehajtásának hétköznapi mechanizmusait. A megközelítés ráadásul magában rejti a veszélyt, hogy a felsőoktatásba jelentkező és bekerülő hallgatókat – az ötvenes évek oktatásirányításához hasonlóan – százalékokként és arányokként kezeljük.

A felsőoktatási tervszámoktól a tényszámokig vezető út elemzése annál is indokoltabb, mivel a bőséges vonatkozó szakirodalom alapján egyértelmű, hogy a gazdasági terv végrehajtásának megítéléséhez sem elegendő a beruházás és a termelés adatainak puszta összevetése.[9] Noha az ötéves terv céljainak és teljesítésének „számai” önmagukban is árulkodnak az erőforrások és a nyersanyagok szűkösségét negligáló voluntarizmusról és a terv teljesíthetetlenségéről, a gazdaságirányítás és a terv végrehajtásának mechanizmusaiba, a teljesítés „mindennapjaiban” megjelenő, az erőltetett fejlesztés mentén mutatkozó „üzemzavarokba” nem nyújtanak betekintést.

A gazdasági és a felsőoktatási terv szoros összefüggéséből kiindulva jelen kötetben a felsőoktatási beiskolázás és felvételi ötvenes évek eleji *gyakorlatát* vizsgálom azzal a céllal, hogy a gazdasági terv teljesítésére vonatkozó kutatások megállapításait egy a terv rendszerébe integrált, de nem gazdasági szektorban is „teszteljem” – egy olyan „ágazatban”, melynek nemcsak „munkásai”, hanem „nyersanyagai” és „késztermékei” is számokkal és százalékokkal le nem írható, nem tervezhető célokkal és elképzelésekkel rendelkező emberek.[10]

5 Berend 1999. 115–126.; Gyarmati 2011. 25., 131–147.; Palasik 2013. A kötetben a párt- és minisztériumi iratok, valamint a sajtó jellegzetes kifejezéseit, a kor ideológiai-politikai frazeológiáját tükröző fordulatokat, melyek elsősorban társadalmi valóság újraalkotásának *szándékát* tükrözik, idézőjelben használom.

6 Részletesen ld. pl. Standeisky 2003; Gyarmati 2011. 235–247.

7 1949. évi XXV. törvény 43. § (1).

8 A tárgyalt korszak felsőoktatás-politikájára általában: Ladányi A. 1986. 18–163. A felvételi rendszer változásaira általában: Lukács 1989; Ladányi A. 1995. A társadalmi összetétel átalakítására, és az ebből adódó társadalmi-mobilitási konzekvenciákra: Ladányi A. 1986. 42–53.; Zsidi 1995; Knausz 1988 [1998]. 74–91.; Majtényi 2005; Sáska 2006; Takács 2008. 22–41.; Nagy 2015. Egy-egy felsőoktatási intézmény vonatkozásában: Vajda 2010; Varga 2010. A szakérettségi rendszerére különösen: Kovács–Örkény 1981, 1991; Diószegi–Koncz 1987; Majtényi 2004; Majtényi 2005. 93–214.; Knausz 1988 [1998]. 82–91. A felsorolt témakörök szakirodalmáról értékelő összegzést közöl: Vajda 2010. 172–175.; Nagy 2015. 271–273.

9 Vö. Kovácsy 1981. 193. Az ötéves tervről részletesen ld. Pető–Szakács 1985. 151–292.

10 A közoktatás 1949–1956 közötti fejlesztési terveivel legutóbb Kovács Éva foglalkozott. Tanulmánya rendkívül találó, *Játék a (lét)számokkal és a származással* elnevezésű fejezetében – főként a középiskolák vonatkozásában, de érintve az egyetemi-főiskolai viszonyokat – a beiskolázás kérdéseire is kitér. Kovács 2012, különösen: 639–642. Jelen kötetben elsősorban a be-

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED

Ehhez azonban szükséges röviden érinteni a gazdasági terv végrehajtásának azon sajátosságait, melyek kiindulópontként szolgálnak a felsőoktatási terv teljesítésének vizsgálatához.[11]

Az ötéves népgazdasági tervet a Központi Vezetőség (KV) illetékes osztályai dolgozták ki, melyet az Országos Tervhivatal (OT) és a minisztériumok rendkívüli részletességgel, újabb és újabb tervmutatókat alkotva, vállalati szintre bontottak le. A terv pontosan megszabta, hogy milyen beruházási forrásokból, mennyi energia, nyersanyag és munkaerő felhasználásával, milyen mennyiségben mit is kell előállítani. E rendszer arra a feltételezésre épült, hogy mivel mindezen elemek pontosan számszerűsíthetők, a tervet már „csak" végre kell hajtani. A tervszámok közlésével azonban hosszas alkufolyamat kezdődött: a minisztériumok a Tervhivatallal, a vállalatok a minisztériumokkal egyezkedtek, a teljesítésért cserébe nagyobb beruházásokat igényelve. Ha a központi elképzelések nem is, az előirányzatok az OT, a minisztériumok és a vállalatok tervalkuinak következtében gyakran változtak, így az is, hogy éppen mikor melyik tervet kellett teljesíteni. A központi terv 1952-ben 472-szer, 1953-ban 225-ször változott meg.[12]

A teljesítést a terv- és tényszámok egymáshoz való viszonya határozta meg, így a rendszer mennyiségi teljesítésre ösztönzött. A rendkívül nagyszámú tervmutató együttes teljesítése azonban lehetetlen, de a terv maga végső soron kötelező volt, így a vállalatok általában a „globális" teljesítésre törekedtek, hiszen ha egy-egy területen elmaradás is mutatkozott, a terv a fő mutatók szerint még teljesülhetett, ennek megítélésében pedig a termék minősége nem is játszott szerepet. A globális teljesítésben a vállalatok annál is inkább érdekeltek voltak, mivel ez a vállalatvezetés számára prémiummal, a „tervfegyelem" megszegése pedig komoly szankciókkal járt.[13]

iskolázás és a felvétel „hagyományos" – tehát a középiskolák végzős osztályaiból az egyetemekre és főiskolákra vezető – útvonalaival foglalkozom, és csak annyiban térek ki a szakérettségi, valamint az esti és a levelező képzés kérdéseire, amennyiben azok a vázolt problémák kialakulásához vagy megoldásához hozzájárultak.

11 Részletesen ld. Kovácsy 1981; Berend 1999. 104–115.; Gyarmati 2011. 166–181.,198–211., 279–295., 352–353.

12 Pető–Szakács 1985. 153–159. Továbbá: Kovácsy 1981. 198.; Berend 1999. 107.

13 Kovácsy 1981. 198.; Berend 1999. 108.

A megfelelő hatalmi háttérrel párosult hit, hogy a megvalósítás csak akarat kérdése, a végrehajtás szükségességét a számok minden irrealitása ellenére megkérdőjelezhetetlenné tette, ezért a központi szervek a tervtől való elmaradást a termelési folyamatok aprólékos szabályozásával és szigorú ellenőrzésekkel igyekeztek megelőzni. Abból kiindulva, hogy a teljesítéshez minden adott, az elmaradást a végrehajtás zavarának tekintették, ezért rendkívül sok adatot igyekeztek beszerezni (és előállítani) a termelési folyamatról, hogy azt – a nem kívánt mellékhatásokra időben felfigyelve – újabb és újabb szabályozással tudják kontrollálni. A hatalmas információéhséget kielégítő, napi/heti jelentések azonban kezelhetetlen adattömeget hoztak létre, mellyel az egyre nagyobbra duzzasztott adminisztratív apparátus igyekezett megbirkózni úgy, hogy az adatok matematikai értelmezése mellett létezett egy másik is: a pártszerű.[14]

A megvalósításhoz rendelt irreális határidők, a munkavédelmi és szervezési hiányosságok, az anyag- és munkaerő-pazarlás és a karbantartás hiányában folyamatosan elöregedő gépállomány a rendszerbe „programozták" a kontraproduktivitást.[15] A termelés folyamatos zavarainak bűnbakjai azonban a munkások lettek.

A terv teljesítéséhez nemcsak az anyagi, hanem az emberi erőforrások sem álltak rendelkezésre. A képzett szakemberek számát ráadásul az MDP káderpolitikája is csökkentette a politikailag megbízhatatlannak tartott „régi" szakembergárda háttérbe szorításával és a munkáskáderek állami, közigazgatási, párt-, illetve gazdasági irányító apparátusba való kiemelésével.[16] Mivel azonban a nagy volumenű gazdaságfejlesztési elképzelések megvalósításának alapfeltétele volt a kellő számú és képzett munkaerő, a munkaerő-szükségletek kielégítését is kezdettől központi feladatként kezelték.[17]

A beruházási keretek végessége és a felhasználás alacsony hatékonysága miatt a terv teljesítése az emberi teljesítőképességet maximálisan igénybe vette, a termeléskiesések behozása ugyanis csak a munkateljesítmény fokozásával volt lehetséges. A rituális munkafelajánlások, termelési kampányok és sztahanovista mozgalmak során teljesített – a pártsajtó „alternatív valóságot" alkotó sikerpropagandájában mindig: túlteljesített

14 Pető–Szakács 1985. 157–172.; Berend 1999. 109.

15 Gyarmati 2011. 201.

16 Gyarmati 1991. 54.

17 Gyekiczky 1989. 32–33.

– előirányzatok azonban a munkások „rejtett tartalékainak" bizonyítékaként menetrendszerű normaemelésekhez vezettek. A párt központi vezetése a termelési problémák mentén kiéleződő konfliktusokra adott válaszokat – mint az önkényes kilépéseket vagy igazolatlan hiányzásokat – munkafegyelmi kérdésként kezelte. Ennek következtében az üzemekben is megindult a „szabotálók" elleni hajsza, a munkavállalókat pedig adminisztratív kényszerintézkedésekkel és büntetőjogi eszközökkel szorították rá az adott körülmények közti munkavégzésre.[18]

A munkaerő-gazdálkodás szigorúan központosított rendszere szükségszerűen kiterjeszkedett a munkaerő „újratermelésére", azaz az ezt biztosító képzési rendszerek tervezésére és irányítására.[19] A tervezés módszertana abból indult ki, hogy a gazdaság és egyes ágazatainak munkaerő-szükséglete lebontható foglalkozási csoportokra és képzettségi szintekre, ez pedig a munkaerő-állomány tervidőszak alatti változásait (nyugdíjazás, halál, a szakmai csoport létszámának szándékos csökkentése/növelése stb.), valamint a tanulmányaik során lemorzsolódók vagy azt magasabb szinten folytatók számát is figyelembe véve megfeleltethető a szakoktatási intézményekben felvételre kerülők számával.[20] A keretszámok megadása alapvetően befolyásolta az általános és a szakképzés viszonyát, az egyes képzési területek súlyát és a leendő munkaerő-állomány szakmaszerkezetét is.[21]

Az oktatási rendszer munkaerő-újratermelésben kapott szerepe révén az ötvenes évek elején a felsőoktatás olyan koncepciója vált uralkodóvá, mely szerint annak legfőbb funkciója, hogy szakképzett munkaerő biztosításával járuljon hozzá a gazdaság fejlesztéséhez.[22]

*

A kutatás fókuszában a beiskolázási és felvételi folyamat három szereplője, a felsőoktatási kérdésekben illetékes központi pártszervek, a mindenkori oktatási minisztérium, illetve a felsőoktatási intézmények állnak.

[18] Gyarmati 1988. 46–47.; Gyekiczky 1989. 28–35., 44–57.; Gyarmati 2011. 201–208. Vö. Pető–Szakács 1985. 169–191.

[19] Polónyi 1986. 1336.

[20] Tímár 1989. 41–42.

[21] Polónyi 1986. 1337.; Lukács 1991. 61.

[22] Vö. Szita 1951. 390–392.

A pártirányítás elemei a felsőoktatás területén 1948 közepére épültek ki. A felsőoktatás kérdéseivel 1949 nyarától az MDP KV Oktatási Osztálya, 1950 tavaszától pedig az Agitációs és Propaganda Osztály foglalkozott, melynek irányító szerve a Révai József által vezetett Agitációs és Propaganda Pártkollégium (utóbb Bizottság) volt. A Bizottság 1953. júniusi megszüntetése után az Agitációs és Propaganda Osztály felügyeletét Farkas Mihály vette át. 1954 júliusában az oktatási és kulturális feladatkört elválasztották a propaganda területétől, az oktatás irányítása a Tudományos és Kulturális Osztályhoz került, melynek struktúrája gyakorlatilag megismételte a minisztériumi osztályokat.[23]

Az oktatásügy állami irányítása 1951 májusáig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz (VKM) tartozott, ekkortól a vallási ügyeket az Állami Egyházügyi Hivatal kezelte, az oktatásügy pedig a Darvas József vezette Közoktatásügyi Minisztériumhoz (KM) került. 1952 végén a feladatok kettéválasztásával létrejött a Felsőoktatási Minisztérium (FoM), élén Erdey-Grúz Tiborral, ám alig fél évvel később a FoM és a KM összeolvasztásával az oktatásügy ismét egyetlen, az Erdey-Grúz vezette Oktatásügyi Minisztérium (OM) irányítása alá került.[24]

A kutatás nagy részben a felsorolt állami és pártszervek iratanyagára épült, melyekben számos, egyetemektől és főiskoláktól beérkező jelentés is található. A felsőoktatási intézmények felvételi és beiskolázási dokumentumait tekintve a legrészletesebb kutatásra a pécsi intézmények (a Pécsi Orvostudományi Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem jogi kara, valamint a Pécsi Pedagógiai Főiskola) esetében nyílt lehetőség, de a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon található egyetemi-főiskolai tanácsülési jegyzőkönyvek révén további tizenkét intézmény felvételi munkáját is vizsgáltam.[25]

[23] Kovács 2012. 649. A felsőoktatás állami és pártirányításáról bővebben: Ladányi A. 1986. 227–228.

[24] A minisztériumok szervezetéről, irányításáról bővebben: Ladányi A. 1986. 228–229.; T. Kiss 1993. 90–120.; Keresztes 2009. 47., 77., 86.

[25] Állatorvos-tudományi Főiskola, Agrártudományi Egyetem, Budapesti Műszaki Egyetem, Budapesti Orvostudományi Egyetem, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Erdőmérnöki Főiskola (Sopron), Iparművészeti Főiskola, Képzőművészeti Főiskola, Közgazdaságtudományi Egyetem, Mezőgazdasági Gépészmérnöki Főiskola, Szegedi Orvostudományi Egyetem, Testnevelési Főiskola.

A felsorolt források elsősorban a központi párt-, minisztériumi és felsőoktatási intézményi szinteken zajló folyamatokról szolgáltatnak közvetlen információkat, a megyei oktatási osztályok és a középiskolák tevékenységét csak az őket ellenőrző szervek perspektívájából láttatják. A feldolgozott iratanyagok alapján a megyei és középiskolai végrehajtást is megkíséreltem rekonstruálni, a most kialakult képet azonban e szervek és intézmények iratanyagának feldolgozása a későbbiekben jelentősen árnyalhatja.

A felsőoktatási tervek elemzéséhez számos statisztikát és kimutatást használtam fel. A korabeli statisztikákra vonatkozóan maradéktalanul osztom Knausz Imre megállapítását, miszerint „[a]*hány jelentés, annyi számadat*".[26] Arról például, hogy statisztikai szempontból pontosan mely intézmények tartoznak egyáltalán az egyetemek-főiskolák körébe, csak 1952 márciusában született döntés, éppen a korábbi évek káoszára reagálva.[27] A VKM-nek az 1950. márciusi párthatározat szellemében születő, de nem alaptalan önkritikája szerint ugyanis a beiskolázás végrehajtásának egyik legnagyobb akadálya az volt, hogy „*munka közben bukkantunk rá, hogy azok a számok, amelyek alapján dolgozni kezdtünk, teljesen hibások és használhatatlanok.*"[28] A párt- és minisztériumi kimutatásokat böngészve alig találunk olyat, melyek – például a terv teljesítésére nézve – azonos számadatokat tartalmaznának, de az összevetést az adatok sokfélesége is megnehezíti.[29] A kimutatások hol tartalmazzák a felvett szakérettségisek adatait, hol nem, de 1953 után az OM már csak bizonyos intézmények felvételi számaira volt kíváncsi – az orvos- és az agrárképzés adataira például egyáltalán nem.

A fenti megállapítások önmagukban is megkövetelik, hogy bizonyos kritikával kezeljük a korabeli statisztikákat. Azonban további torzításokat eredményezett, hogy az adatok összegyűjtése, elrendezése és értelmezése is politikai feladat volt: 1952-ben a minisztérium például azért választotta a szeptember 15-i létszámadatot „induló létszámnak", mivel

26 Knausz 1988 [1998]. 86.

27 MNL OL XIX-I-5-d. A KM Kollégiumának (a továbbiakban: KOLL) 1952. márc. 13-i ülése.

28 Harcban a továbbtanulásért. *Köznevelés*, 1950. aug. 15. 470.

29 Ebben is kirívó például a VKM Kollégiumának 1950. október 30-i ülésére készített jelentés, mely a beiskolázás végrehajtásáról más számadatokat közöl, mint a hozzá tartozó melléklet. MNL OL XIX-I-1-h. VKM KOLL 1950. okt. 30-i ülés.

a felvételt nyert, de be nem iratkozottak nagy száma miatt a lemorzsolódási adatok „*indokolatlanul*" magasak lennének.[30] Mindez például azt is előre jelzi, hogy az elsőévesek különböző statisztikákban közölt létszámadatai nem egyeznek meg a felvettek számával.

Az ötvenes évek felsőoktatásának mennyiségi fejlődésére vonatkozóan a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) évkönyvei és tájékoztatói mellett számos nyomtatásban közölt statisztikát is kézbe vehet az érdeklődő, bennük azonban gyakran ellentmondó információkat talál aszerint, hogy azok milyen megkötésekkel, például mely intézmények hiányában közölnek összesítő adatokat.[31] A kötet készítése során ezért – amikor csak lehetett – a KSH kimutatásait használtuk.

A kötetet szemelvénygyűjtemény egészíti ki. A felsőoktatási beiskolázás és felvételi folyamatát bemutató korabeli dokumentumok a három pécsi felsőoktatási intézménynek a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltárban őrzött iratanyagából származnak.

30 MNL OL XIX-I-5-d. KM KOLL 1952. márc. 13-i ülés. 1953-tól a hallgatói létszám felmérésének első időpontja október 15. lett.

31 Pl. StatÉvk 1949–1955; MűvStat; Ladányi A. 1975; Ladányi A. 1989. 413–420.; DMOT II. 698–703.

Felsőoktatás a tervgazdaság szolgálatában

Felsőoktatás-politika és felsőoktatási rendszer 1945 és 1954 között

1945-ben a koalíciós pártok kultúr- és művelődéspolitikájának azonos célkitűzése volt a Horthy-korszakból örökölt oktatási rendszer demokratizálása, valamint strukturális, tartalmi és világnézeti reformja. Az állami beavatkozással történő demokratikus átalakítást – azaz a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentését biztosító oktatási rendszer kialakítását – illetően az egyes pártok követelései lényegileg nem is tértek el egymástól, a különbségek a pártok bázisát jelentő társadalmi rétegek érdekeinek érvényesítésében jelentkeztek. Ez az alapvető konszenzus vezetett 1945 szeptemberében – anyagi, tárgyi és személyi feltételek hiányában is – az egységes, nyolcosztályos általános iskolát létrehozó kormányrendelet gyors kiadásához.[32]

Eleinte a felsőoktatás területén is a demokratizáló törekvések álltak előtérben, melyek a továbbtanulástól korábban jogi vagy anyagi akadályokkal elzártak tanulmányainak támogatását célozták: hatályon kívül helyezték a zsidók, 1946-ban pedig a nők felvételi korlátozásait. 1945-től a kiegészítő érettségi letételének lehetőségével könnyítették meg a különböző középiskola-típusokból érkezők bejutását, 1947-től pedig több egyetemen is megszervezték az esti tagozatos képzést, hogy a jelentkezők munka mellett is szerezhessenek diplomát. A képzési és tartalmi kérdések kevesebb figyelmet kaptak, átfogó felsőoktatási reformot 1948-ig egyik koalíciós párt sem kezdeményezett. A politikai és gazdasági kérdések mögött a kultúr- és művelődéspolitika ügyei némiképp háttérbe szorultak, és ezek között is az alapfokú oktatás élvezett prioritást.[33]

Az ágazati reformok elmaradását mindemellett az is indokolta, hogy az egyetemi autonómia révén a felsőoktatási intézmények egy része a szervezeti, személyi és tartalmi kérdésekben bizonyos mértékben még kontrollálni tudta a pártpolitikai követeléseket, ami az oktatásirányítás szempontjából körülményessé tette a nagyobb horderejű döntések meghozatalát. A kommunista pártsajtóban „parttalan", „anarchikus" és „feudális" jelzőkkel illetett autonómia azonban korántsem volt korlátlan: ahogy az állam egyre inkább felvállalta az egyetemek működtetésének financiális terheit, mind nagyobb beleszólást igényelt a működésbe is, így a dualizmus és a Horthy-korszak kultuszminisztériumaival kialakított kompromisszumok révén az egyetemek autonómiája meglehetősen szűkre volt szabva.[34] Az oktatói kar átalakításának első hulláma, az 1945–46 folyamán zajló igazolások és bélistázások során a Magyar Kommunista Párt (MKP) – agresszív és gyakran méltatlan sajtókampányokkal kísért – kritikája azonban már magának az autonómiának a létjogosultságát kérdőjelezte meg.[35] A párt számára az autonómia felszámolása politikai-hatalmi kérdés volt. Az ekkor még inkább részkérdéseket érintő követelésekben, mintsem kimunkált, elvi jellegű programnyilatkozatokban körvonalazódó felsőoktatási céljai – mint az egyetemek világnézeti-ideológiai áthangolása, a gazdasági tervek szakember-igényét kielégítő képzési struktúra és tartalom kialakítása – ugyanis mind a felsőoktatási intézmények önállósága ellen hatottak. Így a pártnak alapvető érdeke volt, hogy ezek a döntések ne a „velejéig reakciósnak" tekintett egyetemeken szülessenek meg.[36]

Az igazolások és bélistázások után is gyenge akadémiai és egyetemi pozíciókkal rendelkező kommunista párt 1945–48 folyamán elsősorban a tanügyigazgatásban, illetve a VKM-ben igyekezett kiépíteni hatalmát. Erre elsősorban a kisgazda (valójában kettős párttagságú) Ortutay Gyula 1947-es miniszteri kinevezésével nyílt lehetőség. Ezt követően az MKP a minisztériumi apparátusba juttatott kommunisták révén az elvi és személyi kérdéseket tekintve az oktatásügy szinte egész területén komoly befolyásra tett szert.[37]

1947–48 körül a VKM figyelmét elsősorban az egyházak oktatási szerepével és jogaival kapcsolatos viták, valamint az iskolák államosításának előkészítése kötötte le, ugyanakkor Ortutay kezdettől elsőrendű feladatnak tekintette a felsőoktatás átszervezését is.[38] 1947. május-júniusában, alig egy hónap leforgása alatt a minisztériumban és az MKP felsőoktatási reformbizottságában is elkészült egy-egy részletes tervezet,

[32] Pótн 1985. 498–501.; N. Szabó 2015. 154–159.
[33] Ladányi A. 1999. 77.; N. Szabó 2015. 129–135.

[34] Bővebben ld. Ladányi A. 1991. 24–28.; Barakonyi 2004. 41–48., 63–64.; Rácz 2005, 2010. Vö. Kardos 2004. 207.
[35] Részletesen ld. N. Szabó 1999.
[36] N. Szabó 2015. 138–140.
[37] Donáth 2008. 27.
[38] Kardos 2004. 208–209.

melyek jól jelzik a kérdés szakmai és pártpolitikai megközelítésének eltéréseit. Míg a VKM parasztpárti államtitkára, Kovács Máté átfogó reformkoncepcióját alapvetően vitaindítónak szánta, az MKP tervezete általános célkitűzések nélkül, elsősorban a gazdaság és a társadalom új igényeire hivatkozva és az autonómiát teljes mértékben figyelmen kívül hagyva fogalmazta meg az egyes képzésekre, az intézmények szervezetére, személyi összetételére, tanulmányi rendjére és képzési kapacitására vonatkozó konkrét és meglehetősen türelmetlen javaslatait.[39]

A részletek kidolgozása 1948 tavaszán kezdődött, a fő irányvonalak meghatározása azonban már nem a VKM-ben zajlott. A minisztériumi főosztályok személyi állományának további „feljavításával" a pártirányítás 1948 nyarára az oktatásirányítás területére is kiterjeszkedett. A felsőoktatás-politikai döntés-előkészítés ekkortól a kommunista párt Köznevelési Bizottságában, valamint a pártapparátus illetékes osztályain zajlott, a döntések az Agitációs és Propaganda Pártkollégiumban születtek. A VKM ebbe a rendszerbe egyre inkább végrehajtóként tagolódott be.

Az MKP Értelmiségi Osztályán júniusban született meg az ún. egyetemi (valójában az egész felsőoktatást érintő) reform alapelveit rögzítő dokumentum, mely lényegében az 1948. június 12-i, pártegyesítő kongresszuson elfogadott köznevelési célkitűzéseket bontotta ki. A tervezet a felsőoktatás fennálló rendszerét alkalmatlannak nyilvánította a „népi demokrácia szükségleteinek" megfelelő szakemberképzés megvalósítására, és legsürgősebb feladatként a felsőfokú képzés tervgazdasági logikának való alárendelését határozta meg. A reform alapvető követelményének tekintette az oktatói gárda ideológiai-politikai szempontok szerinti átalakítását, a hallgatók társadalmi-politikai összetételének radikális megváltoztatását, a tervszerű szakemberképzés érdekében a tanítási és tanulási szabadság korlátozását, valamint a szakképzés és a tudományos kutatás feladatainak elhatárolását.[40]

Átfogó felsőoktatási törvény nem készült, a VKM azonban az MDP bizottságaiban elfogadott álláspontot követve már 1948 nyarától számos rendeletet adott ki, melyek különböző mértékben avatkoztak be az egyetemek-főiskolák szervezetébe és tanulmányi kérdéseibe. Új közgazdasági,

[39] Kovács Máté: Irányelvek a felsőoktatás reformjához, 1947. máj. 20. In: DMOT I. 307–316.; A Kommunista Párt felsőoktatási reformbizottságának javaslatai a Központi Vezetőség számára, 1947. jún. 18. In: DMOT I. 316–331.

[40] Részletesen ld. Ladányi A. 1970.

természettudományi és műszaki felsőoktatási intézmények és képzések jöttek létre, illetve indultak el. A bölcsészet- és természettudományi karokon – a tanszabadságot felszámolva – kötött tanulmányi rendet vezettek be. Célzottan az autonómia fellazítása érdekében állították fel a tanulmányi osztályokat, melyek akár a dékánt kikerülve közvetlenül is kapcsolatot tarthattak a minisztériummal.[41] A bevezetett rendelkezések általában a szervezeti-tanulmányi rendszer egy-egy elemét érintették, de például a rektorok, dékánok hatáskörét nem szabályozták, így a tanulmányi osztályok és a pártszervezetek egyre gyakoribb beavatkozásai rendszeres hatásköri vitákat generáltak. A kötött tanulmányi rend és számos új, a szak- és a világnézeti képzés szempontjából elengedhetetlennek vélt tantárgy bevezetése pedig a hallgatók túlterheléséhez vezetett, nem járt ugyanis a többi tantárgy óraszámának csökkentésével. Az új tárgyak oktatásához megfelelő tankönyvek és oktatószemélyzet sem állt rendelkezésre, többek között a sarkalatosnak tekintett marxizmus-leninizmus esetében sem.[42]

Az oktatási kérdéseket felügyelő pártszervek már 1949 elején meglehetős elégedetlenséggel figyelték a VKM tevékenységét, amihez a felsőoktatásban jelentkező zavarok mellett a középiskolai reform rendkívül gyors kudarca és a „munkás- és parasztszármazású" tanulók, valamint hallgatók nagy lemorzsolódási aránya is hozzájárult. Utóbbi jelenség ráadásul gyökeresen ellentétes volt az 1949 folyamán formálódó ötéves terv nagyratörő beiskolázási elképzeléseivel, melyek azt célozták, hogy a tervidőszak végére minden tanköteles korú gyerek végezze el az általános iskolát, a közép- és felsőfokú intézményekben sokszorosára emelkedjen a „munkás- és parasztszármazású" tanulók és hallgatók aránya, továbbá mintegy százezer új szakembert (ezen belül 10 000 pedagógust, 8 000 mérnököt és 14 000 mezőgazdasági akadémiát, főiskolát végzett szakembert) képezzenek ki.[43] A pártszervek kezdettől úgy vélték, hogy a problémák elsősorban a VKM bürokratizmusával (értsd: lassúságával) és nem megfelelő személyi összetételével – Ortutay „ingadozásával" és a kommunistáknak a minisztériumi apparátuson belüli elégtelen befolyásával – magyarázható. A minisztérium munkájáról a Rajk-pert követő

[41] Kardos 2004. 209.

[42] Ladányi A. 1986. 78–80.

[43] A Központi Vezetőség határozata az ötéves tervről, 1949. ápr. 2. In: MDP 63.; Ladányi A. 1989. 39.

paranoid légkörben készített, 1950. februári pártjelentés, majd a Központi Vezetőség egy hónappal későbbi határozata a problémák forrásaként a VKM-ben „megbújó ellenség kártevő tevékenységét", és „romboló aknamunkáját" nevezte meg. A februári jelentés a minisztérium Egyetemi Főosztályát egyenesen a „szabotőrök gyűjtőhelyeként" emlegette.[44] A határozat szerint a VKM túlterheléssel, „maximalista színvonal-igényekkel", a diákszociális intézkedések és a tankönyvellátás szervezetlenségével igyekezett elkedvetleníteni a „munkás- és parasztszármazású" tanulókat, fokozni lemorzsolódásukat és ezzel akadályozni a tervszerű káderutánpótlást. A párthatározat a marxizmus-leninizmus fokozottabb érvényesítését, a szociális összetétel további javítását, valamint a *„termelés igényeinek jobb kielégítését"* célozta: *„Közvetlenebbül a szakkáderszükséglet szerint kell megszerveznünk szakközépiskoláink és főiskoláink munkáját."*[45] Már a párthatározat kiadása előtt Darvas József váltotta Ortutay Gyulát, 1950 márciusa után pedig lecserélték a minisztérium munkatársainak kétharmadát.[46]

Ezt követően felgyorsult a felsőoktatás átalakítása. A Minisztertanács 1950. december 22-i határozata már új reformot hirdetett. Ez olyan felsőoktatási rendszer kialakítását célozta, mely *„dolgozó népünk igényeit, szükségleteit, ötéves tervünket, a szocialista fejlődést, nemzeti felemelkedésünket szolgálja."*[47] A bevezetett változtatások mindegyike a gazdaság ötéves, majd felemelt tervéből levezetett szakember-igény kielégítését szolgálta: így az új, szűkprofilú felsőoktatási intézmények létrehozása, a túlspecializált képzések bevezetése,[48] az egyes képzésekhez szükséges tanulmányi idő minimálisan elégséges(nek vélt) szintre csökkentése, illetve 1951-től a levelező képzés beindítása.

[44] Kardos 2012. 736. Az 1950. márciusi KV-határozat születésének hátteréről bővebben ld. DMOT I. 354–358.; Knausz 1989a [1998]; Kardos 2012. 733–737.

[45] A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium munkájával kapcsolatos kérdésekről, 1950. márc. 29. In: NEK 231–235.

[46] Kardos 2012. 737.

[47] A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának határozata a felsőoktatási reform alapelveinek meghatározása tárgyában, 1950. dec. 22. In: NEK 303–307. Vö. Tolnai 1950.

[48] 1953-ban a műszaki egyetemeken 44-féle szakon, azon belül 71 szakágban végeztek hallgatók. Erdész 1957. 700.

A felsőoktatási intézmények a „termeléssel való kapcsolat erősítése" érdekében a profiljuknak megfelelő szakminisztérium irányítása alá kerültek, így például az agrárfelsőoktatási intézmények a Földművelésügyi Minisztériumhoz, az orvostudományi egyetemek az Egészségügyi Minisztériumhoz, a művészeti főiskolák a Népművelési Minisztériumhoz tartoztak. A decentralizáció 1953 nyarán érte el „csúcspontját": ekkor 32 felsőoktatási intézmény felett 11 minisztérium gyakorolt felügyeletet.[49] A hatásköröket azonban nem határolták el, a minisztériumok szinte minden ügyet saját hatáskörben igyekeztek szabályozni. Az aprólékos, gyakran egymásnak ellentmondó, rengeteg adminisztrációval járó utasítások és az irreálisan rövid határidők minimálisra szűkítették az intézmények mozgásterét. A szervezeti-irányítási autonómia fokozatos felszámolását a tudományegyetemek és a műszaki egyetemek szervezetét szabályozó 1950. november 23-i minisztertanácsi rendelet tetézte be, mely az üzemek és a vállalatok mintájára bevezette az egyszemélyi felelős vezetés elvét.[50] A párttitkárok, a tanulmányi osztály, illetve a személyzeti osztály vezetőinek irányítási és személyzeti kérdésekbe való rendszeres beavatkozását az állami és pártvezetés továbbra is támogatta.[51]

A megfelelő mennyiségű végzett hallgató kibocsátása mellett kulcskérdés volt, hogy az intézményekből olyan fiatalok kerüljenek ki, akik nemcsak *képesek*, hanem *készek* is a szocializmus felépítésére. Ennek megfelelően az oktatás-nevelés szakmai-pedagógiai kérdései az ideológiai szempontoknak rendelődtek alá, és maguk is „tervszerűvé" váltak: „a szocializmus felépítését vezénylő parancsnoki gárda" felkészítését az ideológiai szempontból átértékelt és a leendő munka elvégzéséhez szükséges ismeretek alapján szelektált tananyag, a központilag összeállított tantervek, ellenőrzött tanmenetek és tematikák biztosították. Ehhez a célkitűzéshez kapcsolódtak a felsőoktatás pártállami átalakításának legismertebb intézkedései: a kötelező testnevelés, az orosz és a marxizmus-leninizmus órák, valamint a honvédelmi oktatás bevezetése.

Az intézmények oktatói karának átalakítása már 1949-ben megkezdődött az ideológiai szempontból alkalmatlannak vélt professzorok áthelyezésével és kényszernyugdíjazásával, valamint új professzori, docensi

[49] Ladányi A. 1986. 36–38.

[50] A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 274/1950. (XI. 23.) MT. sz. rendelete a tudományegyetemek és műszaki egyetemek szervezetének szabályozása tárgyában, 1950. nov. 23. In: DMOT I. 483–489.

[51] Ladányi A. 1991. 31–35.; Kardos 2004. 209–211.; Rácz 2005. 250–251.

kinevezésekkel, melyeknél a szakmai-tudományos szempont már háttérbe szorult a politikai-világnézeti megbízhatóság mögött.[52] A személyi döntések a megfelelő pártszerveknél születtek, az egyetemi/kari tanácsok elvesztették a kinevezésekre vonatkozó korábbi jelölési jogosítványaikat. A szakember-szükséglet minél gyorsabb kielégítésének követelménye miatt alárendelt szerepbe szorult az egyetemek tudományos utánpótlást képző funkciója is. 1950–51 folyamán a tudományos minősítés rendszerét – a korábbi egyetemi tudományos címek megszüntetésével, és a kandidátusi, valamint a tudományok doktora fokozat bevezetésével – kiemelték az egyetemek szervezeti kereteiből.[53]

Míg a hallgatói létszámtervek teljesítése nagyjából az elképzelések szerint alakult, a felsőoktatási beruházások összege már az első években 30%-kal elmaradt az ötéves terv előirányzataitól. Így a hallgatólétszám növelésének tárgyi és személyi feltételeit csak részben sikerült biztosítani.[54] Az 1952-es párt- és minisztériumi jelentések túlzsúfolt diákszállókról, elégtelen műszerállományról és laboratóriumi felszerelésekről, túlterhelt oktatókról szóltak, de arról is, hogy a beiskolázás rendszere kontraproduktív: az 1952/53. tanévre előírt keretszámok teljesítése csak a lemorzsolódók arányát növeli. Mivel a jelentkező problémákat az oktatásirányítás a gyors növekedés természetes velejárójának tekintette, 1952-ben a keretszámok csekélyebb módosításával csak „tüneti kezelést" hajtott végre.

Amikor 1953 nyarán, a Nagy Imre-féle júniusi kormányprogram következtében az addigi gazdaságfejlesztési tervek súlypontjai áthelyeződtek – az oktatás területén a „túlfejlesztett" felsőoktatásról az alapfokú képzés addig csak szavakban megnyilvánuló fejlesztésére[55] –, jelentősebb korrekciókra is sor került. A júniusi kormányprogram oktatásügyi „tanulságait" az MDP Politikai Bizottságának (PB) 1954. február 15-i párthatározata vonta le, kimondva, hogy a hallgatólétszám növelése helyett az

[52] Az 1945 és 1950 között tudományos elitpozícióba kerültek összetételéről, karrierútjairól és az ezt meghatározó tényezőkről ld. Bíró – Székelyi 1996. Továbbá: Huszár 2005. 21–27.

[53] Ladányi A. 1991. 32.; Rácz 2005. 250–251.

[54] Ladányi A. 1989. 60–63.

[55] Vö. Kovács 2012. 624.; Knausz 1989b [1998]. 147–149.

oktatás színvonalának emelésére kell törekedni, és meg kell teremteni ennek személyi, tárgyi és tudományos feltételeit.[56]

A keretszámokat több lépésben tovább csökkentették, megkezdődött a túlzott szakosítás felszámolása és egyes képzésekben nőtt a tanulmányi idő. Ezeket azonban nemcsak a képzések színvonalával kapcsolatos célkitűzések, hanem az egyes szakokon végzett hallgatók már 1953 nyarán mutatkozó elhelyezési nehézségei is indokolták.[57] A párthatározatból számos feszültségcsökkentő intézkedés is következett, mint például az oktatók munkájának értékelésében a politikai szempontok mellett a szakmai-tudományos kritériumok fokozottabb figyelembevétele, a jogkörök elhatárolásával az egyetemi vezetők önállóságának növelése, az egyetemi kutatások fokozottabb anyagi támogatása, vagy a hallgatói fegyelmi ítéletek felülvizsgálata.

Hiába hangsúlyozta azonban az Oktatásügyi Minisztérium, hogy a felsőoktatás csak a létszámtervek szempontjából van „túlfejlesztve", a keretszámok leszállítása a költségvetési keretek csökkentésével is járt.[58] Fokozottan érintették a felsőoktatási beruházásokat az 1954. nyári általános takarékossági intézkedések is, egyes építkezéseket egyszerűen le kellett állítani. A „racionalizálás" jegyében alig felére apadt a korábban felduzzasztott egyetemi-főiskolai adminisztratív személyzet létszáma, de a hallgatólétszámhoz mérten továbbra is alacsony oktatói létszám is, főként tanársegédek elbocsátásával.[59] Megszüntették az esti tagozatokat, a tandíj-kötelezettség bevezetésével korlátozták a levelező képzést, csökkentették a diákszociális juttatásokat. A túlzott szakosítás felszámolása ekkor már főleg anyagi motivációból folytatódott: több főiskolát, illetve szakot megszüntettek, a profilírozás jegyében pedig egyes szakokat csak egy-egy kijelölt intézményben lehetett oktatni.[60]

Az 1953 utáni változtatások a keretszámokat, az intézményrendszert és a képzési struktúrát érintették, a párt- és állami irányítás bürokratikus-centralizált rendszerét, a hatalmi-ideológiai struktúrából eredő alapvető célkitűzéseket azonban nem. Mindez, a takarékossági intézke-

[56] Az MDP Központi Vezetőségének határozata a közoktatás helyzetéről és a feladatairól, 1954. febr. 15. In: DMOT I. 17–24. Vö. Ladányi A. 1986. 86–96.; Kardos 2012. 737–741.

[57] Ladányi A. 1986. 109–110.

[58] Ladányi A. 1986. 88.

[59] Erdész 1957. 704.

[60] Ladányi A. 1986. 112–117.

désekkel együtt, érzékelhetően növelte a nyugtalanságot az egyetemeken és főiskolákon.[61] 1954 őszére egyre gyakoribbá váltak a párt- és állami vezetéssel szembeni – már a felsőoktatás kérdésein is túlmutató – kritikák. Az MDP KV 1955. márciusi határozata alapján, az egyetemek tanulmányi és politikai helyzetéről elfogadott június 30-i PB-határozat azonban visszavonta az 1954. februári ígéreteket, és az 1953 júniusa előtti viszonyokhoz való visszatérést célozta meg. Az 1954-es párthatározat szellemében kezdeményezett, de még tervezési fázisban lévő változtatások, például a felsőoktatási intézményeknek nagyobb önállóságot biztosító szervezeti és működési szabályzat bevezetése – elmaradtak.[62]

Keretszámok és arányok „bűvöletében"

1945 előtt a felsőoktatási felvételre a gimnáziumi és – bizonyos gazdasági, műszaki intézmények esetében – a reáliskolai érettségi jogosított.[63] A beiratkozási lehetőségeket azonban jelentős mértékben szűkítette a zsidó hallgatók továbbtanulását korlátozó numerus clausus, illetve az, hogy a nőhallgatók csak bizonyos intézményekben folytathattak felsőfokú tanulmányokat. A felvehető hallgatók létszámának korlátozása a Horthy-korszakban formális volt, az általában eleve igen magas létszámokat intézményi kérésre gyakran felemelték.[64] A VKM a két világháború között a keretszámok meghatározásával a szakmai arányok alakulásába nem szólt bele, ennek szükségessége azonban a fiatal diplomások fokozódó elhelyezkedési nehézségei miatt a harmincas évek végére több fórumon is felvetődött. Bár az 1940. évi XXXIX. törvénycikk a felsőoktatási felvételi létszámkereteket már összefüggésbe hozta a munkaerő-szükséglettel és az egyes intézmények befogadóképességével, valamint a jelentkezők elosztásában regionális szempontokat is megfogalmazott, következetes alkalmazása a háborús viszonyok között nem volt lehetséges.[65]

A felvételi rendszer korábbi, diszkriminatív elemeinek felszámolása a felsőoktatás 1945 utáni demokratikus átalakításának egyik legfontosabb

[61] Urbán 1981. 65–66.
[62] Ladányi A. 1986. 124–125.
[63] A két világháború közötti felsőoktatási felvételi rendszerre ld. Ladányi A. 1995. 486–489.; Kissné–Molnár–Osváth 2010.
[64] Ladányi A. 1995. 488. Vö. Barakonyi 2004. 44.
[65] Ladányi A. 1995. 487.

vívmánya volt. Az alsóbb társadalmi csoportok, valamint a továbbtanulástól korábban valamilyen okból részlegesen vagy teljesen elzártak esélyegyenlőségének biztosítása különböző preferenciákkal – ahogy említettem – minden koalíciós párt programjában szerepelt. A javaslatok olyan intézkedéseket szorgalmaztak, amelyek minél több, felsőfokú tanulmányokra alkalmas, tehetséges fiatal továbbtanulását biztosítják. Ezt szolgálták az egyetemeken 1945-től szerveződő esti munkástanfolyamok, az 1946-ban felállított dolgozók iskolái és előkészítő tanfolyamai, a népi kollégiumok, valamint 1947-től az esti tagozatos képzés megindítása.[66]

A továbbtanulástól korábban elzártak, illetve a tanulmányaikat a világháború miatt megszakítók tömeges megjelenése és a dolgozók esti oktatásának bevezetése azonban egyes egyetemeken és főiskolákon már kezdettől zsúfoltsághoz vezetett. Míg az 1938/39. tanévben 11 631-en, az 1946/47. tanévben már 26 203-an tanultak a felsőoktatási intézményekben, melyeknek száma lényegében nem változott.[67] 1945-ben, a „nyitás" légkörében mind a koalíciós pártok, mind pedig a felsőoktatási intézmények elutasították a létszám korlátozását, a következő évben azonban a kontingentálás lehetőségét visszaállították. Az 1946/47. tanévtől a *„képzés eredményességének és szakszerűségének szempontjait figyelembe véve"*[68] a felsőoktatási intézmények minisztériumi jóváhagyással korlátozhatták a felvehetők létszámát, és „szükség szerint" felvételi vizsgát is tarthattak, ami ekkor elsősorban az „önhibájukon kívül" vagy az „elmúlt rendszer hibájából" érettségit nem szerzettek felvételét tette lehetővé. A korlátozás azonban formálisnak bizonyult, a felvett hallgatók számát végső soron a továbbtanulási igények határozták meg: a létszámok felemelésére vonatkozó gyakori intézményi javaslatokat a minisztérium továbbra is jóváhagyta.[69]

1948-tól, a pártirányítás állami szervekre való fokozatos kiterjesztésével a társadalom- és felsőoktatás-politikában azon kommunista elképzelés jutott érvényre, melyben a társadalmi egyenlőség megteremtésének célja összefonódott a politikailag megbízhatatlannak tartott régi értelmiség leváltásának és egy új, rendszerhű értelmiségi réteg kinevelésének önlegitimációs igényével.[70] Ennek megfelelően a pártállami okta-

[66] Részletesen: Örkény 1991; Sáska 1992. 32–44.; Papp 2005.
[67] StatÉvk 1949. 213.
[68] Idézi: Ladányi A. 1995. 489.
[69] Ladányi A. 1995. 488–489. Vö. Vajda 2010. 180-182.
[70] Kovács–Örkény 1991. 13–14.; Sáska 2006.

tásirányítás korábban nem tapasztalt mértékű kontrollt kívánt gyakorolni az egyetemi-főiskolai hallgatóság összetétele, és – elvi alapon szintén társadalompolitikai jelszavakkal kísérve, de gyakorlatilag a tervgazdasági logikából adódóan elkerülhetetlenül – a mennyisége felett is.

Az 1948-as egyetemi reform egyik első intézkedéseként a felsőoktatásba felvehető hallgatók létszámának megállapítását a mindenkori oktatási miniszteri hatáskörébe utalták.[71] Ez azonban formális volt: a keretszámokat 1950-től az első ötéves terv határozta meg. A terv a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentését célzó társadalompolitikát ötvözte a szakképzett munkaerő biztosításának gazdasági motivációival, így a hallgatóság társadalmi összetételének döntő megváltoztatása mellett a bekerülők számának maximalizálását irányozta elő. Az első ötéves terv a hallgatók létszámát a tervidőszak végére 8 000 fővel, az 1951. május 16-án elfogadott, felemelt terv már 30 000 fővel kívánta felemelni oly módon, hogy az 1954-re elérje az 53 000 főt. A Közoktatásügyi Minisztérium és az Országos Tervhivatal 1951 októberében elfogadott részletes terve pedig még ennél is tovább ment: 1954-re a hallgatólétszámot 56 659 főre kívánta emelni.

A felsőoktatási intézmények létszámterve a felemelt ötéves terv alapján (fő)[72]

Év	I. évesek létszáma			Hallgatók összlétszáma		
	Nappali tagozat	Esti tagozat	Összesen	Nappali tagozat	Esti tagozat	Összesen
1950.	10 540	2 850	13 390	26 732	5 555	32 287
1951.	12 110	3 070	15 180	31 444	6 956	38 400
1952.	12 980	3 350	16 330	37 078	8 020	45 098
1953.	13 870	3 500	17 370	42 120	9 202	51 322
1954.	14 070	3 650	17 720	45 236	11 423	56 659

Az első ötéves terv felsőoktatási beruházásokra 1949 decemberében 377 millió forintot irányzott elő, ezt a felemelt ötéves terv 1951 májusában több mint kétszeresére, 778 millió forintra emelte. Az OT és a KM tárgyalásainak eredményeként a részletesen lebontott tervben az összeg még tovább emelkedett: 910,6 millió forintra.[73] A Tervhivatal és a minisztérium javaslatát a PB 1951. október 18-án azzal a meghagyással fogadta el, hogy az OT fél éven belül dolgozza ki a beiskolázás anyagi feltételeit, a hivatalosan jóváhagyott beruházási terv azonban sosem készült el.[74] Az 1953 őszétől kezdődő forráselvonások miatt az ötéves terv alatt ténylegesen megvalósult beruházások összege végül közel 30%-kal maradt el az előirányzattól.[75]

Az ún. „munkaerő-megközelítésen" alapuló oktatástervezés az egyes gazdasági ágazatok szakképzett munkaerő iránti igényét feleltette meg a felsőoktatási intézményekben felvételre kerülők számával.[76] A munkaerő-igény és a hallgatólétszám tervezése az Országos Tervhivatalban zajlott, ahol az egyes tanévekre lebontva határozták meg az elsőéves, az összes, illetve a végzős hallgatók kívánt létszámát. A tervek részletes lebontását a szakminisztériumok végezték. A VKM-ben önálló, statisztikai és tervezési feladatokat ellátó osztály csak 1950 őszén jött létre, ez elsősorban az OT által előírt tervszámok megyék, beiskolázási körzetek, intézmények stb. szerinti lebontását, valamint – miként látni fogjuk – folyamatos átcsoportosítását és korrigálását végezte. A minisztérium a tervezési folyamatban nem stratégiai, hanem alapvetően végrehajtó szerepet töltött be.[77] A fő célkitűzéseket meghatározó pártapparátus, az OT és a minisztérium viszonya korántsem volt zökkenőmentes, utóbbiak között meglehetősen gyakoriak voltak a „számháborúként" is jellemezhető hatásköri viták.[78]

A pártsajtóban eleinte szó sem esett arról, hogy a keretszámok megállapítása bármilyen szempontból is korlátozást jelentene. *„Az ajtók kinyitásának korszakáról, a nyitott, tágra tárt kapuk korszakába érkezünk"*

[71] A Magyar Köztársaság kormányának 7870/1948. Korm. számú rendelete. *Köznevelés*, 1948. aug. 15.

[72] MNL OL M-KS 276-53/85. MDP PB 1951. okt. 18-i ülése.

[73] Ladányi A. 1989. 43–45.

[74] Kovács 2012. 629.

[75] Ladányi A. 1989. 60–61.

[76] Részletesen ld. Iván–Fekete–Kutas 1979. 85–86.; Darvas 1984; Tímár 1989. 41–49.

[77] Erre utal Szántó György miniszteri tanácsosnak a VKM 1950. januári, balatonkenesei bizalmas megbeszélésén elhangzott panasza is: *„Tőlünk semmilyen fórum nem kérdezte meg és nem kért adatokat arra vonatkozóan, hogy mennyi a mi mérnökképzési kapacitásunk, úgyhogy mi az ötéves tervtörvény parlamenti tárgyalásakor értesültünk a követelményekről* [ti. a tervszámokról]." MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1950. jan. 8–10-i ülése.

[78] Knausz 1994. 84–85.; Kovács 2012. 627.

– hirdette 1949-ben a *Szabad Nép*, és egymást érték azok a nyilatkozatok, amelyek szerint az országnak soha nem látott mértékben van szüksége orvosokra, tanárokra, műszaki és mezőgazdasági szakemberekre, és a társadalmi igazságosság elve is a felsőfokú intézmények „kinyitását" igényli.[79] Mivel az ötéves tervben meghatározott keretszámok teljesítése feltétlen prioritást élvezett, a felsőoktatási intézmények befogadóképessége, személyi és technikai feltételei mindössze a megoldandó feladatok sorában jöttek számításba.[80] A hallgatói létszámnövekedés személyi és tárgyi feltételeire vonatkozó megfontolások alig kaptak nyilvánosságot (vagy figyelmet), az *igények* a *lehetőségekkel* szemben elsőbbséget élveztek. A közoktatás felemelt ötéves tervének az OT és a VKM között lezajlott, 1951-es vitájára 1954-ben a minisztérium egyik munkatársa így emlékezett: „(...) *az első pillanattól kezdve úgy alakult a helyzet, hogy a vezető elvtársak mind a Pártközpontban, mind az Országos Tervhivatalban arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a számokat teljesíteni kell, az anyagi feltételek pedig majd a lehetőség szerint alakulnak.*"[81]

A felsőoktatás egészére vonatkozó „globális" keretszámok (tágabb értelemben) valóban nem korlátozási célokat, hanem a felsőoktatás tömegesítését szolgálták. Folytonos emelésüket mindennapi munkája során a minisztérium úgy élte meg, hogy minden korábbinál több hallgatót kell felkutatnia és bevinnie az egyetemekre és főiskolákra. A VKM Kollégiumának 1950. januári ülésén Szávai Nándor államtitkár a középiskolai

[79] Több szakembert! *Szabad Nép*, 1949. ápr. 29. 1. Vö. pl. Ezrével és tízezrével van szükségünk kitűnően képzett káderekre. *Fiatal Magyarország*, 1948. dec. 16. 16.; Több szakembert! *Szabad Nép*, 1949. ápr. 29. 1.

[80] 1948 májusában a VKM Statisztikai Osztálya egyik előadójának, Kilczer Gyulának a számításai szerint az 1947/48. tanévben egy egyetemi tanárra (tansegédszemélyzet nélkül) a hittudományi karokon 6,3, a jogi karokon (a jogakadémiákkal együtt) 56,4, az orvosi karokon 33,2, a bölcsészkarokon 25,5, az ún. technikai képzések esetén pedig 68,1 hallgató jutott. Kilczer azonban úgy vélte, „[m]*inden számítás nélkül is bizonyos, hogy a mostani állapot zsúfoltságot jelent*", de a zsúfoltság egy „*arányszám*", „*jelentése viszonylagos*", így „*kritikátlan hangoztatása értéktelen, sőt* (...) *még téves következtetésekre is vezethet.*" Mivel a gazdasági fejlődés feltétele a szakképzett munkaerő – érvelt a szerző –, az „*országos »kereslet« szempontjából – már pedig ez a döntő – talán nem is zsúfolt egyes karoknak a benépesülése*". Kilczer Gyula: Az egyetemek zsúfoltsága a statisztika tükrében. *Köznevelés*, 1948. jún. 1. 242–244.

[81] Idézi: Kovács 2012. 628. Vö. továbbá Szántó György 77. sz. jegyzetben idézett megjegyzésével.

beiskolázás területéről vett példával így jellemezte a folyamatos keretszám-emelések keltette hangulatot a minisztériumban:

> „*Szávai: A mi egyik hibánk, és azt hiszem, ezekből a kérdésekből kell kiindulni, ...*
> *Ortutay* [Gyula, miniszter]: *A túlvállalás.*
> *Szávai: ... hogy jó fiúk akarunk lenni és mindent vállalunk. Egyrészt kvantitatív vállalásban, másrészt a határidők nagylelkű vállalásában.* (...) *Az ötéves terv arra kötelez minket, hogy 45.000 fővel emeljük a középiskolások számát.* (...) [A]*mikor a 46.000-es szám nyilvánosságra került, mi valamennyien megdermedtünk* (...). *Természetesen a megdermedés egy pillanatig tartott csak, s utána mindjárt kezdtük törni a fejünket, hogy hogyan biztosítsuk a lehetőségét az 50.000-nek.*"[82]

A felvételi rendszer korlátozó jellege elsősorban a másik cél, a „munkás- és parasztszármazású" tanulók és hallgatók arányának emelése kapcsán jelent meg, ám ez kezdetben csak azok számára lehetett nyilvánvaló, akik a „sorok között" is jól olvastak. Az elbírálás szempontjai – az érettségi és a „szükség szerinti" felvételi vizsga eredményei – közé a felvételt szabályozó, 1948 júliusában kiadott kormányrendelet emelte be – tartalmát tekintve még kissé homályosan – a jelölt „szociális helyzetének figyelembevételét" is. Ahogy arra Nagy Mária rámutatott, a rendelet korabeli értelmezési lehetőségeinek az is tág teret biztosított, hogy minden valószínűség szerint nem készült hozzá végrehajtási utasítás.[83]

Eleinte a felsőfokú tanulmányokra való felvétel szempontjai között a *tehetség* és a *rátermettség* voltak a kulcsszavak.[84] Az 1945–47 folyamán született javaslatokban a felvételi vizsga az egyetemek és főiskolák kinyitásának eszköze volt, abban az értelemben, hogy aki bizonyítani tudja tudását – Kovács Máté 1947-es reformtervében: a választott pályához szükséges ismeretekben való jártasságát, „egyéni arravalóságát és alkalmasságát" –, az a megelőző rendszeres középiskolai tanulmányok hiányában is felvételt nyerhessen.[85] A VKM előadója, Kilczer Gyula egy alig másfél hónappal az 1948. júliusi kormányrendelet kiadása előtt

[82] MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1950. jan. 8–10-i ülés.

[83] Nagy 2015. 272.

[84] Takács 2008. 28–29.

[85] Kovács Máté: Irányelvek a felsőoktatás reformjához, 1947. máj. 20. In: DMOT I. 310. Vö. Németh 1945 [1973]. 761–763.

megjelent cikkben is úgy fogalmazott, hogy amennyiben szükségesnek mutatkozik a felvételek korlátozása, a szelekció alapja csak az „egyéni rátermettség" és a „képesség" lehet: „*Az egyetemre jutás nem lehet kiváltsága valamely társadalmi osztály gyermekeinek, osztályhelyzetük, származásuk, vagyoni körülmények alapján.*"[86]

1948-tól azonban a felvételi folyamat állandó részévé vált a jelentkezők önéletrajzának böngészése, ennek jelentősége pedig a felvételizők számára is egyértelmű volt. A *Fiatal Magyarország* 1948 júliusában felháborodott cikkben számolt be egy „tájékoztató irodáról", ahol „életrajztipeket" adnak a jelentkezőknek, hogy hogyan kell „demokratikus önéletrajzot" írni.[87] Az egyetemi felvételi bizottságok azonban nem kaptak iránymutatást arra, hogyan kell figyelembe venni a szociális adatokat. A pécsi orvosi karon a „népi származású", hadirokkant és hadiárva jelentkezők a kitűnő, az orvos szülővel rendelkezők pedig a jeles érettségi értékével megegyező pluszpontot kaptak. A tanulmányi eredményen és a „szociális származáson" kívül még a lakóhely egyetemtől való távolságát pontozták: a pécsi lakhely például kétszer annyi pontot ért, mint a „népi származás".[88] A budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemre – ahová érettségi nélkül is lehetett jelentkezni – a különböző társadalmi csoportokhoz tartozók más-más pontszámmal kerülhettek be: a munkások 12, a parasztok 13–17, a köztisztviselők 24, a „burzsoák" 25 ponttal.[89]

Révai József 1948. szeptember 16-ai beszéde azonban már kevés kétséget hagyott a felvételi szempontok sorrendiségét illetően: „*Be akarjuk engedni az eddig kirekesztetteket: a munkás- és parasztifjakat. És ezt nem bízhatjuk a vak véletlenre... Mi tudatosan előnyben akarjuk részesíteni a dolgozó osztályok gyermekeit.*"[90]

Az MDP a kiemelt támogatás szükségességét rendre a „munkás- és parasztszármazású" hallgatók összhallgatóságon belüli alacsony arányával magyarázta. Ez az 1948. nyári felvételik után elérte a 26,3%-ot, ám a

[86] Kilczer Gyula: Az egyetemek zsúfoltsága a statisztika tükrében. *Köznevelés*, 1948. jún. 1. 244.

[87] Fehér Klára: Akarja kicserélni az önéletrajzát? *Fiatal Magyarország*, 1948. júl. 29. 11.

[88] PTE EL VIII.101.b. 1204–1947/48. Felvételnél alkalmazott pontszámok, d. n.

[89] Zsidi 1995. 614. Vö. Vajda 2010. 183–187.

[90] Munkásifjakat a középiskolákba és főiskolákra! *Szabad Nép*, 1948. szept. 17. 1.

párt elégedetlen volt a növekedés ütemével.[91] Révai egy hónappal később az eredményt (ő 18–20%-ról beszélt) így értékelte: „*Ez már komoly lépés előre és ezt annak köszönhetjük, hogy egy ilyen átmeneti és nem állandónak gondolt rendszabályt a felvételeknél alkalmaztunk. Meg kell mondani azonban azt is, hogy a 20% csak 20%, és nem 80. Legalább 65% a régi értelmiségi és polgári származású egyetemi hallgatók aránya. Mészárlás tehát – amint a statisztika számainak megvilágításában látjuk – egyáltalán nem történt.*"[92]

A „munkás- és parasztszármazású" hallgatók létszámnövelését két módon kívánták elérni: egyrészt igyekeztek biztosítani, hogy a hagyományos iskolarendszeren keresztül minél több tanuló kerüljön be, azaz a középiskolákból minél többen tanuljanak tovább. Mivel a középiskolákban az ehhez szükséges merítési bázis nem állt rendelkezésre, valamint a középiskolák tömegesítése és társadalmi összetételének „feljavítása" is hosszú folyamatnak ígérkezett, ezért a normál iskolaszervezeten kívüli szakérettségi rendszerével próbálták felgyorsítani a hallgatóság társadalmi összetételének átalakítását. Az 1948-tól indított tanfolyamokon eleinte egy tanév alatt két, a választott felsőfokú tanulmányokra előkészítő tantárgy oktatása zajlott. A megszerzett szakérettségivel csak bizonyos intézményekben lehetett továbbtanulni.[93]

[91] StatÉvk 1949–1955. 333.

[92] A nép egyetemének haladó, harcos értelmiséget kell nevelnie! *Fiatal Magyarország*, 1948. okt. 20. 1. A „munkás- és parasztszármazású" hallgatók arányára vonatkozó, különböző statisztikai adatok jelentősen befolyásolják e növekedés lehetséges értelmezését. A negyvenes évek végén Földes Ferenc adatai számítottak gyakori hivatkozási alapnak, aki a „munkás- és parasztszármazású" hallgatók arányát 1930-ban 4,3%-ra tette. A későbbiekben az 1937/38. tanév adatai jelentették az összehasonlítás alapját, mely szerint arányuk 3,5% volt. Andorka Rudolf hetvenes évekbeli kutatásai a „munkások, mezőgazdasági munkások és kisbirtokosok" gyermekeinek arányát a felsőoktatásban az 1935/36. tanévben 16%-ra, az 1941/42. tanévben 18,2%-ra tette. A legújabb kutatások alapján Ladányi Andor a „munkás- és parasztszármazású" hallgatók arányát a két világháború között 13–14%-ra teszi, illetve úgy véli, 1947-re arányuk meghaladta a 20%-ot, 1948-ra pedig elérte a 30%-ot. Földes 1941. 40.; Andorka 1979. 183.; Ladányi A. 1999. 55., 77., 79.

[93] A szakérettségiről bővebben ld. Kovács–Örkény 1981, 1991; Diószegi–Koncz 1987; Knausz 1988 [1998]. 75–91.; Majtényi 2004; Majtényi 2005. 93–214.; Sáska 2006. 601–602. A dolgozók számára továbbra is működtek az 1947-től felállított esti tagozatok, 1951-től pedig megindult a

A Révai-beszédben megfogalmazott célkitűzéseket 1948. december 23-án az Agitációs és Propaganda Bizottság előterjesztése alapján tárgyalta a Politikai Bizottság. A javaslat kimondta, hogy a rendkívüli iskolatípusok (mint a szakérettségi vagy a dolgozók iskolái) döntő változást nem tudnak hozni „munkás- és parasztszármazásúak" számarányának emelkedésében, a végső cél csakis az lehet, hogy az *„iskolahálózat szerves rendszerén"* keresztül vigyék őket közép- és felsőfokú iskolákba.[94] Az előterjesztés elsősorban az általános- és a középiskolák kérdésével foglalkozott, az MDP PB 1949. február 3-i ülésén hozott határozat azonban már a felsőoktatásra is kiterjedt.[95] Ekkortól évente párthatározatok írták elő az első évfolyamra felveendő „munkás- és parasztszármazású" hallgatók arányát: a teljesítendő kvóta az ötéves terv idején 55–70% között mozgott.[96]

Az ezt követő hónapokban sajtócikkek sokasága tudósított a munkás- és parasztgyerekeket támogató intézkedésekről. Az azonban, hogy az oktatásirányítás az arányemelést bizonyos társadalmi csoportok továbbtanulási lehetőségeinek egyidejű szűkítésével kívánja megvalósítani, a propagandaszólamok között csak mint a „reakció meséje" jelent meg: *„Hivatásos rémhírterjesztők azt suttogják az emberek fülébe, hogy gyermekeik kiszorulnak a közép- és felsőoktatásból, mert az iskolapadokat kizárólag a munkások és a parasztok gyermekei foglalják el. A reakciónak ez az állítása minden ízében hazug.* (...) [M]*indenki, aki tehetséges, szorgalmas és demokráciánkhoz hű, a jövőben is minden korlátozás nélkül tanulhat."* – hangsúlyozta Szávai államtitkár 1949-ben.[97] A „reakciós" híreszteléseket elutasító érvrendszer alapja az volt, hogy bár valóban egyre nagyobb számban kívánnak bejuttatni „munkás- és parasztszármazású" tanulókat a felsőoktatásba, de ez a létszámok általános emeléséből következik, nem pedig az értelmiségi fiatalok és a „dolgozó kisemberek" ellen irányul.[98]

levelező képzés, mely szintén a munkavégzés melletti diplomaszerzést biztosította, de immár rendszeresebb óralátogatás nélkül. Az esti és levelező képzésben csak az 1954/55. tanévtől kezdődően írták elő a felvétel feltételeként a középiskolai végzettséget. Ladányi A. 1986. 53.

94 MNL OL M-KS 276–53/17. MDP PB 1948. dec. 23-i ülése.

95 MNL OL M-KS 276–53/20. MDP PB 1949. febr. 3-i ülése. A határozatról és születésének körülményeiről bővebben ld. Nagy 2015. 274–276.

96 Takács 2008. 34.

97 Újhelyi Szilárd: Új várak épültek. *Köznevelés,* 1949. máj. 1. 220.

98 Horváth 1950. 457.

Az 1949. februári PB-határozatot végrehajtó (és már az ötéves terv célkitűzéseit is szem előtt tartó) nyári felvételik során azonban egyértelműen kidomborodott a pártállami társadalompolitika egyes társadalmi csoportok továbbtanulásához fűződő, eltérő viszonya. A „munkás- és parasztszármazású" tanulók továbbtanulását minél nagyobb arányban és változatos eszközökkel kívánta elősegíteni, és a felsőoktatás tömegesítése érdekében eltűrte az „egyéb" és a „szövetségesnek" tekintett kategóriákba soroltak felvételét is. Ezzel szemben igyekezett megakadályozni az „osztályellenségek" bejutását, őket – mindössze az egyéni elbírálás nyújtotta „kiskaput" meghagyva – kizárta a felvehetők köréből.

A párthatározatban előírt arányok teljesítésének legfontosabb eszköze a jelentkezők társadalmi kategorizálása volt. A „szociális származás" alapján történő besorolás lényegében eldöntötte, hogy milyen nehéz vagy könnyű lesz a tanulónak bejutnia az általa kívánt felsőoktatási intézménybe. A felvételre jelentkezők osztályhelyzetét néhány kivételtől eltekintve a szülők – 1938-as, 1944-es, valamint „jelenlegi" – foglalkozása és vagyoni-jövedelmi viszonyai alapján határozták meg.[99] A kiemelt káderek – mint a munkásból lett párt- és szakszervezeti vagy vállalatvezetők – gyermekeit az „eredeti" foglalkozás alapján a „munkások" közé sorolták, míg 1954-től a termelőszövetkezetben dolgozó parasztok automatikusan a „dolgozó paraszt" kategóriába kerültek. Az 1938-as vagy 1944-es adataik alapján „osztályidegennek" minősülők gyermekei viszont akkor is „osztályidegennek" számítottak, ha a szülők később fizikai munkásként dolgoztak.[100] Az apa foglalkozásán túl a besoroláskor a tanuló és szülei politikai nézeteit, életkörülményeit, akár baráti társaságát is figyelembe kellett venni.[101]

A VKM a tanulók szociális származásának kategorizálására az adatgyűjtő és felvételi íveken eleinte tizenegy jelzőszámot alkalmazott.[102] A tizenegy kategória azonban meglehetős nehézséget okozott az iskolai és

99 Egy 1952 márciusában kitöltött középiskolai jelentőlapot, valamint egy 1952 szeptemberében, a Közgazdaságtudományi Egyetemen kitöltött hallgatói törzslapot közöl: Ladányi J. 1994. 107–109., 112–114.

100 Ld. Szemelvények – 2. sz. dokumentum.

101 Vö. Gyarmati 1991. 53.

102 Ld. Táblázatok – 1. sz. táblázat; Szemelvények – 1. sz. dokumentum. A társadalmi kategóriák sematikusságára és értelmezési lehetőségeik ebből eredő korlátaira már többen rámutattak, például: Ladányi J. 1994. 44.; Majtényi 2004. 73.; Majtényi 2005. 36.; Sáska 2006. 598. 3. sz. jegyzet; Nagy 2015.

megyei szerveknek, így 1950 szeptemberében a minisztérium arra hivatkozva, hogy a „*széles és meglehetősen tisztázatlan*" skála megnehezíti a „helyes döntést", javasolta kevesebb csoport meghatározását.[103] Az egyszerűsítés lényegében az egyes kategóriák összevonásával történt.[104] A VKM 1951 áprilisától nyolc kategóriát alkalmazott, ám saját kimutatásaiban is csak a négy főkategóriát – ti. „munkás", „dolgozó paraszt", „egyéb", „X" – használta, utóbbival jelölve az első három csoportba nem sorolható „osztályidegeneket", akiknek köre – „*kizsákmányolók, kulákok, tőkések, bélistás katonatisztek stb.*"[105] – a kisiparosok és kiskereskedők „egyéb" kategóriába sorolásával némiképp csökkent. Néhány hónappal később azonban arra figyeltek fel, hogy az 1951/52. tanévre történő felvételek során a megyei oktatási osztályok az értelmiségi szülők gyermekeivel szemben „*szektáns* [sic!] *magatartást tanúsítottak*", és az „egyéb" kategóriát elsősorban „kispolgári rétegekkel" töltötték fel.[106] Így az értelmiségi szülők körében fokozódó nyugtalanság miatt 1952 tavaszán az „egyéb" kategóriából önálló kategóriába sorolták az „értelmiségieket".

1953-ra azonban egyértelművé vált, hogy a „munkás- és parasztszármazású" fiatalok aránya a tervidőszak végére nem fogja elérni az ötéves terv irányszámait, így a minisztérium ismételten revízió alá vette a származási kategóriák tartalmát, és az „egyéb" kategóriából kiemelve létrehozta az „alkalmazott" besorolást. Az eddig „dolgozó parasztnak" minősített 1 kat. hold földdel rendelkezők ekkortól „munkásnak" számítottak, az egynél több alkalmazottat foglalkoztató kisiparosok és kiskereskedők pedig ismét „X-esnek". A revízió során a beiratkozott hallgatók 30–35%-ának besorolását változtatták meg: elsősorban a „munkások" és az „osztályidegenek" száma nőtt.[107]

Az ötvenes évek elején ún. női kvótát is megállapítottak. Bár a nőhallgatók száma 1945 után folyamatosan emelkedett, az összes hallgatóhoz viszonyított arányuk a negyvenes-ötvenes évek fordulóján némileg csökkent: az 1949/50. tanévben az összes hallgató 24,3%-a, 1950/51-ben 23,5%-a volt nő.[108] 1951-től minisztertanácsi határozat írta elő, hogy a középiskolát végzők közül a továbbtanuló nők aránya ugyanolyan legyen, mint a férfiaké. Bár ekkorra a nőhallgatók száma a felsőoktatás egészét tekintve megközelítette a férfiakét, egyes intézményekben (így a Budapesti Műszaki Egyetemen, az Agrártudományi, valamint a Közgazdaságtudományi Egyetemen) az arány kifejezetten rossz volt, itt az 1951/52. és 1952/53. tanévben is 20–30%-os női kvótát írtak elő.[109]

A keretszámok korlátozó jellege a belső arányok megállapításánál jelentkezett, főként amiatt, hogy a kötelező szociális arányszámot nem „globális" számként értelmezték: azt minden egyetemnek, karnak – sőt akár bizonyos szakokon is – egyenként teljesíteni kellett, azaz például a műszaki egyetemek eredményei nem „javíthatták fel" az orvosképzés arányait.

A „munkás" és a „paraszt" kategória esetében a meghatározott arányszám a felvehetők alsó határát jelentette. Ezt az arányt nemcsak el kellett érni, de – akár más kategóriák rovására – túl is lehetett teljesíteni.[110] A bekerülők létszámának maximalizálása érdekében 1953-ig minisztériumi engedéllyel a többi kategóriát (természetesen az „X" kivételével) minimálisan szintén túl lehetett teljesíteni, ám ez nem veszélyeztethette a „munkás- és parasztszármazásúak" összhallgatóságon belüli arányát.[111] A tanévek többségében mégis ez történt: az „egyéb" és az „értelmiségi" kategóriákba történő felvételek meghaladták az előírt keretszámokat, a „munkás" kategóriában nagyjából alulról közelítették meg vagy minimálisan haladták túl, a „paraszt" kategóriában pedig rendre elmaradtak attól. Míg azonban a „munkás- és parasztszármazású" tanulók esetében alacsonyabb jelentkezési kedv volt jellemző és a keretek feltöltése éppenséggel nehézségekkel járt, az „egyéb", „értelmiségi" és „X" kategóriákban rendre túljelentkezés mutatkozott, vagyis a számukra engedélyezett

272. Jelen kötetben – Majtényi Györgyöt követve – a kategória-megnevezéseket idézőjelben használom.

103 MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1950. szept. 29-i ülés.

104 Vö. Táblázatok – 1. sz. táblázat.

105 PTE EL VIII.205.c. Utasítás a felvételi vizsganyomtatványok és az összesítő jelentések kitöltéséhez, 1952. jún. 26.

106 A közoktatásügyi miniszter T. 1.200–21/1951. XI. K. M. számú rendelete az 1952/53. év iskoláztatási feladatairól, [1951. nov. 15.]. In: KKözl 1951/7. sz. 127–129.

107 KSH Okt [1953]. 2–3. Vö. Szemelvények – 2. sz. dokumentum.

108 Közoktatásunk 1952. 112. Vö. Ladányi A. 1996. 385–386.

109 A közoktatásügyi miniszter T. 1.200–21/1951. XI. K. M. számú rendelete az 1952/53. év iskoláztatási feladatairól, [1951. nov. 15.]. In: KKözl 1951/7. sz. 127–129.

110 MNL OL XIX-I-5-d. KM KOLL 1951. aug. 9-i ülés.

111 PTE EL VIII.205.c. Egyetemi és főiskolai keretszámok kiadása és az ezekkel kapcsolatos instrukciók, 1951. jún. 28.; PTE EL VIII.202.b. 855–28/1953. A 855–20/2/1953. sz. felvételi vizsgautasítás kiegészítése, 1953. júl. 1.

keretszám túlteljesítésével is jelentős tömegeket zártak ki a felsőoktatásból. Így például 1952 júliusában a felvételi vizsgán a középiskolák végzős osztályaiból érkező „munkás- és parasztszármazású" tanulók majdnem 20%-a, míg az „egyéb" és „értelmiségi" kategóriába soroltaknak kb. 10%-a nem jelent meg. Noha keretszámuk nem volt, 238 „X-es" tanulót is behívtak felvételire, ebből 231-en meg is jelentek. A „munkás- és parasztszármazású" tanulók 14,4%-át (719 főt), az „egyébnek" és „értelmiséginek" kategorizáltak 31,8%-át (1 933 főt) utasították el, valamint a „X-esek" 89,2%-át, 206 főt. Mindezzel 1952 júliusában a középiskolából felveendő „munkás- és parasztszármazású" hallgatók tervét 94,7%-ra, az „egyéb" kategória és az „értelmiségiek" tervét 115%-ra teljesítették (majd ezeket az eredményeket a pótfelvételi időszakban „szépítették").[112]

Hasonlóan ellentmondásosan jelentkezett a keretszámok hatása az egyes intézmények esetében. A keretek e tekintetben, bár részben függtek a kapacitásoktól, inkább a képzési ágak súlyának megváltoztatására irányuló oktatáspolitikai szándékokat tükrözték. A hallgatók képzési ágak szerinti megoszlása már az ötéves terv előtt módosult: míg a Horthy-korszakban a jogászképzés túlsúlya, és a természettudományi, a műszaki, az agrártudományi és a közgazdasági képzések szűk kapacitása volt jellemző, 1947/48-ra a jogászképzés súlya csökkent, a közgazdasági, a bölcsészkari, a természettudományi és különösen az orvosképzés aránya jelentősen megnőtt. 1948 őszére a felsőoktatás legnagyobb képzési ágává a mérnökképzés vált, ami már egyértelműen jelezte az oktatásirányítás ama szándékát, hogy a képzési szerkezetet a keretszámok központi megállapításával alakítsa át.[113] Az ötéves terv elsősorban a természettudományi, a műszaki, az agrártudományi és a közgazdasági képzés, valamint a pedagógusképzés (ezen belül is főként az általános iskolai tanárképzés) kapacitásainak bővítését célozta. Mivel a központi célok számos esetben nem estek egybe a tanulók pályaválasztásai elképzeléseivel, a keretszámok az orvosi egyetemek, egyes mérnöki karok és általában a budapesti intézmények számára a *felvehetők* maximális keretét, míg a jogi karok, a pedagógiai főiskolák, az Orosz Intézet vagy az agrárszakok számára a mindenáron *betöltendő* helyek számát fejezték ki.

[112] MNL OL XIX-I-5-d. KM KOLL 1952. júl. 31-i ülés alapján.
[113] Ladányi A. 1986. 10., 16.

A beiskolázás és a felvétel gyakorlatának kialakulása

Az ötéves terv által előírt „globális" keretszám és a párthatározatokban rögzített „munkás-paraszt" arányszám teljesítése a minisztérium végrehajtó munkájában egyszerre jelentette minden korábbinál több tanuló beiskolázását, ám egyben ennek korlátozását is. Minthogy azonban a keretszámok megállapításakor a munkaerő-igényeket fokozottan, a rendelkezésre álló középiskolai merítési bázist pedig szinte alig vették figyelembe, a tervteljesítés érdekében a VKM-nek – a korabeli megfogalmazással élve – szinte szó szerint „be kellett vinnie" a tanulókat az egyetemekre és főiskolákra.

A felsőoktatási intézmények nappali tagozatai I. évfolyamának létszámterve 1949 és 1951 között[114]

Tanév	Az adott évben egyetemekre-főiskolákra beiskolázandók (fő)		A munkás- és parasztszármazású hallgatók előirányzott aránya az I. évfolyamon (%)
	Összesen	Ebből az adott évben végző középiskolásokból beiskolázandók	
1949/50.	kb. 7 480	3 500–4 000	n. a.
1950/51.	kb. 11 000	7 770*	66
1951/52.	kb. 14 700	7 340	70

* Az Állami Műszaki Főiskola keretszámai nélkül.

[114] Az adatok forrásai: MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1949. ápr. 12-i ülés; VKM KOLL 1950. márc. 23-i ülés; 1950. jún. 2-i ülés; 1950. okt. 30-i ülés; Takács 2008. 34.

A IV. évfolyamosok megoszlása a középiskolák nappali tagozatán 1949 és 1951 között[115]

Tanév	Fő				
	Munkás	Dolgozó paraszt	Egyéb	X	Össz.
1949/50.	3 485	2 879	8 019		14 383*
1950/51.	4 215	2 793	7 838		14 846
1951/52.	4 910	2 570	6 822	351	14 653

* Év végi bizonyítványt kapott tanulók száma.

Tanév	Százalék				
	Munkás	Dolgozó paraszt	Egyéb	X	Össz.
1949/50.	24,2%	20,0%	55,8%		100,0%
1950/51.	28,4%	18,8%	52,8%		100,0%
1951/52.	33,5%	17,5%	46,6%	2,4%	100,0%

1949 és 1951 között szinte minden második, éppen végzős középiskolást felsőoktatási intézményekbe kívántak irányítani. A szociális megoszlást tekintve a feladat még nehezebbnek látszott: 1949-ben el kellett érni, hogy a „munkás- és parasztszármazású" tanulók *„lehetőség szerint teljes számban"* továbbtanuljanak,[116] míg 1951-ben a „munkás- és parasztszármazású" végzősök 80%-át (tulajdonképpen a bukottakon kívül szinte mindenkit), és az „egyéb" kategóriákba tartozók 45%-át kívánták egyetemre vinni.[117] Ezen felül a minisztérium a keretszámokat 10–30%-kal meghaladó mértékű jelentkezést tartott kívánatosnak: a túljelentkeztetéssel ugyanis egyrészt „bebiztosíthatónak" tűnt a létszámnorma teljesítése, ugyanakkor a felsőoktatási intézmények szakmai-minőségi kifogásai is visszautasíthatónak tűntek, mondván, van kiből válogatni.[118]

115 StatÉvk 1950. 302.; StatÉvk 1951. 340.; KSH Okt [1952a]. 74. A további tanévek adataira ld. Táblázatok – 6. sz. táblázat.
116 MNL OL XIX-I-1-h. VKM KOLL 1949. ápr. 12-i ülés.
117 MNL OL XIX-I-1-h. VKM KOLL 1950. okt. 30-i ülés.
118 PTE EL VIII.205.c. Egyetemek és főiskolák tennivalói az 1952/53-as iskoláztatás sikere érdekében, 1951. nov. 28.

A szervezeti háttér

Az MDP PB 1949. februári határozatát megvalósító beiskolázás gyakorlata az év tavaszától körvonalazódott a VKM-ben. A felsőoktatási intézmények megosztott állami felügyeletéből adódóan valamennyi érintett minisztérium foglalkozott beiskolázási és felvételi kérdésekkel, a fő koordináció azonban a mindenkori oktatási minisztériumban zajlott. A VKM-ben eleinte nem volt kifejezetten beiskolázási feladatok ellátását végző szervezeti egység. A munkát megbízottak és alkalmi csoportok közreműködésével szétterítették a kérdésben érintett főosztályok (az Általános Iskolai, a Középiskolai, az Egyetemi, a Tanügyigazgatási, illetve a Kollégiumi Főosztály) között. A szervezeti rendszer tetején az érintett szakminisztériumok és a Tervhivatal képviselőiből összeállított, politikai irányítást ellátó országos felvételi bizottság állt, élén a VKM Egyetemi Főosztályának vezetőjével. A bizottság határozta meg az általános propaganda- és adminisztratív feladatokat, a határidőket és hagyta jóvá a felvételi javaslatokat. Az operatív feladatokat – az alsóbb felvételi szervek munkájának irányítását és ellenőrzését – az érintett osztályok felelőseiből kialakított bizottság koordinálta.[119] A felsőoktatás speciális feladatainak ellátására az Egyetemi Főosztályon néhány fős, alkalmi beiskolázási csoport is működött.[120]

Az alsóbb szintű feladatokat a tanügyigazgatás szervei (a tankerületi főigazgatóságok, majd 1950-től a megyei tanácsok oktatási osztályai), a középiskolák, illetve a felsőoktatási intézmények tanulmányi osztályai látták el. A beiskolázási agitációba a minisztérium a pedagógus szakszervezetet és több-kevesebb sikerrel számos tömegszervezetet is igyekezett bevonni, így például a Népi Kollégiumok Országos Szövetségét, a Magyar Ifjúság Népi Szövetségét, a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezetét (MEFESZ), ezek megszűnését/beolvadását követően a Dolgozó Ifjúság Szövetségét (DISZ), illetve a Szakszervezetek Országos Tanácsát (SZOT), a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetségét (DÉFOSZ) és a Magyar Nők Demokratikus Szövetségét is.[121] A helyi pártszervek szintén bekapcsolódtak az agitációba, és ellenőrizték a középiskolák, illetve a megyei szervek munkáját.

119 MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1950. márc. 23-i ülés.
120 MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1950. aug. 8-i ülés.
121 A SZOT és a DÉFOSZ elsősorban a szakérettségis, illetve az esti-levelező tanfolyamokra történő agitációban vett részt.

Noha a tömegszervezetek számos részletes jelentésben ecsetelték eredményeiket, a minisztérium általában nem volt megelégedve aktivitásukkal.[122] A benyomás kölcsönös volt, a tömegszervezetek is többször kritizálták a VKM-et, sőt előfordult, hogy egyes pártszervek sem voltak hajlandók együttműködni a minisztérium munkatársaival: *„Borsodban instruktorunk háromszor kereste fel az agit. prop. titkárt, de az nem fogadta. Fejérben az agit. prop. titkár küzent instruktorunknak, hogy a VKM. nem felettes szerve a Megyebizottságnak és nincs mit tárgyalniok az instruktorral"* – panaszkodtak a VKM kiküldöttei 1950 nyarán.[123]

A megyei (járási, városi, kerületi) oktatási osztályokon szervezett ún. iskolabizottságok (MIB-ek) elsősorban adminisztratív feladatokat végeztek: lebontották a VKM-től érkező keretszámokat, begyűjtötték és véleményezték a jelentkezési lapokat, javaslatot tettek a továbbtanulásra, a keretszámon felüli jelentkezők átirányítására, sőt az ösztöndíj mértékére és a kollégiumi elhelyezésre is.

A beiskolázási munka középiskolai felelőse az igazgató volt, az ő irányításával működött a középiskolai iskolabizottság (KIB), melynek legfontosabb feladata a jelentkezők politikai-szakmai szempontú elbírálása, azaz „káderezése" volt. A legközvetlenebb adminisztratív és propaganda-feladatok az osztályfőnökökre hárultak, de az agitációba a pedagógus szakszervezet révén igyekeztek bevonni minden pedagógust, számolva azzal, hogy a végzősök nem feltétlenül osztályfőnökükhöz fordulnak pályaválasztási tanácsért.[124]

A beiskolázási propaganda és agitáció

A MEFESZ már 1948 augusztusában felhívta az illetékes pártszervek figyelmét a propaganda szükségességére: *„A proletár szülők a középiskolába sem merik gyermekeiket beadni, mert nincs szervezett propaganda a tanítási* [sic!] *kedvezményekről a proletariátus között. Ezért a proletár szülők félnek a kiadásoktól. A proletariátus szervezetei, párt, szakszervezet, nem foglalkoz-*

[122] Pl. MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1949. ápr. 12-i ülés; 1951. ápr. 12-i ülés; MNL OL M-KS 276–89/311. Jelentés az 1951–52. tanév beiskolázási munkájáról [SZOT Kultúrnevelési Osztály], 1951. ápr. 14.

[123] MNL OL M-KS 276–89/311. [Feljegyzés az egyetemi pótfelvételekről], 1950. aug. 31.

[124] MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1951. ápr. 12-i ülés.

nak a tervszerű utánpótlás biztosításával. (...) A Nékosz, amelynek feladata a munkás és paraszt ifjúságot behozni az egyetemre, túlnyomóan parasztifjúságot vett fel, és ezért propagandája is túlnyomóan a parasztság felé irányul. Ennek következménye az, hogy a proletár származású fiatal ma nagyon kis számban található az egyetemen."[125]

Az 1949. februári párthatározatot követően a minisztérium minden lehetséges kommunikációs csatornán agitált a továbbtanulás érdekében. A beiskolázási propaganda *általánosan* minden érettségiző felé irányult (hogy a keretszám teljesítése érdekében a lehető legtöbben jelentkezzenek), *speciálisan* pedig a „munkás-paraszt" fiatalokat és szüleiket célozta, annak érdekében, hogy teljesítsék az előírt arányszámot. A VKM a felsőoktatási intézményeket és képzéseket bemutató, népszerűsítő brosúrákat juttatott el a középiskolákba, az országos és megyei napilapokban vezércikkek, a már felvett hallgatók végzős gimnazistákhoz szóló, lelkes nyílt levelei, a rádióban ifjúsági műsorok és hangjátékok, a filmhíradóban riportok és tájékoztató filmek szólították meg a pályaválasztás előtt álló fiatalokat.[126] Az agitáció azonban a tanulók és szüleik mindennapi életterеibe is beférkőzött. A végzősöket egyéni elbeszélgetések során és különböző rendezvényeken pedagógusok, DISZ-es tanulótársaik és egyetemi-főiskolai küldöttségek agitálták. A szülőket üzemi pártnapokon és gyűléseken, anyák napi és egyéb iskolai ünnepségeken, illetve gyakori családlátogatások alkalmával buzdították gyermekeik taníttatására.[127]

A tanulók és a szülők meggyőzésének többoldalas akciótervеiben a nem „munkás" vagy „paraszt" kategóriába sorolt végzősöknek szánt üzenetek általában kimerültek az ötéves terv kínálta elhelyezkedési lehetőségek ecsetelésében, illetve a felvételi diszkriminációra rámutató (azaz a korabeli értelmezési keretben „reakciósnak" minősített) kritikák ellensúlyozásában.[128] Az általános propaganda egyik rendkívül redundáns eleme volt a Horthy-korszak felvételi politikájának, a *„merev kasztrendszernek"*

[125] MNL OL M-KS 276–55/16. MDP Szervező Bizottság 1948. aug. 10-i ülése.

[126] Az agitáció lendületére jellemző, hogy egy 1949-es minisztériumi jelentés szerint a Magyar Rádió hajlandó volt bármilyen egyetemi-főiskolai eseményről tudósítani, ha riportereit 4 órával előbb értesítik. MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1949. ápr. 12-i ülés.

[127] MNL OL XXVI-I-1-a. 5. d. 24. t. A munkás és parasztfiatalok magasabb iskoláztatása érdekében kifejtett propagandához, 1948. dec. 1.

[128] MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1949. ápr. 12-i ülés; 1950. szept. 29-i ülés.

és a *„tehetségek legszörnyűbb pazarlásának"* összevetése a népi demokrácia nyújtotta korlátlan továbbtanulási lehetőségekkel.[129]

A munkástanulókkal és szüleikkel azonban intenzívebben foglalkoztak, és esetükben a továbbtanulási *lehetőségek* mellett kezdettől komoly hangsúlyt kapott a (párt)állammal és a társadalommal szembeni *felelősség* és *kötelesség* kérdése is. Már az MDP PB 1949. február 3-i határozata is kitért arra, hogy a munkásgyerekek továbbtanulására irányuló propagandának elsősorban a munkásosztály vezető szerepének tudatosítására kell irányulnia: rá kell mutatnia, hogy a gyárak és a földek után, a munkásoknak az iskolát is birtokba kell venniük, hiszen gyermekeikből „termelődik" az új értelmiség, amely a jövőben betöltött vezető pozíciókban a munkásosztály érdekeinek képviselője lesz.[130]

Ennek megfelelően a propaganda jellegzetes alakjai voltak az eleinte vonakodó munkások, parasztok, akiket a szovjet dolgozók iskoláztatásának sikerei vagy a diplomával magasabb funkcióba jutók (azaz jobban keresők) karrierje „döbbentett rá" a továbbtanulásban rejlő perspektívákra. 1949 szeptemberében készült el a *Tanulj tovább* című kisfilm, melynek első részében egy budapesti rakodómunkás jól tanuló lányát mutatták be. Az ő továbbtanulását szülei eleinte nem támogatták, ám az édesapát egy ismerős Kossuth-akadémista példája, az édesanyát pedig a tanítónő győzte meg azzal, hogy a gyerek tanulmányi segélyt fog kapni. A második részben egy parasztszármazású édesapát a fővárosban tanuló szomszédja beszélte rá gyermeke taníttatására. „*Ezek az egyéni sorsok megragadnak bennünket:* minden munkás- és parasztszülő megtalálja bennünk a hasonlóságot az ő saját helyzetével." [Kiemelés az eredetiben.]

[129] Pl. Új értelmiség. *Szabad Nép*, 1948. okt. 24. 9.

[130] MNL OL XXVI-I-1-a. 5. d. 24. t. A munkás és parasztfiatalok magasabb iskoláztatása érdekében kifejtett propagandához, 1948. dec. 1.; MNL OL M-KS 276–53/20. MDP PB 1949. febr. 3-i ülése. Révai József 1948 szeptemberi beszédében mindezek érzékeltetésére meglehetősen biblikus hasonlatokat választott. Szerinte *„a szocializmus felé haladó népi demokrácia nem lehet meg olyan értelmiség nélkül, amely nem hús és vér a dolgozók húsából és véréből"*, a munkásszülőknek ezért kötelességük taníttatni gyermekeiket, akik immár olyan iskolákban tanulhatnak, ahol megvalósulnak *„a tízparancsolat szavai: »Tiszteld atyádat és anyádat« – a munkásosztályt, amelyből származol!"* Munkásifjakat a középiskolákba és főiskolákra! *Szabad Nép*, 1948. szept. 17. 1.

– ajánlotta a filmet a *Köznevelés*.[131] A „társadalmi küldetésüket" felismerő diákok számtalan, olykor meglehetősen életszerűtlen cikkben számoltak be döntésük okairól: *„Eddig úgy gondoltam* – fejtegette 1950-ben egy végzős pedagógiai gimnazista –, *hogy megszerzem a tanítónői oklevelet és aztán nem tanulok tovább. (...) Amikor a Párt Központi Vezetőségének a határozatát* [ti. az MDP KV 1950. márciusi határozata a VKM munkájával kapcsolatos kérdésekről – P. P.] *otthon elolvastuk, édesanyám leült mellém a díványra és így szólt: – Kislányom, tovább kell tanulnod!"*[132]

Azzal azonban a VKM is tisztában volt, hogy „a munkásosztály vezetőszerepének" tudatosítása továbbtanulási szándékot ugyan eredményezhet, de annak materiális feltételeit nem teremti meg, ezért a meggyőzés másik hangsúlyos, de már jóval gyakorlatiasabb érve az anyagi ösztönzők – az ösztöndíjak és a kollégiumi hálózat – propagálása volt. A sajtócikkek állandó elemét képezte a soha nem látott mértékű állami támogatások részletezése és a felmerülő költségek bagatellizálása: az *„ösztöndíjak (...) nem egy esetben olyan összegűek, hogy a hallgató összes költségeit fedezik. (...) [E]gyetemi és főiskolai kollégiumaink (...) a munkás- és szegényparaszt-származású diákok számára ingyen állnak rendelkezésre"* – tudósított 1949 áprilisában a *Köznevelés*, mely elsősorban a pedagógusok agitációjához biztosított muníciót.[133] 1949 májusában valóban kormányrendelet

[131] Oktatófilmek. *Köznevelés*, 1949. szept. 1. 476. Egy 1949 eleji *Szabad Nép*-cikk azt is javasolta, hogy a lányok továbbtanulásra buzdítása érdekében változtassák meg a felhívások megszólítását és a *„Munkások jelentkezzenek a műszaki főiskolára"*-jelmondat helyett a *„Munkások és munkásnők jelentkezzenek felvételre"*-felhívást használják. Nem veszíthetünk még egy évet. *Szabad Nép*, 1949. jan. 23. 7.

[132] Folytassunk még erőteljesebb harcot a beiskolázás sikeréért. *Köznevelés*, 1950. máj. 1. 256. További példák: Tanul a Kibédi család. *Szabad Nép*, 1949. jan. 4. 8.; Tízen azokból, akik orosz tanárnak jelentkeztek. *Szabad Nép*, 1949. júl. 26. 6.; Kovács Genovéva – mégis orvos lesz. *Szabad Nép*, 1950. máj. 5. 6.; Vidákovics Pál dolgozó paraszt szakérettségire jelentkezik. *Szabad Nép*, 1950. jún. 8. 5.; Érettségi után valamennyien továbbtanulunk az egyetemeken és főiskolákon. *Szabad Ifjúság*, 1951. dec. 11. 1.

[133] Irányítsuk tanítványainkat az egyetemekre! *Köznevelés*, 1949. ápr. 15. 187. Júniusban a nyolcadikosok *„Tanulj tovább!"*-feliratú borítékban kapták kézhez a bizonyítványukat, az ehhez csatolt *„Magad és országod jövőjét építed"* kezdetű ismertető arról is beszámolt, hogy *„1949-ben a dolgozók gyermekeinek 16 millió forint jut tanulmányi segély formájában"*. Tanulj tovább! *Szabad Nép*, 1949. jún. 22. 6.

törölte el a laboratóriumi és a vizsgadíjakat, továbbá tandíjkedvezményt helyezett kilátásba az alacsonyjövedelmű szülők gyermekei számára. A *Szabad Nép* egyik cikke pedig odáig ment, hogy a taníttatás az állami „áldozatvállalás" miatt tulajdonképpen nem is jelent költséget a munkáscsaládok számára, nekik mindössze arról az összegről kell lemondaniuk, amelyet a diák megkeresne, ha továbbtanulás helyett azonnal munkát vállalna.[134]

Saját beiskolázási körzetében az agitációba minden egyetemnek és főiskolának is be kellett kapcsolódnia.[135] A VKM főként azoktól az intézményektől várt el fokozott aktivitást, melyek iránt csekélyebb érdeklődés mutatkozott. A beiskolázási munka lényegét 1949 februárjában Mérei Ferenc, az Országos Neveléstudományi Intézet igazgatója így magyarázta az e szempontból kifejezetten problémás pedagógiai főiskolák oktatóinak: „*A mi feladatunk a hallgatók összetoborzása, a főiskoláknak maguknak kell gondoskodni arról, hogy megkeressék azokat a hallgatókat, akikre szükségük van és odahozzák a főiskolára* (...). *Ezt úgy képzelem, hogy pl. a pécsi főiskolán felmérik saját körzetüket és megdolgozzák ennek a kerületnek* (...) [a] *tanulóit és beszélnek előttük a pedagógiai főiskoláról; meghívják őket a pedagógiai főiskola épületébe, stb. s mind oda fog iratkozni.* (...) *Ha ilyen módon a főiskolák meggyőzték a hallgatókat, tudnak válogatni a szociális összetétel szempontjából, a rátermettség és a színvonal szempontjából.* (...) *Nem lehet előállni ősszel azzal, hogy nem jött hallgató, a hallgatóknak meg kell lenni. A tanároknak az a dolga, hogy nevelőt képezzenek, ami ott kezdődik, hogy megkeresik azt, akit képezni fognak.*"[136] Az instrukció ebben a formában szinte bármely egyetem-főiskola vonatkozásában elhangozhatott volna.

Az intézmények meglehetősen változatos módszerekkel próbálták „beédesgetni" leendő hallgatóikat. A leggyakoribb a végzős középiskolás osztályok „lelátogatása" és népszerűsítő előadások tartása volt, ahol egy kiküldött oktató és egy-két DISZ-tag próbálta meg felhívni az intézményre a tanulók figyelmét.[137] A Szegedi Pedagógiai Főiskola 1952-ben filmet forgatott, mely egy hallgató érettségitől az oklevél megszerzéséig vezető útját, az egyes tanszékek munkáját, a kollégiumot és a rendszeres, „kalóriadús" ellátást biztosító menzát is bemutatta.[138] A Pécsi Pedagógiai Főiskola az intézményt bemutató fotókat és hallgatók által írt népszerűsítő cikkeket tartalmazó faliújságot küldött a középiskolákba. A Képzőművészeti Főiskola rajzpályázatot hirdetett, és az iskolai rajzkiállításokról szóló sajtóbeszámolókban név szerint említett tanulókat kereste meg.[139] A SZOTE nyílt napján pedig a jelentkezőket egész nap agitátor-hallgatók szórakoztatták, megmutatták nekik a tanszékeket, de strandra és moziba is elvitték őket.[140] Az egyetemek és főiskolák mindemellett rendszeresen próbáltak elhelyezni az intézményt ismertető cikkeket, illetve hallgatói nyílt leveleket országos és megyei lapokban.[141] A beiskolázási propagandában az egyes képzések szakmai kihívásai ritkán jelentek meg, ezzel szemben rendszeresen kiemelték – főként az ilyen kételyeket gyakran megfogalmazó szakérettségiseknek[142] szóló üzenetekben –, hogy a felvétel után a hallgatók minden tanulmányi segítséget megkapnak a képzés sikeres elvégzéséhez.

---

134 A tudomány erődjéért. *Szabad Nép*, 1949. júl. 1. 3.

135 Az egyes intézmények változatos propaganda-módszereiről részletes beszámolót nyújtanak a *Közoktatási Közlöny*ben 1952 márciusától megjelenő *Iskoláztatási tájékoztatók.* Továbbá ld. Szemelvények – 3/a–e. sz. dokumentumok.

136 MNL OL XXVI-I-1-a. 9. d. 57. t. A pedagógiai főiskola fejlesztési terve, d. n.

---

137 A Pécsi Pedagógiai Főiskola igazgatója által előre megírt előadás-szövegben a képzések bemutatása mellett az iskola épületének, felszereltségének némiképp túlzó dicsérete és az ösztöndíjak ecsetelése is fontos helyet kapott, de az igazgató a propagandaszervek által sűrűn ajánlgatott érvet, ti. a pedagóguspálya „egyre növekvő erkölcsi és anyagi megbecsülését" például szándékosan elhagyta. A szöveg végére írt megjegyzésében arra figyelmeztette a kiküldött oktatókat, hogy csak akkor, ha „*hangokat hallanak, vagy nyíltan felvetik a megbecsülés és a fizetés kérdését, csak az esetben említendő:* [a] *Párt megbecsülése – anyagiakban is megmutatkozik.*" PTE EL VIII.205.c. [Agitációs előadás szövege], d. n.

138 Gruber 1953. 135–136.

139 HUNG Magyar Képzőművészeti Főiskola 1952. szept. 19-i tanácsülése.

140 MNL OL M-KS 276–89/311. Jelentés az 1951–52-es tanév[i] felvételi vizsgák lebonyolításáról és értékeléséről, 1951. júl. 30. További példákra ld. M-KS 276–89/311.

141 Pl. Nagyon örülök, hogy az Egyetemi Orosz Intézetet választottam. *Szabad Nép*, 1951. ápr. 14. 4.; Illési Erzsébet: Gyertek a Főiskola zene-testnevelés szakára! *Dunántúli Napló*, 1952. máj. 28.; I. éves jogász levele édesanyjához. *Szegedi Egyetem*, 1953. szept. 14. 3.; I. éves főiskolás levele bátyjához. *Szegedi Egyetem*, 1953. szept. 14. 4.

142 Vö. Majtényi 2004. 74.

Az agitációban komoly szerepet kaptak a hallgatói DISZ-csoportok, akik levelezés, illetve személyes beszélgetések révén tartották a kapcsolatot a jelentkezőkkel. A népszerűsítő előadásokon való jelenlétüket a Pécsi Pedagógiai Főiskola egy oktatója azért is praktikusnak tartotta, mert a szünetekben elbeszélgethettek a tanulókkal, és a felmerülő kérdéseket azonnal közvetíthették a kiküldött oktatónak, aki ezekre „spontán" kitérhetett beszédében.[143] Az egyetemek és főiskolák rendszeresen buzdították a tanítási szünetre hazatérő hallgatóikat, hogy keressék fel régi középiskolájukat. 1952-ben az Egri Pedagógiai Főiskola pártbizottsága egyenesen azt javasolta, hogy minden hallgatóból képezzenek agitátorokat: *„Javasoljuk azt, hogy a beiskolázási agitációba vonják be az összes egyetemi és főiskolai hallgatókat. Minden bizonnyal alig van olyan helység az országban, ahonnét nem tanulna valaki. Így megfelelő előkészítés után az év befejeztével hazakerülő hallgatók az ottani Párt és Disz-szervezetek segítségével a beiskolázás jó agitátoraivá válhatnának.*"[144] Az egyetemisták-főiskolások agitációja egyébként is hatékonyabbnak bizonyult a középiskolai DISZ-esekénél, mivel a végzősök általában nem szívesen vették az alsóbb évfolyamokból kikerülő DISZ-vezetők továbbtanulási tanácsait.[145] Ugyanakkor a budapesti pártbizottság egy 1951-es jelentése arra panaszkodott, hogy az egyetemisták nem az intézményeket vagy a képzéseket, hanem elsősorban az egyetem által biztosított anyagi juttatásokat propagálják.[146]

Az agitáció azonban nem volt mindig nyílt és „hangos". 1950 júliusában az Országos Tervhivatal váratlanul 800 fővel emelte fel a Budapesti Műszaki Egyetem keretszámait. Minthogy ekkorra a felvételi vizsgák már lezajlottak, és „helyhiány miatt" több jelentkezőt is elutasítottak vagy más intézménybe irányítottak át, a VKM figyelmeztetett, hogy a pótfelvételi agitációt csak titokban, személyes megkeresések útján lehet végezni, nehogy a már átirányított hallgatók tudomást szerezzenek róla, és megpróbáljanak ismét felvételizni. A Somogy megyei oktatási osztály

[143] PTE EL VIII.205.c. Helyzetjelentés a pécsi Pedagógiai Főiskola beiskolázásáról, d. n.

[144] MNL OL M-KS 276–89/311. Jövő évi beiskolázás [Egri Pedagógiai Főiskola pártbizottságának levele], 1951. máj. 21.

[145] MNL OL M-KS 276–89/311. A DISz beiskolázási munkájának értékelése, 1951. ápr. 17.

[146] MNL OL M-KS 276–89/311. Feljegyzés az egyetemi és főiskolai beiskolázás eddigi eredményeiről, 1951. ápr. 20.

jogosan vetette fel: a tanulók minden bizonnyal tudomást szereznek arról, hogy mégis vannak szabad helyek. A minisztérium instruktora erre azonban mindössze annyit válaszolt: az is az osztály dolga, hogy az átirányítottak a „helyükön" maradjanak.[147] Mivel a „suttogó propaganda" nem eredményezett kellő számú új jelentkezőt, 1950. szeptember elején a pótfelvételi mégis nyilvános lett, ekkorra azonban a nyáron felvettek többsége már beiratkozott.[148]

A tanulók „káderezése"

Mivel a „dolgozók" előtt a társadalmi igazságosság jelszavával szélesre tárt kapukon a „reakció derékhada", „B-listások, nyugatosok és fasiszták" és „az apjuk pénzén lebzselők" nem juthattak be, az oktatásirányításnak olyan információkra volt szüksége a jelentkezőkről, amellyel a kedvezményezettek és a „távol tartandók" körét pontosan elkülöníthette. A leendő hallgatók ráadásul potenciális kádereknek számítottak, így „a szocializmust felépítő parancsnoki gárda" kiválogatását már a középiskolákban meg kellett kezdeni.[149]

Az információgyűjtés és -értékelés több szinten és alkalommal zajlott: minden végzős középiskolásnak adatgyűjtőívet kellett kitöltenie tanulmányi előmeneteléről, szülei foglalkozásáról és vagyoni-jövedelmi viszonyairól. Az osztályfőnök „első kézből" szerzett információk alapján ellenőrizte az ívet, illetve a már tényleges továbbtanulási szándékot kifejező felvételi jelentkezési lapot, melyet a KIB rövid jellemzést tartalmazó ajánlással látott el. Az ifjúsági tömegszervezetek és szükség szerint a helyi tanácsi és pártszervek is külön jellemzéseket gyártottak, de a diákok szakmai és politikai felkészültségéről az érettségi elnököknek is feljegyzéseket kellett készíteniük. A „káderezésbe" a DISZ-titkár is bekapcsolódott, így előfordult, hogy egy-egy tanuló saját osztálytársairól szolgáltatott információkat és mondott véleményt.[150] A középiskolák „felátogatása" során a felsőoktatási intézmények is igyekeztek minél többet megtudni leendő

[147] MNL OL M-KS 276–89/311. Feljegyzés az egyetemi pótfelvételek beindításáról, d. n.

[148] Az egyetemi pótfelvételek és utólagos vizsgák sikerének biztosításáért. *Szabad Nép*, 1950. szept. 1. 6.

[149] Gyarmati 1991. 53.

[150] Kériné 1968. 21.

hallgatóikról: „[M]*egkerestük az iskola Párt és DISz. szervezetét, valamint osztályfőnökeiket és ott a helyszínen bőséges és mindenre kiterjedő információt szereztünk be a tanulókról.* – számolt be a Szegedi Pedagógiai Főiskola tanulmányi osztályának vezetője 1953-ban. – *Amennyiben bármelyik tanulónak, illetve szüleinek múltja Népi Demokráciánkhoz és Pártunkhoz való hűsége szempontjából kétely merült fel, ott nyomban a helyi Pártszervezetnél érdeklődtünk. A bejáró hallgatókról pedig úgy szereztünk be információt, hogy megkerestük a községi, illetve városi alapszervezeteket is.*"[151]

A begyűjtött információk alapján a középiskola és a MIB-ek válogatták ki a továbbtanulásra alkalmas tanulókat, a javasoltak anyagait pedig rövid megjegyzésekkel ellátva juttatták el a felsőoktatási intézményekbe. Nemcsak az adatgyűjtés módszerei követték a pártállam káderezési gyakorlatát, hanem azok értékelése során is lényegében ugyanazokat a kritériumokat érvényesítették a „jövő kádereivel" szemben, mint a rendszert aktuálisan működtető garnitúra kiválogatásakor.[152] A szelekció elsődleges szempontja a politikai megbízhatóság volt: a „munkás- és parasztszármazású" tanulók esetében ezt a társadalmi származás, a többi kategóriánál pedig a megfelelő „eszmei-politikai fejlettség", azaz a társadalmi-politikai berendezkedéshez fűződő pozitív viszony „garantálta".[153]

A tanulók kategorizálását és kiválogatását végző iskolabizottságok munkájával szemben azonban állandóak voltak a felülvizsgáló pártszervek, a minisztérium és az egyetemek panaszai, melyek arra utalnak, hogy a szelekció minden szintjén meglehetősen önkényes volt a kategóriák értelmezése és a továbbtanulásra való alkalmasság megítélése. Ahogy említettem, 1949–50 folyamán 11 társadalmi kategória között kellett eligazodni, de akkor sem javult a helyzet, amikor ez a szám 1951-ben nyolcra csökkent. A jelentkezőkről gyűjtött adatok meglehetősen kiterjedt információs mátrixában[154] nehézséget jelentett például a vagyoni-foglalkozási helyzet három időpontja (1938, 1944 és „jelenleg") közötti változások értelmezése. Továbbá az, hogy mennyire kell vizsgálni a szűkebb-tágabb rokonságot, például a nagyszülők vagyoni és foglalkozási helyzetét, esetleges földbirtokait. Nem volt egyértelmű, hogy kinek az adatait kell figyelembe venni, ha a tanuló valamelyik szülője meghalt,

[151] SZTE SzL SZPF Biz.–29/1953. Középiskolai tanulók, továbbtanulók továbbtanulásának felmérése, 1953. ápr. 2.

[152] Gyarmati 1991. 51–53.

[153] MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1950. márc. 23-i ülés.

[154] Gyarmati 1991. 52.

vagy a szülők elváltak, és a gyermeket nevelőszülő nevelte. Nem egyszer voltak tanácstalanok abban a tekintetben, hogy a párt aktuális (és gyakran változó) álláspontja szerint éppen kit kell kuláknak/osztályidegennek tekinteni stb. 1951-ben az MDP Agitációs és Propaganda Osztályának jelentése általános problémaként írta le, hogy a megyei oktatási osztályok „*a szociális kategóriákat illetően bizonytalanok. Kifogásolják, hogy az állami gazdaságok dolgozóit a rendelet paraszt kategóriába sorolja.* (...) *Nem tudják, hová sorolják a kétlaki munkásokat, továbbá az olyanokat, akik a múltban kereskedők, önállóak voltak, ma állami alkalmazottak, továbbá hová sorolják azokat, akik a múltban értelmiségiek voltak és ma munkások és fordítva.*"[155]

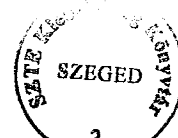
A kategorizálás korántsem egyértelmű módszertana mellett a besorolást az információhiány, az „osztályharc aktuális állásának" megfelelő központi direktívák, a terv, azaz a keretszámok teljesítésének kényszere, a besorolást végzők politikai és/vagy szakmai meggyőződése, de olykor szubjektív indokok is befolyásolták. A kategorizálás önkényességére vonatkozó talán legextrémebb példa azé az általános iskolás testvérpáré, akik közül az iskolaigazgató 1951-ben csak egyiküket javasolta középiskolai továbbtanulásra, másikukat „származása nem megfelelő" indoklással nem.[156] Egy 1951-ben gimnáziumban tanító pedagógus így emlékezett vissza a kategóriák „rugalmasságára": „*Egy munkásszármazású tanuló félévkor hét tantárgyból megbukott. Az osztályfőnök kétségbeesve ült a statisztikai ív előtt. Lerontja az osztály munkásátlagát! Kezébe vette a gyerek születési bizonyítványát. Amikor született, szakács volt az apja! Igaz, hogy 13 éve gyári munkás, de volt szakács is! Nagy kő esett le a tanár szívéről. A gyereket egy mozdulattal áttette az alkalmazott származásúak közé.*"[157]

Ha az „X" kategóriába sorolással kapcsolatos korabeli kritikákat nézzük, az utóbb túl szigorúnak vagy túl engedékenynek minősített eljárásokra is találunk példákat. A központi jelentések „baloldali elhajlásnak" minősítették például azt, ha a végzőst azért nem javasolták továbbtanu-

[155] MNL OL M-KS 276–89/311. Beiskolázás, 1951. márc. 6.

[156] MNL OL M-KS 276–89/311. [Az MDP Szabolcs Megyei Pártbizottságának jelentése a beiskolázásról], 1951. máj. 8.

[157] Kériné 1968. 12. A kategorizálás következetlenségeire mutat rá a tabi általános gimnázium 1956 és 1959 közötti évfolyamait vizsgálva: Somogyvári 2015.


SZTE SZEGED

lásra, mert szülei templomba jártak,[158] egyes középparasztok „kulákká" minősítésének eseteit,[159] vagy a pápai közgazdasági gimnázium igazgatóhelyettesének eljárását, aki szerint *„mindenki, aki iparengedéllyel rendelkezik, kuláknak tekintendő"*.[160] Gyakoribb kritika volt azonban a túlzott engedékenység, az „éberség hiánya". Az ide sorolható – eddigre „leleplezett" – esetek az „osztályidegenek" bejutásának/bejuttatásának lehetséges módozatairól is árulkodnak: a *„sógor, koma protekció"* Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében,[161] a szülők jellemzésénél szereplő „csúsztatások", mint például a *„paraszt típusú pap"* vagy *„erősen középparaszt* [sic!]" „kulák" megjegyzések.[162] Különösen érdekes annak a 22 „X-es" tanulónak az esete, akiket 1950 nyarán javasolt továbbtanulásra a Győr-Moson-Sopron megyei tankerületi főigazgatóság, éppen akkor, amikor az MDP beiskolázási felelőse kéthetes szabadságát töltötte.[163] Az „osztályidegenek" helyzetbe hozására gyanakodott a KM 1951 nyarán is, amikor *„politikai, származási vagy egyéb okok"* miatt mintegy 2 000 üzemi ajánlással jelentkezőt utasítottak el.[164] Rájuk ugyanis „éberen" figyeltek, a beiskolázási szervek előtt is ismert volt, hogy többen, akik adataik alapján „osztályidegennek" minősültek volna, nem közvetlenül az érettségi, hanem például üzemben eltöltött egy-két év után „munkásként" jelentkeznek továbbtanulásra.[165]

Az adatok megbízhatatlansága egyenesen következett a felvételi korlátozó jellegéből. Az „osztályidegenek" számára alapvető érdek volt, hogy ne az „X" kategóriába kerüljenek, ez esetben ugyanis általában elutasították jelentkezésüket. A szándékos vagy hibás adatközlés lehetőségét az is

[158] MNL OL M-KS 276–89/311. Anyag az egyetemi beiskolázásról szóló jelentéshez, d. n.

[159] MNL OL M-KS 276–89/311. [Az MDP Csongrád Megyei Pártbizottságának jelentése a beiskolázásról], 1951. máj. 9.

[160] MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1951. ápr. 12-i ülés.

[161] MNL OL M-KS 276–89/311. Jelentés az 1951/52. tanév beiskolázási munkájáról, 1951. ápr. 17.

[162] MNL OL M-KS 276–89/311. A Pártbizottságok és alapszervek segítsége a beiskolázás végrehajtásában, 1951. aug. 4.

[163] MNL OL M-KS 276–89/311. Anyag az egyetemi beiskolázásról szóló jelentéshez, d. n.

[164] MNL OL M-KS 276–89/311. A Pártbizottságok és alapszervek segítsége a beiskolázás végrehajtásában, 1951. aug. 4.

[165] Vö. Gyarmati 2011. 145. További példák: MNL OL M-KS 276–89/311.

megteremtette, hogy az adatgyűjtő ívek és jelentkezési lapok önbevallásra épültek. Bár az íveken jól láthatóan feltüntették, hogy a téves adatok bevallása akár az utolsó tanévben is kizárással jár, többen voltak, akik úgy vélték, bekerülésük csak ezen az úton biztosítható.[166]

Számos kritika érte az iskolabizottságok által készített felvételi javaslatokat is, melyekben – a káderjellemzések mintájára – a jelentkező szakmai felkészültségére és politikai beállítottságára vonatkozó információknak kellett szerepelnie. Az egyetemek főleg arra panaszkodtak, hogy a jellemzések rövidek és semmitmondóak, vagy ellentmondanak a felvételi vizsgán tapasztaltaknak. Jelentéseikben hosszasan, olykor meglehetősen felháborodott hangnemben vetették össze a kapott jellemzéseket és saját tapasztalataikat, melyekből úgy tűnik, az iskolabizottságok olykor pozitív szakmai és politikai jellemzéssel próbálták „elfedni" az életrajzok hibáit: *„Elsősorban az iskolai és megye bizottságok, valamint a tanácsok jellemzései nagyon gyöngék voltak."* – sorolta az inkriminált eseteket az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) bölcsészkari pártbizottsága: „(...) [A] *kisújszállási gimnáziumból: U. T.-ről, a következő jellemzést kaptuk: »Közepes felkészültségű, igyekvő, politikailag érdeklődő, pályaválasztása megfelelő.« A beszélgetés során kiderült, hogy a jelentkező anyja kocsmáros és a mellett 21 holdon gazdálkodnak, tehát kulákok. Az áll. Kossuth Zs. leánygimnáziumban rendkívül jó jellemzést adtak W. Á.-ről, akikről kiderült, hogy apja 20 munkással dolgozó malomtulajdonos volt. Vagy P. M., akinek szülei 3 alkalmazottal dolgoztató kereskedők voltak és 11 hold földjük van bérletben, a jászapáti általános gimnázium a következő jellemzést adta: »A megjelölt pályára alkalmas, politikailag fejlődésre szorul, kis megerőltetéssel a szülők taníttatni tudják.«"*[167]

Mindezekből adódóan a minisztérium mindvégig meglehetősen bizalmatlan volt a MIB-ek döntéseivel szemben. 1950 nyarán felülvizsgálta az elutasítottak jelentkezési lapjait, a felsőoktatási intézményeket pedig többször felszólította, hogy a kategória-besorolást ne fogadják el kritikátlanul, ha szükséges, a felvételi vizsga során szerzett információk alapján módosítsák azt (és természetesen jelentsék a munkájukat hanyagul végző iskolabizottságokat): „[A] *munkás- és dolgozó parasztszármazású gyermekek valóban azok is legyenek* – figyelmeztetett Darvas József

[166] Nagy 2015; Polyák 2016.

[167] MNL OL M-KS 276–89/311. Jelentés a Bölcsészkari felvételi vizsgákról, 1951. júl. 16. További példák: MNL OL M-KS 276–89/311.

1950 májusában –, *nehogy az álruhás osztályellenség belopakodjék az iskolákba.*"[168]

A felsőoktatási intézményekben történő felülvizsgálat során azonban szintén ütköztek a szakmai és a politikai érdekek.[169] A felvételit lebonyolító szervek egymástól eltérő, de egyaránt legitim szempontjaira utalt a pécsi jogi kar egy 1953-as jelentése, mely több jelentkező „X" kategóriába való átsorolását a következőkkel indokolta: „[Ezekben az esetekben] *a kategória egyéni megállapításánál az iskola más szempontot érvényesített, mint az egyetem. Felvételi bizottságunkat e téren a legnagyobb gondosság, az a törekvés jellemezte, hogy az »X« kategóriához tartozók ne kerüljenek az egyetemre, és ezt talán szigorúbban bíráltuk el, mint az iskola, de ez az iskola részéről sem volt durva hiba.*"[170]

A tanulókról begyűjtött adatok értelmezése tehát a társadalmi összetétel átalakításáért vívott „harc" eszköze volt, de az értelmezés hatalma megoszlott a felvételi lebonyolítását végző szereplők között, akik egymás besorolásait is folyamatos ellenőrzés alatt tartották és azokat – a korábbiaktól eltérő szempontok érvényesítésével – meg is változtathatták.[171]

A keretszámok módosítgatása és az átirányítások

A keretszámok értelmezéséről a beiskolázását végző alsóbb szervek meglehetősen ellentmondásos információkat kaptak. Míg a minisztériumi rendeletek szerint a tervet sem túlteljesíteni, sem alulteljesíteni nem lehetett, a keretszámok „merev" kezelése miatt a VKM folyamatosan kritizálta őket, a szóbeli eligazításokon egyértelművé téve, hogy az a megyei *„osztály fog jó munkát végezni, amelyik a kívánt keretszámokat túl fogja teljesíteni"*.[172] A terv „alulteljesítésének" lehetősége egyébként sem merült fel: *„A beiskolázási terv törvény és végrehajtása a közoktatásügy dolgozói, az összes érdekelt társadalmi szervek számára kötelező erővel bír"* – figyelmeztette a pedagógusokat 1951 májusában a KM tervosztályának vezetője.[173]

E normatív helyzettel – a mindenáron való teljesítés miszticizálásával – szemben azonban a keretszámok korántsem voltak „kőbe vésve". A minisztérium a Tervhivatal és/vagy az illetékes pártszervek utasítására, illetve saját számítási hibáit kijavítandó a felvételi folyamat különböző stádiumaiban többször is „korrigálta" a keretszámokat, aszerint, hogy adott pillanatban hogyan tűnt teljesíthetőnek a terv. A korabeli oktatástervezésben ugyanis – ahogy láttuk – a felvételre kerülők számát a szakképzett munkaerő iránti igény határozta meg, ennek az igénynek (azaz a gazdasági növekedés ütemének, irányának és struktúrájának) a megállapítása azonban a lehetőségeket és erőforrásokat gyakran negligáló politikai deklarációk szellemében történt. Mindemellett a tervezés pontosságát/realitását módszertani tényezők is hátráltatták, így például a képzés és a foglalkoztatás (azaz a képesítések és a munkakörök) megfeleltetésének kialakulatlansága, a nem prognosztizálható folyamatok (például a tanulói szándékok vagy a foglalkozási mobilitás) figyelmen kívül hagyása, illetve a tervezés rövid időtávja.[174]

A célok így többször is beleütköztek a realitások korlátaiba: a középiskolákban végzők létszámának és megoszlásának felmérése, a jelentkezések beérkezése, valamint a felvételi vizsgák eredményei menetrendszerű, akár naponkénti keretszám-módosításokkal jártak. Ezek voltak a folyamat azon pillanatai, melyek számszerűen is rámutattak a tervek irrealitására. Az egyik leggyakoribb „tervezési hiba" az volt, hogy a keretszámok meghatározásakor nem vették figyelembe a megyék végzőseinek társadalmi összetételét: a VKM például a Veszprém megyéből az 1950/51. tanévre beiskolázandók keretszámát 452-ben adta meg, miközben az 1949/50. tanévben érettségizettek összlétszáma 409 fő volt.[175]

168 Az új tanév beiskolázási tervéről. *Köznevelés*, 1950. máj. 15. 288.

169 Sáska 2006. 598. 3. sz. jegyzet.

170 PTE EL VIII.202.b. 855–28/1953. Felvételi vizsgák kiértékelése, 1953. aug. 14.

171 Mindezek a korabeli statisztikák pontosságával már korábban megfogalmazott kételyeket erősítik. Ugyanakkor Ladányi János, aki a közgazdasági és műszaki felsőoktatási intézményekben tanulók társadalmi összetételét vizsgálva összevetette a hallgatók apáinak pályaívét, valamint a „munkás- és parasztszármazású" hallgatók hivatalos statisztikákban közölt arányait, úgy véli, hogy *„megalapozatlannak kell tartanunk az 50-es évek hallgatói társadalmi összetételével foglalkozó statisztikájával kapcsolatban felmerülő azon félelmet, hogy ezen statisztikák a felsőbb utasítások »teljesítése, sőt túlteljesítése« érdekében egyszerűen hamisak lennének.*" Ladányi J. 1994. 49.

172 MNL OL M-KS 276–89/311. Feljegyzés az egyetemi pótfelvételek beindításáról, d. n.

173 Járó Dóra: Készüljünk fel a beiskolázás végrehajtására. *Köznevelés*, 1951. 89–90.

174 Darvas 1984. 72–74.; Tímár 1989. 41–58.; Knausz 1994. 84–85.

175 MNL OL XIX-I-1-h. 249. d. 1400–52/1950. Az egyetemi és főiskolai beiskolázások vizsgálata. Hasonló esetek több megyében is előfordultak, ld.

Minthogy a politikai szándékot kifejező stratégiai cél sérthetetlen volt, a végrehajtás szintjén év közben végrehajtott keretszám-változtatások nem érinthették a „végösszeget", azaz a beiskolázandók „globális" összlétszámát, illetve a „munkás- és parasztszármazású" hallgatók előírt arányát. A párt- és minisztériumi apparátusban a számokat (a leendő hallgatókat!) egyik rubrikából a másikba „tologatták", elsősorban a nappali, az esti és a levelező képzés, illetve a középiskolából és a szakérettségi tanfolyamról történő beiskolázás arányait módosítva.[176] Főleg ez utóbbi volt jellemző, mivel ez által lehetett a legjobban feljavítani a szociális megoszlásra vonatkozó eredményeket.[177] Gyakori volt az egyes felsőoktatási intézmények beiskolázási körzeteinek megváltoztatása is. A minisztérium (elvben) kötelezően előírta a regionális beiskolázást, vagyis az azonos képzést nyújtó intézmények csak a számukra kijelölt körzetek iskoláiból vehettek fel tanulókat. Ha azonban a keretszámok betöltése nem tűnt biztosítottnak, a minisztérium gyakran év közben is változtatott a megyék vagy egyes iskolák elosztásán.[178]

A keretszámok labilitásához a MIB-ek és KIB-ek különféle „technikákkal" alkalmazkodtak. A MIB-ek a biztos tervteljesítés érdekében a számokat a lehető legrészletesebben lebontották, pontosan meghatározva, hogy például a Budapesti Orvostudományi Egyetemre hány „egyéb" származású tanulót kell jelentkeztetni a Komárom megyei általános gimnáziumokból. Ez a szám egyébként az 1951/52. tanévre például nulla volt.[179] A középiskolák megpróbálták a számokat pontosan „hozni", azaz megközelítőleg annyi tanulót jelentkeztettek, amennyire „szükség" volt. Minthogy a minisztérium ragaszkodott (az éppen aktuális) keretszámaihoz, az iskolák a túljelentkeztetést gyakran feleslegesnek ítélték, mondván a keretszámon felülieket amúgy sem fogják felvenni, így csak a minimum teljesítésére törekedtek. Ez szolgáltatta a keretszámok „merev" kezelésére utaló központi kritikák alapját: *„Kaposvár: a közgazdasági gimnáziumban két névsort fektettek fel, melyek közül az egyikben keretszám szerint összeállították a tanulók létszámát, mondván, hogy ezeket biztosan*

MNL OL M-KS 276–89/311.

[176] MNL OL XIX-I-1-h. 249. d. 1400–52/1950. Az egyetemi és főiskolai beiskolázások vizsgálata.

[177] Vö. Kovács–Örkény 1991. 17.

[178] Ld. Szemelvények – 3/e. sz. dokumentum.

[179] MNL M-KS 276–89/311. Komárom megye egyetemi, főiskolai beiskolázási keretszámai, 1951. márc. 8.

beiskolázzák. A másik névsorban a 20% keretszámon felüli tanulók voltak, akiket pótlásként kezeltek. (...) A tatabányai általános gimnázium igazgatója azt a felvilágosítást adta, hogy propagandát fejtsenek ki arra vonatkozóan, hogy a keretszámon felüli tanulók helyezkedjenek el a termelési munkában" – sorolta a helytelenített példákat a VKM.[180]

Kevés érdeklődő esetén egyes gimnáziumokban azzal propagálták a felvételi jelentkezést, hogy az kötelezettséget nem jelent, de az érettséginél „jó pontnak" számít.[181] A már betöltött keretekre pedig sokszor úgy fogadják a jelentkezést – háborgott a budapesti pártbizottság jelentése 1951-ben –, hogy *„ez a keret betelt, ha sietsz, még jelentkezhetsz máshová"*, valamint *„iparkodnak lebeszélni az illető egyetemről a tanulókat, azzal érvelve, hogy az illető egyetem túl nehéz és a jelentkező tanuló nem képes azt elvégezni."*[182] A párt- és minisztériumi beszámolók „általános hangulatként" írták le, hogy az iskolák és a megyei osztályok nem kívánnak a keretszámon felül agitálni, mert *„mit tegyenek majd azokkal a tanulókkal, akiket meggyőznek a továbbtanulásról és a szűk keretszám miatt mégsem tanulhatnak tovább."*[183]

Ha a középiskoláknak „globálisan" sikerült is teljesíteni a keretszámokat, a jelentkezők elvárt, képzési ágak és társadalmi kategóriák szerinti megoszlásának megfelelően általában nem. A legnépszerűbb intézményeknek az orvosi egyetemek mellett a Budapesti Műszaki Egyetem és általában a fővárosi intézmények számítottak, míg a skála másik végén a pedagógiai főiskolák, az Orosz Intézet és a jogi karok álltak. Az egyes felsőoktatási intézmények, illetve képzési ágak „népszerűségére" vonatkozó kortársi megállapítások a tervteljesítést vették alapul. Eszerint „népszerűnek" az az intézmény számított, mely iránt a tervszámokat jóval meghaladó érdeklődés mutatkozott, „népszerűtlennek" pedig az, amely a tervszámokat nem vagy alig elérő számú jelentkezőt tudott regisztrálni. 1951 tavaszán például a Budapesti Orvostudományi Egyetemre és Budapesti Pedagógiai Főiskolára a tanulók nagyjából hasonló

[180] MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1951. ápr. 12-i ülés. További példákra ld. MNL OL M-KS 276–89/311.

[181] MNL OL XIX-I-1-h. 249. d. 1400–52/1950. Az egyetemi és főiskolai beiskolázások vizsgálata. E „látszatjelentkeztetéseket" a VKM rendszerint a „reakció munkájaként" azonosította.

[182] MNL OL M-KS 276–89/311. Feljegyzés az egyetemi és főiskolai beiskolázás eddigi eredményeiről, 1951. ápr. 20.

[183] MNL OL M-KS 276–89/311. Beiskolázás, 1951. márc. 6.

számban jelentkeztek, előbbire 299, utóbbi 268 fő, ez azonban az orvosi egyetemen 446%-os túljelentkezést, a pedagógiai főiskolán viszont 19%-os elmaradást jelentett az előirányzott kerettől.[184]

Az oktatásirányítás általában a „reakció aknamunkájának" tudta be, hogy a tanulói érdeklődés az intenzív agitáció ellenére sem „képezte le" a létszámtervekben előírtakat. A párt- és minisztériumi jelentésekben részletesen összegyűjtött „reakciós" érvek azonban a továbbtanulással/taníttatással kapcsolatos társadalmi előfeltevésekről és kételyekről is tanúskodnak, sokszor pedig épp a propaganda bizonyos üzeneteinek „sikerét" mutatják.

Az iskolázottság helyett a politikai megbízhatóságot értékelő pártállami káderpolitika gyakorlata érlelte meg például azokat a véleményeket, melyek szerint nem érdemes továbbtanulni, mert egyrészt csak a kommunista vezetők gyerekeinek van hely a főiskolákon, másrészt a vezető káderek többsége amúgy sem rendelkezik diplomával: *„egyetemet végezni bolondság akkor, amikor a magas hivatalokba nincs egy egyetemet végzett sem"* – híresztelte az MDP Agitációs és Propaganda Osztálya szerint a „klerikális reakció".[185] De jellemzőek voltak a hidegháborús propagandából és a politikai rendszer társadalmi konszolidációjának hiányából eredő olyan következtetések is, minthogy nem érdemes tanulni, mivel nemsokára bejönnek az angolok/amerikaiak. Akkor pedig egyes diplomák úgysem fognak semmit sem érni, maximum az orvosi vagy mérnöki oklevél, sőt, *„aki az orosz szakra megy, azt fel fogják akasztani, ha megváltozik a világ."*[186] A Jugoszláviával elmérgesedő viszony az 1950-től kiépített déli határsáv közelsége miatt a szegedi felsőoktatási intézmények beiskolázását nehezítette. A pártjelentések szerint többen is azért utasították el a szegedi továbbtanulást, *„mert közel van a határhoz, veszélyes hely, ha a háború ki fog törni."*[187] A jelentések az orvosképzés rendkívüli népszerűségét pedig annak tudták be, hogy a szülők „úri pályának" tartják, illetve olyannak, ahol *„nem kell politizálni"*, de a Képzőművészeti Főiskolára

[184] MNL OL M-KS 276–89/311. Jelentés az 1951/52. tanévre való beiskolázás eredményeiről, d. n.

[185] MNL OL M-KS 276–89/311. Anyag az egyetemi beiskolázásához szóló jelentéshez, d. n.

[186] MNL OL M-KS 276–89/311. Anyag az egyetemi beiskolázásához szóló jelentéshez, d. n. Az idézett forráshelyen számos további példa is olvasható.

[187] Vö. Okváth 1999. 82–84.

való magas jelentkezési arányt is gyanúsnak vélték, mondván az nem reális, inkább a más karoktól való idegenkedés nyilvánul meg benne.[188]

A mérnöki, orvosi és közgazdasági pályákon tapasztalható túljelentkezésben minden bizonnyal annak is szerepe volt, hogy ezek az ötéves terv propagandája alapján biztos megélhetést és elhelyezkedést kínáló pályáknak tűntek, de „beérett" a jogászképzéssel szemben több éve zajló negatív propaganda „gyümölcse" is. A két világháború jogásztúltermeléséhez képest a jogi karokra jelentkezők számának folyamatos csökkenése 1948-ban még kívánt és ünnepelt tendencia volt. A jogi karok a *Fiatal Magyarország* 1948. júniusi felvételi tájékoztatójában nem is szerepeltek, egy későbbi lapszámban az viszont igen, hogy a szakérettségire jelentkezők szerint a jogászi hivatás *„tisztességtelen pálya, nem komoly dolgozónak való"*, és hogy ezen a kijelentésen a jogászoknak még megsértődni sem szabad.[189] A jogászoknak a Horthy-korszak „népnyúzóival" – a „rosszemlékű zugügyvédekkel" és „osztályelnyomó bírákkal" – való tartós azonosítása, valamint az, hogy sosem hangoztatták nélkülözhetetlen voltukat az ötéves terv megvalósítása során, olyan véleményeket termelt ki, miszerint *„felesleges jogot tanulni, mert a szocializmusban nincs szükség jogászra"*.[190] Miközben az oktatásirányítás a jogászképzés beiskolázási keretszámait szándékosan alacsonyan tartotta, a korábbi évek negatív propagandájának hatására a pálya iránti csekély érdeklődés e létszámok betöltését is megnehezítette: 1950 nyarán a jogi karok 450-es keretszámára az érettségizők közül mindössze 83-an jelentkeztek.[191]

Az eloszlás aránytalanságai miatt már a középiskolákban és a jelentkezések megyei felülvizsgálatakor gyakori volt az *átirányítás*, azaz a jelentkezőknek az általuk megjelölttől eltérő felsőoktatási intézménybe vagy képzésre irányítása.[192] Az intézmény- és pályaválasztás utólagos megváltoztatásának ideológiai alapja abból származott, miszerint

[188] MNL OL M-KS 276–89/311. Az egyetemi és főiskolai beiskolázások helyzete, d. n.

[189] Felvételi tájékoztató. *Fiatal Magyarország*, 1948. jún. 28. 3. Mérnöknek készül a legtöbb munkásifjú. *Fiatal Magyarország*, 1948. okt. 20. 3.; A jogászok dolgáról. *Fiatal Magyarország*, 1948. nov. 10. 11.

[190] MNL OL M-KS 276–89/311. Jelentés a felvételi vizsgák lefolyásáról a Pécsi Orvos- és Jogtudományi Egyetemen és a Pedagógiai Főiskolán [MDP Egyetemi és Főiskolai Pártbizottsága, Pécs], 1951. júl. 16.

[191] MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1950. jún. 2-i ülés.

[192] Ld. Szemelvények – 4–6. sz. dokumentumok.

a szocialista társadalomban az egyén pályaválasztása is alárendelődik a társadalom érdekeinek. A döntés nehézséget jelent a tanulók számára – ecsetelte a *Köznevelés* egy 1948-as cikke –, mivel nem ismerik saját képességeiket, érdeklődésüket, és gyakran helytelenek a motivációik, ennek következében pedig rosszul választanak, amit a társadalom érdekeinek megfelelően korrigálni kell, és felvilágosító propagandával meg kell őket győzni a pályamódosítás szükségességéről.[193] A VKM az átirányítást természetes jelenségként fogta fel, és „reakciósnak" minősítette a felvetést, hogy a diákok nem tanulhatnak ott, ahol akarnak.[194]

A jelentkezési lapok véleményezése a rendelkezésre álló alig egy hónap alatt olykor meglehetősen ellentmondásos megoldásokat szült. Kevés jelentkező esetén a MIB-ek például gyakran javasoltak továbbtanulásra elégtelen tanulmányi eredményű tanulókat is, vagy olyanokat, akik saját bevallásuk szerint nem is akartak továbbtanulni.[195] A leggyakoribb központi kritika az átirányítások „mechanikusságára" vonatkozott, ami nem önmagát az átirányítás tényét bírálta, hanem azt, ha az meggyőzés nélkül történt: *„Több esetben előfordult, hogy a felvételi lapon, melyet a diák töltött ki, feltüntette pl.: hogy állatorvosira akar menni és második helyen megjelölte, hogy ha nem sikerül oda, akkor az orvoskarra, vagy pedig a gyógyszerész karra akar menni. Az iskolabizottság javaslatában megemlíti, hogy a diák pályaválasztását helyesnek tartja, ugyanakkor kihúzza a megjelölt pályákat és felé írja, hogy »Egyetemi Orosz Intézet«."*[196]

Az átirányítások nem mindig követték a tervteljesítés „logikáját", előfordult, hogy „lemaradó" karokról irányítottak át tanulókat különféle indokokkal: *„a középiskolákban a jogászpálya iránt érdeklődést mutató hallgatókat érettségi után más karokra irányították pusztán azért, mert a történeti tárgyak mellett esetleg a természettudományi tárgyakból is kitűnő előmenetelt tanúsítottak"* – panaszolta az ELTE jogi karának dékánja 1951-ben.[197]

[193] Pályaválasztás a Szovjetunióban. *Köznevelés*, 1948. nov. 15. 566. Továbbá: A. Levsin: Pályairányítás a Szovjetunióban. *Köznevelés*, 1948. jún. 15. 266–267.

[194] MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1950. szept. 29-i ülés.

[195] MNL OL XIX-I-1-h. 249. d. 1400–52/1950. Az egyetemi és főiskolai beiskolázások vizsgálata.

[196] MNL OL M-KS 276-89/311. Az Egyetemi Orosz Intézet Pártbizottságának jelentése a felvételi munkáról, 1951. júl. 18.

[197] HUNG ELTE Állam- és Jogtudományi Karának 1951. nov. 28-i tanácsülése. A jelentkezők céljait és motivációit figyelmen kívül hagyó átirányítás a szakérettségis tanfolyamok beiskolázására is jellemző volt. Kovács–Örkény 1981. 105.

Szegeden pedig *„[e]gy osztályon belül az egyik lányt ped*[agógiai] *főiskoláról bölcsésznek, a másikat bölcsészből pedagógiára irányították át. Mindegyiknél arra hivatkoztak, hogy az illető karon lemaradás van"*.[198]

Az átirányításról a tanulókat az iskolák, illetve a tömegszervezetek közreműködésével kellett (volna) értesíteni, hogy azok az új intézmény népszerűsítésével megfelelő agitációt fejthessenek ki az átirányítás elfogadása érdekében. Ez azonban a rövid határidők miatt gyakran elmaradt, és a tanulók egy része már csak akkor értesült róla, amikor egy általa meg nem jelölt felsőoktatási intézmény felvételi behívóját megkapta (azaz lényegében nem átirányítás, hanem *átírás* történt). *„Csongrád vm-ben a következőképpen történt az átirányítás."* – számolt be az MDP Agitációs és Propaganda Osztályának egy 1950 nyarán készült jelentése: „[A] *Szegedi ált. leány gimnáziumban az osztályfőnök az átirányítandó tanulók elé tett egy írást, amelyben az van, hogy a ped*[agógiai] főiskolára *jelentkeznek. Nyilatkozatot kellett kitölteniök,* [hogy] *írják alá az átirányítást, mert ha nem, nincs mód a továbbtanulásra,* [az] *egyik lány nem volt otthon, annak ott hagyta a cédulát. A három átirányított hallgató sírva panaszkodott, hogy ragaszkodnak eredeti szándékukhoz (...). Szekszárdon az átirányítást úgy végezték el, hogy az iskola kapujára kitették, ki hova lett átirányítva. A hallgatók ebből tudták meg, hogy hova mennek felvételizni."*[199] A mechanikus, és gyakran logikátlan átirányítások hatására többen is elálltak továbbtanulási szándékuktól, rájuk azonban további hosszas agitáció várt.

A felvételi vizsga

Az egyetemeken és főiskolákon a vizsgák lebonyolítására felvételi bizottságot, illetve 150–200 jelentkezőnként albizottságokat szerveztek. A bizottságot a dékán/igazgató, a tanulmányi osztály vezetője, a minisztérium megbízottja, az intézményi pártszervezet képviselője, egy oktató és a DISZ képviselője alkotta. Legfontosabb feladata az volt, hogy a tervteljesítésre tekintettel ellenőrizze a vizsgák menetét. Az egyes

[198] MNL OL M-KS 276-89/311. Anyag az egyetemi beiskolázásához szóló jelentéshez, d. n. Az idézett forráshelyen további példák is olvashatók.

[199] MNL OL 276-89/311. Anyag az egyetemi beiskolázásához szóló jelentéshez, d. n. Vö. Szemelvények – 10. sz. dokumentum.

jelentkezők felvételéről vagy elutasításáról szóló döntései azonban csak a „csúcsszerv", az országos felvételi bizottság jóváhagyásával váltak érvényessé. A tényleges vizsgáztatást végző albizottságban egy professzor vagy tanársegéd, valamint a pártszervezet és a DISZ megbízottja kapott helyet.[200]

A VKM csak a megismerkedéshez szükséges szóbeli vizsgák megtartását tette kötelezővé, írásbelit csak ott kellett tartani, ahol arra az intézmény megítélése szerint szükség volt. A szóbeli vizsga során a behívottakra egy 20–30 perces elbeszélgetés várt, mely alatt a bizottságnak meg kellett győződnie a jelentkezési lapon megadott adatok és a kategorizálás helyességéről, a tanuló általános műveltségéről, a „népi demokráciához való viszonyáról", valamint a választott pályára való alkalmasságáról. Az alkalmasság nem volt egyenlő a középiskolai tanulmányi eredménnyel, utóbbit csak akkor kellett figyelembe venni, ha az egyes kategóriákon belül túljelentkezés mutatkozott. A vizsga napján a jelentkezőket szinte folyamatosan DISZ-agitátorok kísérték (Egerben már a vasútállomáson várták őket), így a „népi demokráciához való viszony" feltérképezése már a folyosókon megkezdődött.[201]

A felvételi vizsga is agitációs helyszín volt: a felvételizőt meg kellett győzni, hogy mindenképpen elkezdje tanulmányait – akár egy másik intézményben és szakon. A felvételiket az ún. kétlépcsős rendszerben először a legnépszerűbb intézményekben tartották meg, hogy a vizsgákat korábban befejezve innen még időben átirányíthassák az alkalmas, de helyhiány miatt fel nem vett tanulókat oda, ahová nem volt elég jelentkező. A lemaradó intézmények elsősorban átirányítottakból remélhették feltölteni kereteiket. Az erre vonatkozó döntést a felvételi bizottság már a vizsga során meghozta, hogy az agitációt azonnal meg lehessen kezdeni. Bár a tanulók jelentkezési lapjaikon rangsorolva két–három intézményt vagy képzéstípust is megjelölhettek, a felvételi bizottságok általában nem ezt, hanem az átirányítások útvonalaira vonatkozó minisztériumi ajánlásokat vették figyelembe. Ez olykor egészen meglepő döntéseket eredményezett: *„A felvételi lapok talán sehol sem mutatnak olyan tarka képet a hallgatók eredeti szándékáról, mint a mi karunkon. Sok hallgatónk elképzelése jövőjükről rajztanári, zenepedagógiai, filmrendezői, vegyészmérnöki pálya volt a középiskola elvégzésekor"* – panaszolta az ELTE jogi karának dékánja 1951 novemberében.[202]

A tervteljesítés kényszere mellett a lebonyolítás számos adminisztratív malőrje is akadályozta, hogy a tanulók abba az intézménybe jussanak be, ahová szerettek volna, illetve, hogy az egyetemek vagy főiskolák a legalkalmasabb és motivált tanulókból alakítsák ki a felvételre kerülők körét. 1950 nyarán számos jelentkezési lap nem érkezett meg időben a felsőoktatási intézményekhez, vagy épp nem oda küldték őket, ahova kellett volna: *„A tanulmányi osztályokra az egyes MIB-ek össze-vissza küldték az anyagot (...). [A] Zeneművészeti Főiskolára jelentkezettek anyagát a Műszaki Egyetemre, az Agráregyetem állatorvosi karára jelentkezettekét a Műegyetemre küldték el".*[203] A Budapesti Orvostudományi Egyetemre jelentkező 686 tanulóból csak 283 fő jelentkezési lapja érkezett meg határidőre.[204] Mivel a felsőoktatási intézmények a keretek minél gyorsabb feltöltésére törekedtek, gyakran már az első napokon megjelentekkel betöltötték a létszámot, nem számítva arra, hogy további felvételizők érkezhetnek, így a később behívottak közül sok olyan tanulót kellett átirányítani, akik a már felvettekkel szemben alkalmasabbak lettek volna.[205] Azok a tanulók, akiknek jelentkezési lapja elkeveredett – minthogy nekik a minisztérium azt ajánlotta, hogy menjenek haza, adjanak be újabb lapot és várják meg, míg az beérkezik az egyetemekre –, szinte biztosan lemaradtak a rendes felvételi időszakról.

Az egyetemek és főiskolák végleges keretszámai gyakran csak a felvételi vizsgák záró szakaszában alakultak ki. A menet közbeni változtatások pedig komolyan befolyásolták a felvettek összetételét. Ahogy láttuk, 1950-ben a Budapesti Műszaki Egyetem egyes karain például csak a vizsgák lebonyolítása után, júliusban tettek javaslatot a keretszám felemelésére, addigra viszont a bizottságok már számos, egyébként alkalmas jelentkezőt irányítottak át más karokra, és az utólag megemelt

200 PTE EL VIII.205.b. 606–1950/51. Tervezet az egyetemek és főiskolák számára az 1951/52. tanév beiskolázási feladatairól, 1951. márc. 12.

201 MNL OL M-KS 276–89/311. Az Egri Pedagógiai Főiskola Pártbizottságának jelentése a felvételek első két napjáról, 1951. júl. 4.

202 HUNG ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Tanácsának 1951. nov. 28-i ülése.

203 MNL OL XIX-I-1-h. 249. d. 1400–52/1950. Az egyetemi és főiskolai beiskolázások vizsgálata.

204 A VKM a „kavarodásokban" rendszerint az „ellenség kezét" vélte felfedezni. MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1950. szept. 29-i ülés.

205 MNL OL XIX-I-1-h. 249. d. 1400–52/1950. Az egyetemi és főiskolai beiskolázások vizsgálata.

keretet csak részben tudták megfelelő tanulókkal feltölteni. A miskolci Nehézipari Műszaki Egyetemen a keretszám csökkentéséből adódott hasonló helyzet. Az 1950/51. tanévre a felvételi vizsgák megkezdése előtt 510 fő, ebből 120 szakérettségis felvételét irányozták elő. A vizsgák folyamán azonban a szakérettségis keretet 300 főre emelték, azaz a középiskolát végzettek 390-es kerete 210-re csökkent, és az intézménynek így 191, a felvételin egyébként megfelelt jelentkezőt kellett más intézménybe irányítania.[206]

Bár a minisztérium igyekezett a tervteljesítést egyfajta intézményi keretek felett álló célként megjeleníteni, és elvárta, hogy az egyetemek a felvételeket és átirányításokat ezek szellemében – tehát mások tervteljesítését is szem előtt tartva – végezzék, az intézmények gyakorlatában egyértelműen megmutatkozott, hogy nem mindig voltak hajlandóak alárendelni saját érdekeiket a „közös célnak". Szegeden például – fejezte ki rosszallását a VKM 1950-ben – egyenesen versenyeztek a hallgatókért: „[A] *Szegedi T.T.K-nak egyes agitátorai a ped*[agógiai] *főiskolára már felvett, első helyen is oda jelentkezett hallgatót a lakásán agitálták meg, a TTK-ra. Ez a jelentkező át is jött a TTK-ra, sőt ettől kedvet kapva másik társnője is jelentkezett a TTK-n hasonló kéréssel, bár őt is felvették a Ped*[agógiai] *főiskolára. Ebben az esetben nem hivatalos, hanem partizán tevékenységről volt szó. A ped*[agógiai] *főiskola, bölcsészkar és TTK. Szegeden állandó vetélkedésben áll.*"[207]

Több intézményben az is előfordult, hogy nem erőltették mindenáron a keretek feltöltését, és a jelentkezők kérésére akkor is jóváhagyták az átirányítást, ha egyébként elmaradtak a keretszámoktól.[208] Az elutasítottak száma mindig magasabb volt, mint amit a minisztérium ideálisnak tartott, így a felvételi döntések felülbírálása után többeket is – elsősorban „munkás- és parasztszármazású" jelentkezőket – pótfelvételire irányított vissza, vagy éppen a bizottságok döntése ellenére jóváhagyta felvételüket. Az Állami Műszaki Főiskola felvételi bizottsága például az 1949 nyári felvételi során csak azokat volt hajlandó felvenni, akiket szakmailag is megfelelőnek talált, így kereteit végül nem töltötte be. Az állami felügyeletet ellátó Építésügyi Minisztérium elképedt a Főiskola hozzáállásán: „*döntő szempont, hogy az 5 éves terv által előirányzott mérnök-létszámot elérjük.* – oktatta ki a minisztérium képviselője 1949 szeptemberében a Főiskolát: [A]*z Építésügyi Minisztériumban nagy megdöbbenést okozott, hogy a 108 építész jelentkező közül csak 27 nyert felvételt. Véleménye szerint legalább meg kell közelíteni az előírt létszámot, ha másképp nem, akkor bizonyos engedményekkel a felvételi vizsgáknál.*"[209] Időközben azonban a VKM saját maga intézkedett a keretek betöltéséről, ami viszont már a Főiskolán keltett megütközést: „[A] *rádió és távbeszélő tagozat felvételénél megszegték a bizottság összes határozatait.*" – háborgott az intézmény egyik oktatója 1949 októberében: „*Akiket a bizottság a felvételi vizsga alapján felvételre javasolt, azokat nem vették fel, akiknek gyenge volt a pontszámuk, azokat felvették. Megállapodtunk abban, hogy 30 előkészítőst és 15 nem előkészítőst vesznek fel, de már 75 hallgató van (...). Minden felelősséget elhárítok magamról, nem tudom mi lesz az évfolyammal.*"[210]

A felvételi vizsgán tett „bizonyos engedmények" akár azt is jelentették, hogy a jelentkező a felvétel formális feltételének – ti. az érettséginek – hiányában is bejuthatott. A „munkás- és parasztszármazású" hallgatók arányának elérése érdekében eleinte viszonylag sok középiskolai végzettség nélküli fiatalt is felvettek: az 1949/50. tanévben az elsőéves közgazdászhallgatók 28,5%-a, a mérnökhallgatók 12,5%-a, a pedagógushallgatók 10%-a nem rendelkezett érettségivel, az 1950/51. tanévben az összes felvett több mint 10%-a. A későbbi tanévekben is előfordult, hogy megfelelő végzettség nélküli jelentkezőket vettek fel, bár a középiskolai oktatás kiszélesedésével egyre csökkenő mértékben.[211]

A „népszerűtlen" intézmények jó része a rendes felvételi időszakban nem tudta betölteni kereteit. Jellemző volt ugyanis, hogy a vizsgákon a jelentkezők egy része meg sem jelent: 1950 nyarán 15–25%-uk maradt távol, a Közgazdaságtudományi Egyetem felvételijéről a behívottak 50%-a hiányzott.[212] Voltak olyanok, akik az agitáció nyomására beadták ugyan jelentkezésüket, de valójában nem akartak továbbtanulni (ők vol-

[206] MNL OL XIX-I-1-h. 249. d. 1400–52/1950. Az egyetemi és főiskolai beiskolázások vizsgálata.

[207] MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1950. szept. 29-i ülés; MNL OL 276–89/311. Anyag az egyetemi beiskolázásához szóló jelentéshez, d. n.

[208] MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1950. szept. 29-i ülés. További példák: MNL OL M-KS 276–89/311.

[209] HUNG Jegyzőkönyv az Állami Műszaki Főiskola 1949. szept. 19-i megbeszéléséről.

[210] HUNG Jegyzőkönyv az Állami Műszaki Főiskola 1949. okt. 12-i igazgatósági tanácsüléséről.

[211] Erdész 1957. 700.; Erdész–Fehér 1958. 823.

[212] MNL OL XIX-I-1-h. 249. d. 1400–52/1950. Az egyetemi és főiskolai beiskolázások vizsgálata.

tak – korabeli megfogalmazásban – a „látszatjelentkezők"). Mások nem értették egyet átirányításukkal, és sokan maradtak el azért, mert családot alapítottak vagy a nyár folyamán munkát találtak. Az elmaradás indokait részletező jelentések közül kiemelkedik annak a tanulónak a magyarázata, aki úgy indokolta távolmaradását az őt felkereső agitátornak, hogy azt mondták neki, *„hogy aki nem jön be, rendőrrel vezetik elő, s ha nem sikerül* [a vizsga], *akkor mint szabotálót bezárják."*[213] A felvételin meg nem jelenteket azonban „nem eresztették": a tanulmányi osztályok a vizsgák idején állandó telefonos összeköttetésben álltak a szakminisztériumokkal, és a megyei pártszervezetnek, a helyi DISZ-szervezetnek és a KIB-nek is értesítést küldtek a hiányzásról, hogy keressék fel a tanulót és győzzék meg, hogy menjen el a pótfelvételire. A MEFESZ pécsi csoportja 1949 szeptemberében a következő levelet írta a hiányzó tanulóknak:

> *„Kedves Barátunk!*
> *Az egyetemi, ill. főiskolai felvételekkel kapcsolatban beérkezett felvételi kérésed, de sajnálatunkra nem jelentél meg a felvételi vizsgán. Így nem is tudunk Rólad semmit és ezért kérjük, szíveskedjél értesíteni bennünket a következőkről:*
> *1.) Hová adtál be felvételi kérvényt?*
> *2.) Felvettek-e valahová?*
> *3.) Ha sehol sem jelentél meg a vizsgán, mi volt ennek az oka?*
> *Amennyiben sehol sem jelentél volna meg, ill. sehol sem lennél felvéve, örömmel fogadnánk, ha most utólag jelentkeznél.* (...) *Tudomásodra kívánjuk hozni, hogy anyagi nehézségeid esetén útiköltségedet megtérítjük, továbbá biztosítjuk, hogy tanulmányaidban minden módon támogatni fogunk és az anyagi nehézségeidet elhárítjuk."*[214]

[213] M-KS 276–89/311. A Vegyészmérnöki Karon felvételi vizsgára meg nem jelentek meglátogatása során tapasztaltak, d. n.

[214] MNL OL XIX-I-1-h. 342. d. 1431. t. [A pécsi MEFESZ levele a felvételi vizsgán meg nem jelenő tanulók számára], 1949. szept. 7. Az agitátoroknak 1950 nyarán a következő jelentőlapot kellett kitölteniük a „házi agitációról": *„Jelentem a tanulmányi osztálynak, hogy meglátogattam .....-t* (...). *Nevezettel beszéltem/nem beszéltem, ok: .... Agitáció eredménye: ...... karon (főiskolán) pótfelvételi vizsgán fog megjelenni/nem fog megjelenni, ok: ...."* MNL OL M-KS 276–89/311. Jelentőlap, d. n.

A pótfelvételik deklarált célja a kellő létszám elérése és az arányok kiigazítása volt. Ahogy egy 1950-es VKM-utasítás fogalmazott, a pótfelvételikkel *„behozzuk azt a lemaradást, ami egyes karokon fennáll, akár a kar egész létszámát, akár szociális összetételét nézve. Tehát a pótfelvételeken keresztül kell elérnünk azt, hogy teljes egészében teljesítsük a Párt által kitűzött feladatokat."*[215] Ám ha ekkor be is telt a létszám, még mindig nem volt végleges: a beiratkozáskor ismét jelentősebb lemorzsolódás mutatkozott. Ez a megcélzott arányokat tovább rontotta, ugyanis a felvételin meg nem jelenők és a be nem iratkozók is elsősorban a „munkás- és parasztszármazású" tanulók közül kerültek ki.[216] A legfőbb problémának a VKM az „üzemcsábítás veszélyét" tekintette, vagyis azt, hogy a leendő hallgatók a nyár folyamán (esetleg kifizetődőbb) munkát találnak.[217] Ennek érdekében augusztus közepéig késleltették a továbbtanulni nem kívánók üzemekben való, központi elhelyezését, tartva attól, hogy a jobb kereseti lehetőségek láttán a továbbtanulók meggondolják magukat.[218] Emellett az átirányított jelentkezők egy része úgy gondolta, célszerű „kapun belülre kerülni", így beiratkoztak, de szinte azonnal átiratkozási kérvényeket adtak be. Az átirányított hallgatók *„nem érzik otthonosan magukat az új szakon"* – említett az ELTE bölcsészkarának egyik demonstrátora egy kirívó példát 1951-ben: *„Az egyik hallgató például az év elején az orvoskarra iratkozott be, onnan átjött ide, azután az agráregyetemre iratkozott át, de ugyanakkor órákra járt a TTK-ra és a műegyetemre is, és jelenleg azon gondolkozik, hogy a jövő évben jó volna beiratkoznia a műegyetemre."*[219] A VKM-hez 1950 októberében tömegesen érkeztek az átiratkozási kérelmek, de a minisztérium a problémával csak adminisztratív szempontból

[215] MNL OL XIX-I-1-h. 250. d. 1400–65–99/1950. Pótfelvételekre vonatkozó utasítás, 1950. aug. 30.

[216] MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1950. okt. 12-i ülés; MNL OL XIX-I-1-h. 249. d. 1400–52/1950. Az egyetemi és főiskolai beiskolázások vizsgálata.

[217] MNL OL XIX-I-1-r. 3. d VKM KOLL 1950. szept. 29-i ülés. A „csábítás" olykor meglehetősen konkrét volt: egy miskolci gépészmérnök hallgatónak egy üzem például motorkerékpárt ígért, ha otthagyja az egyetemet és beáll dolgozni. MNL OL M-KS 276–86/87. MDP Agitációs és Propaganda Bizottságának (a továbbiakban: APB) 1951. nov. 16-i ülése.

[218] Kovács 2012. 643.

[219] HUNG ELTE Bölcsészettudományi Karának 1951. aug. 28-i, IX. tanácsülése.

foglalkozott, és felszólította a tanulmányi osztályokat, hogy bírják rá a kérelmezőket a maradásra.[220]

A tervszámokhoz való ragaszkodás kontraproduktivitása már 1950 nyarán szemet szúrt a VKM beiskolázási munkáját felülvizsgáló Állami Ellenőrzési Hivatalnak: *„A keretszámok betöltésénél elért eredmény csak látszólagos, mert számszerűleg biztosítva van ugyan az előirányzott számok betöltése, de a késedelmes és tervszerűtlen rendelkezések kiadása, valamint az átirányítások azt eredményezték, hogy a későbbi felvételi vizsgákon megfelelt tanulók jórészének végleges felvétele indokoltabb lett volna azoknál, mint akiket a kezdeti időszakban vettek fel.* (…) [A] *keretszámok teljesítése csak mennyiségi vonalon közelítette meg az előirányzatot, azonban a minőség alaposan kétséges.”*[221]

220 MNL OL XIX-I-1-h. 250. d. 1400–65–126/1950. Átirányítási kérelmek megszüntetése, 1950. okt. 26.

221 MNL OL XIX-I-1-h. 249. d. 1400–52/1950. Az egyetemi és főiskolai beiskolázások vizsgálata.

Finomhangolás 1950–51-ben

A beiskolázási és felvételi gyakorlat első „finomhangolására" viszonylag gyorsan, az MDP KV 1950. március 29-i, a VKM-ben zajló ellenséges tevékenységről szóló határozata, valamint az Állami Ellenőrzési Hivatal augusztusi felülvizsgálata nyomán sor került. Bár a KV-határozat elismerte, hogy a középiskolák, az egyetemek és a főiskolák társadalmi összetételében *„döntő javulás következett be"*, és ezáltal *„lényegében megszüntettük* (…) *a volt uralkodó osztályok műveltségi monopóliumát"*, úgy vélte, hogy a „munkás- és parasztszármazású" tanulók és hallgatók *„tömeges kimaradása"* jelentősen veszélyezteti az elért eredményeket.[222] A lemorzsolódás minden iskolafokon aggasztó méreteket öltött: az 1949/50. tanév II. félévére a műszaki egyetemekre 10,6%-kal, a bölcsészkarokra 16,5%-kal, a Közgazdaságtudományi Egyetemre pedig 17,7%-kal kevesebb hallgató iratkozott be, mint az első félévre.[223] Arányait tekintve az elsőévesek körében volt a legnagyobb a kimaradás: a budapesti és szegedi jogi karon 44,7% és 55,7%, a budapesti, debreceni és szegedi bölcsészkaron 23,4%, 28,4% és 33%, a pedagógiai főiskolákon 16,7%, a Közgazdaságtudományi Egyetemen pedig 23,1%.[224] A határozat a beiskolázás területén jelentkező anomáliákat nevezte meg a feltárt problémák egyik forrásának, így a személyi állományában is átszervezett VKM már 1950 tavaszán-nyarán – a felvételi folyamat kellős közepén – elkezdte a beiskolázási munka „finomhangolását" és „fokozását". Ezt az ötvenes évek politikai nyelvhasználatára jellemző militáns kifejezések megjelenése is nyomatékosította: a beiskolázás a „legdöntőbb harci kérdéssé" vált, a „tudomány erődjének bevételére" irányuló „kampányban" a lehető legtöbb érintettet kellett „mozgósítani" megfelelő számú hallgató „toborzására".[225]

222 A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium munkájával kapcsolatos kérdésekről, 1950. márc. 29. In: NEK 231–235. Vö. Horváth 1950; Tolnai 1950.

223 Horváth 1950. 454.

224 Tolnai 1950. 722.

225 Néhány jellemző cikk címe az időszakból: „Megmutatjuk az ellenségnek: tovább fognak tanulni a munkásgyerekek!" *Szabad Nép*, 1950. ápr. 21. 4.; Folytassunk még erőteljesebb harcot a beiskolázás sikeréért. *Köznevelés*, 1950. máj. 1. 256.; Darvas József: Indítsunk harcot az iskolai fegyelem meg-

A minisztérium – a rituális önkritika mellett – a beiskolázásban közreműködő szervekre hárította a felelősséget a KV-határozat és az Állami Ellenőrzési Hivatal felülvizsgálata által megjelölt problémákért. A keretszámok változtatgatását az OT tervezési hibáival, helytelen és megbízhatatlan számításaival magyarázta, a jelentkezések aránytalanságait és az ebből adódó átirányításokat a propaganda gyengeségének és általában az alsóbb szervezeti szintek hibás munkavégzésének tudta be.

A VKM egyik legfontosabb reakciója a beiskolázási munka egész évre történő kiterjesztése volt. 1949–50-ben az előkészítés március-áprilisban kezdődött, ennek megfelelően igen szoros határidőket jelöltek ki. 1950-ben a továbbtanulási lehetőségeket bemutató brosúra kibocsátása és a jelentkezések hivatalos leadása között mindössze egy hónap telt el, de a MIB-eknek is alig egy hónap állt rendelkezésre (az is utólag meghosszabbított határidővel), hogy a felvételi lapokat értékeljék és javaslatot tegyenek az átirányításra. A késői kezdést Darvas József utóbb „szabotázzsal", illetve a „leleplezést" követő személyi változások elhúzódásával magyarázta.[226] Az 1951/52. tanévre történő beiskolázás előkészítését azonban már 1950 őszén megkezdték. A folyamat elhúzása elsősorban a propaganda-időszak meghosszabbítását jelentette, de több idő jutott az adminisztratív feladatokra is: a május közepi jelentkezési határidő április elejére került, a felvételi vizsgák lebonyolítása pedig június végéről július-augusztusra. Az utóbbi lépéssel azt próbálták megakadályozni, hogy a tanulók a nyár folyamán munkát vállaljanak.[227]

A beiskolázást lebonyolító szervezeti rendszeren belül megnövekedett a megyei és iskolai szervek, tanulmányi osztályok felelőssége az adminisztratív és propagandafeladatok ellátásában. A továbbtanulási javaslat elkészítése a MIB-ektől a KIB-ekhez került, mondván a MIB-ek *„a hallgatókat csak papíradatokból ismerik"*, ezért a döntést a középiskoláknak kell meghozni, hiszen ott állnak rendelkezésre a legpontosabb információk a tanulókról.[228] A VKM a decentralizáción elsősorban a felelősség „lefelé delegálását" értette, ám továbbra sem bízott az alsóbb szervezeti szintek munkájában. Ezért nem mondott le a bevallottan hatalmas

szilárdításáért, a lemorzsolódás ellen. *Köznevelés*, 1950. dec. 15. 746–749. Vö. Jobst 2009.

226 Harcban a továbbtanulásért. *Köznevelés*, 1950. aug. 15. 470.

227 PTE EL VIII.202.b. 299–1950/51. Tervezet az egyetemek és főiskolák számára az 1951/52-es tanév beiskolázási feladatairól, 1951. márc. 12.

228 MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1950. szept. 29-i ülés.

adminisztratív teherrel járó, aprólékos ellenőrzésről: 1951-től megszüntette a MIB-ek és a felsőoktatási intézmények közötti közvetlen kapcsolatot, a MIB-eknek ezt követően a minisztériumba kellett küldeniük minden egyes jelentkezési lapot, melyeket felülvizsgálat és újraelosztás után továbbítottak a tanulmányi osztályoknak. A minisztériumi ellenőrzés tovább szűkítette a felsőoktatási intézmények egyébként sem túl bőséges szelekciós lehetőségeit. A KM 1951 júniusában fel is hívta a figyelmüket, hogy az iskolabizottságok *„a kiválogatás munkáját nagyrészben már elvégezték"*, és a felvételi bizottságnak *„a megadott anyagból kell teljesítenie a keretet, úgy a szociális összetétel, mint az egyes egyetemeken a nők arányszáma tekintetében."*[229]

Az 1949. évi felvételik során még többféle gyakorlat utalt arra, hogy a felsőoktatási intézmények igyekeztek bizonyos önállósághoz jutni a szelekció területén. Ennek egyik természetes módja lett volna a felvételi vizsgák szakmai követelményeinek fokozott érvényesítése, ezt azonban a minisztérium következetesen akadályozta. A tanulmányi eredmények megítélésének kritériumai között már az 1949. nyári nagyarányú lemorzsolódások kezelése során megjelentek az osztályszempontok. Az 1949/50. tanév elején Szávai államtitkár arra figyelmeztette a pedagógusokat, hogy fel kell hagyni a tanulmányi előmenetel *„objektív"* vizsgálatával, helyette *„a szocializmus építésének szubjektív akaratával"* kell megítélni a tanulók teljesítményét.[230] *„A kérdés* [ti. a vizsgáztatás – P. P.] *helyes megoldása természetesen feltételezi a munkásosztályhoz való helyes viszonyt, új értelmiségünknek jobbnak kell lennie a réginél, de lemorzsolódnia sem szabad."* – igazította el a budapesti bölcsészkar dékánja a kar oktatóit 1949 decemberében a félévi vizsgaidőszakkal kapcsolatban.[231]

A MDP KV 1950. márciusi párthatározata a szakmai szempontok kizárólagosságát egyenesen ellenséges cselekedetté nyilvánította, amikor a „munkás- és parasztszármazású" fiatalok lemorzsolódását igen nagy részben az ellenség *„állítólagos »színvonal«-követelményeivel"*, a tanulás megnehezítésével és tömeges elbuktatásokkal magyarázta.[232] 1950 tava-

229 PTE EL VIII.202.b. 299–1950/51. 1951–52. évi felvételivel kapcsolatos rendelkezések, 1951. jún. 19.

230 Szávai Nándor: Pedagógusaink és az új tanév. *Köznevelés*, 1949. szept. 15. 490.

231 HUNG Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1949. dec. 12-i, II. rendes tanácsülése.

232 A lemorzsolódás tanulmányi összefüggéseiről részletesen ld. Knausz 1988 [1998]. 86–91.

szán a „reális követelmények" jelszavával megkezdődött a „harc" a „túlzott objektivitás" és az év végi bukások ellen.[233] Mindez természetesen az érettségi vizsgákra és a felvételi javaslatokra is vonatkozott. A *Szabad Nép* az iskolabizottságok „visszavert ellenséges próbálkozásai" között arról is tudósított, hogy az egyik fővárosi iskolabizottság *„egyenesen azt javasolta, hogy munkásszármazású diákokat elégséges, értelmiségieket pedig közepes bizonyítvánnyal már ne javasoljanak felvételre, mert úgysem bírnák el a magasabb iskolát."*[234] Nemcsak arról volt szó, hogy a tanulmányi eredmény szerepe a szelekcióban háttérbe szorult a politikai „fejlettség", a származás és a megbízhatóság mögött, ez ugyanis a felvételi kritériumai között egyébként sem szerepelt. A tudás szerinti szelekcióra a jelentkezők általános műveltségének és a választott pályára való alkalmasságának vizsgálata adhatott (volna) némi lehetőséget, de a párthatározatot követően ennek megítélésében is politikai szempontokat kellett érvényesíteni. Nem beszélve arról, hogy a keretszámok betöltésének kényszere miatt a kevésbé „népszerű" felsőoktatási intézményeknek eleve abból kellett kiindulni, hogy szinte szelektálás nélkül mindenkit fel kell venniük, aki megjelenik a felvételi vizsgán.[235]

A VKM az 1950. nyári felvételik során „éberen" figyelt, hogy a felvételi bizottságok se ideológiai, se szakmai kérdésekben „ne essenek túlzásba": inkább *„baráti beszélgetés alakuljon ki, a vizsgázók ne érezzenek félelmet,* [amellett, hogy] *érzik a felvétel jelentőségét.* (...) [A felvételi bizottság feladata, hogy] *kedvet, lendületet adjon a jövendő egyetemi munkához. Vigyázzanak arra, hogy ne az ideológiai felkészültség legyen az alapvető és ne legyen faggató jellegű a kérdésfeltevés, ne legyenek mechanikus, politikai kérdések."*[236] Utóbbit egyébként sem tartották célravezetőnek, mert – ahogy az MDP Agitációs és Propaganda Osztályának egy feljegyzése fogalmazott –, brosúrákat az „egyes polgári elemek" is meg

[233] Horváth 1950. 451–454., 458–459.; Tolnai 1950. 723.; Kovács József: Reális követelményeket a vizsgákon. *Köznevelés*, 1950. máj. 15. 273–274.

[234] Visszavert ellenséges próbálkozások, felületességek, hibák az iskolabizottság munkájában. *Szabad Nép*, 1950. júl. 2. 10.

[235] Az oktatásügy hagyományos értelemben vett szelekciós szerepének felszámolására tett kísérletekről bővebben: Lukács 1991. 60–66.

[236] MNL OL XIX-I-1-h. 250. d. 1400-65–76/1950. Az 1950/51. tanévre felvételek és ösztöndíjak lebonyolítása, 1950. júl. 10.

tudnak tanulni.[237] 1950 nyarán a felvételiket ellenőrző minisztérium és a pártszervek felháborodottan észlelték, hogy *„igen sok helyen nagyon igényes kérdéseket tettek fel a vizsgázóknak"*.[238] Például Egerben *„ilyen szakmai kérdéseket tettek fel. Elemezze ki Puskin egy elbeszélő költeményét, vagy egy Mikszáth regényt. Ugyanakkor ideológiailag is vizsgáztatták a hallgatókat. Azt kérdezték tőlük, »mi jellemzi az imperializmust, mi a materializmus« stb. A szegedi Bölcsész Karon* (...) [a]z *egyik albizottságban a tansegédszemélyzet képviselője a legapróbb részletekig taglalta Ady szimbolizmusát 6–8 percen keresztül. Veszprémben volt a legnagyobb szakmai téren az elhajlás. Munkás és dolgozó paraszt hallgatóktól éppen olyan nehéz szakmai kérdéseket kérdeztek, mint a többiektől. A tanulók kiizzadva, verítékezve jöttek ki az albizottságoktól. Mértani idomok meghatározása, algebratételek, logaritmus számítás, savak, vegyületek képletei, fizikai törvények alkalmazása jellemezte a felvételi bizottságok munkáját. Ezért a hallgatók nem nagy kedvet kaptak az egyetemhez, ellenkezőleg megijedtek."*[239] A VKM – saját bevallása szerint – azonnal intézkedett a „hiba" kijavításáról; a tervtől való elmaradás miatt pedig 1950 nyarán is felülvizsgálta a MIB-ek és a felsőoktatási intézmények által elutasítottak anyagait, és 450–550 főt mégis továbbtanulásra javasolt, köztük számos olyan tanulót, akiket az alsóbb szervek korábban szakmai vagy ideológiai szempontból „gyengének" ítéltek.[240]

1950 őszétől a beiskolázási propaganda is „hangsúlyt váltott". A VKM az általános propagandát alapvetően sikeresnek minősítette, mivel a tanulók megfelelő számban jelentkeztek, azaz a jelentések és a sajtóbeszámolók ismétlődő értékelése szerint: megértették az ötéves terv célkitűzéseit.[241] A tanulói érdeklődés és a képzési szerkezetről alkotott pártállami elképzelések összeegyeztetése azonban megoldásra várt. A VKM úgy vélte, hogy a tömeges átirányítás a nem eléggé célirányos, túl általános propaganda eredménye. A lehetőségek korlátlanságának hangsúlyozása még a szakirányú felkészítést végző középiskolákban is

[237] MNL OL M-KS 276-89/311. A tavalyi egyetemi felvételi munka hiányosságai, d. n.

[238] MNL OL XIX-I-1-h. 249. d. 1400–52/1950. Az egyetemi és főiskolai beiskolázások vizsgálata.

[239] MNL OL M-KS 276-89/311. Anyag az egyetemi beiskolázásához szóló jelentéshez, d. n.

[240] MNL OL XIX-I-1-h. 249. d. 1400–52/1950. Az egyetemi és főiskolai beiskolázások vizsgálata.

[241] Pl. Az új tanév beiskolázási tervéről. *Szabad Nép*, 1950. máj. 7. 11.

nem kívánt eredményekre vezetett: a tanítóképzők, mezőgazdasági és ipari technikumok tanulói sem feltétlenül a pedagógiai főiskolákat, az agrár-, vagy a műszaki képzéseket választották.[242] A minisztérium ezért elrendelte, hogy ezt követően nem azonos súllyal, hanem a képzési szerkezetre vonatkozó preferenciáknak megfelelően kell propagálni az egyes intézményeket. Az 1951/52. tanévre nézve ez elsősorban az Orosz Intézet, a természet-, a bölcsészettudományi és a jogi karok népszerűsítését, illetve általában a fővárosi és a vidéki intézmények egyenrangúságának hangsúlyozását jelentette.[243] A VKM ekkortól a rendkívüli túljelentkezést mutató orvosi egyetemek, és általában a más szakminisztériumok fennhatósága alá tartozó intézmények benépesítésével egyre kevesebbet foglalkozott.[244] Emellett 1951 őszén elrendelte a tanulók továbbtanulási szándékának – a korabeli megfogalmazás szerint: „spontán irányulásának" – előzetes felmérését. A „spontán irányulás" felmérése azonban nem a tervezés realitásának megítélésére, hanem az agitációs feladatok specializálására szolgált. Erre utalt az a figyelmeztetés, miszerint az iskolák a felmérésnél *„kerüljenek minden olyan módszert (dolgozatírás, cédulán való jelentkeztetés, stb.), amely a tanulók felé azt a látszatot keltené, hogy ők már végérvényesen jelentkeztek valamely területre."*[245] A minisztérium ugyanis arra törekedett, hogy az agitáció hatására a pályamódosítást jelentő döntést „önként", „örömmel" és lehetőleg minél előbb maga a tanuló hozza meg, és ne utólag, adminisztratív úton „kelljen" közvetlenül beavatkozni. Így fokozott mértékben hárította a meggyőzés feladatát a megyei és helyi szervekre, illetve a felsőoktatási intézményekre. A tervszámoktól eltérő arányokért és az átirányítások negatív hatásáért (azaz a hallgatók nagymértékű lemorzsolódásáért) szinte kizárólag az ő propagandamunkájuk elégtelenségét tette felelőssé.

[242] Pl. MNL OL XIX-I-1-h. 249. d. 1400–52–9/1950. Válasz a dombóvári Ped. gimnázium V. osztályú növendékeinek egyetemi felvétellel kapcsolatos kérdéseire, 1950. febr. 22.

[243] MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1950. okt. 30-i ülés.

[244] MNL OL M-KS 276–89/311. MDP Agrártudományi Egyetemi Pártbizottságának levele, 1951. jún. 19.; HUNG Magyar Közgazdaságtudományi Egyetem 1951. aug. 17-i tanácsülése; HUNG SZOTE 1953. ápr. 28-i, VIII. rendes tanácsülése.

[245] A közoktatásügyi miniszter T. 1.200–21/1951. XI. K. M. számú rendelete az 1952/53. év iskoláztatási feladatairól, [1951. nov. 15.]. In: KKözl 1951/7. sz. 127–129.

A propagandát más területeken is „finomhangolták". A párt- és minisztériumi szervek 1950 nyarán ugyanis megdöbbenve tapasztalták, hogy a felvételin megjelenő diákok egy része valóban számon kéri az anyagi juttatásokkal kapcsolatos korábbi ígéreteket.[246] A VKM e kérdésben is hárította a felelősséget, mondván a felvételi bizottságok nem hangsúlyozták eléggé az egyéni áldozatvállalás fontosságát. A propagandában ekkor a *„felelőtlen ígérgetések"* helyett arra került a hangsúly, hogy bár a pártállam rendkívüli mértékben támogatja a továbbtanulókat, de saját anyagi áldozatok is szükségesek. A propaganda áthangolása mellett az ösztöndíj-rendszer bizonyos korrekciójával kívánták elérni, hogy a „népi demokrácia soha nem látott támogatását" a hallgatók világosan érzékeljék. A juttatási rendszer addig pénzbeli (ösztöndíj) és természetbeli (kollégium, menza stb.) elemekre épült, ez azonban – állapította meg a VKM Felsőoktatási Főosztálya – *„nem mutatta meg világosan, összegszerűen azt a támogatást, amellyel őket* [ti. a hallgatókat] *népi demokráciánk továbbtanulásukhoz hozzásegíti"*.[247] Ezért 1950 szeptemberétől a hallgatók egységes ösztöndíjat kaptak, melynek összege jóval magasabb volt az előző évihez képest, viszont ebből kellett kifizetni a menza- és kollégiumi díjakat.

Mindemellett a továbbtanulás érdekében kifejtett agitációt összekötötték a lemorzsolódás elleni, illetve a beiratkozás és a tanulmányi fegyelem megszilárdítása melletti *Tanulj jobban!* propagandával, a felvételi vizsgán való megjelenést pedig mintegy erkölcsi kötelességgé emelték: *„Vajjon érzik-e ezek a fiatalok, milyen könnyelműen, felelőtlenül járnak el, amikor visszavonják adott szavukat, becsapják az országot, amely számított az ő továbbtanulásukra? Vajjon gondolnak-e arra, hogy szüleik, idősebb testvéreik mennyire megbecsülték volna, ha fiatal korukban hasonló lehetőséget kaptak volna a tanulásra?"* – korholta a meg nem jelenőket a DISZ főtitkára 1951 júliusában.[248] Az üzenetet azonban némiképp félreértette az a tanuló – dohogott a *Szabad Ifjúság* pár héttel később –, aki ugyan megjelent a Szegedi Orvostudományi Egyetem (SZOTE) felvételi vizs-

[246] PTE EL VIII.202.b. 299–1950/51. 1951/52. iskola-évre felvételekkel kapcsolatos rendelkezések, 1951. jún. 4.; Az egyetemi ösztöndíj-rendszer sikeréért. *Szabad Nép*, 1950. aug. 2. 1. Vö. Varga 2010. 168–169.

[247] MNL OL XIX-I-1-h. 250. d. 1400–65–76/1950. Az 1950/51. tanévre felvételek és ösztöndíjak lebonyolítása, 1950. júl. 10.

[248] Dénes István: Az érettségizett ifjúság felelőssége. *Szabad Nép*, 1951. júl. 17. 2.

gáján, de kijelentette, hogy inkább férjhez megy, viszont hozott magával egy másik lányt, hogy *„a keretszám azért ki legyen töltve”*.[249]

A jelentkező és beiratkozó hallgatók „megkötésére” számos, többségében adminisztratív intézkedést is bevezettek. 1951-től a sikeres felvételiről szóló értesítés egyben beiratkozásnak is minősült, az értesítőn felszólították a hallgatót indexének átvételére, és közölték – mintegy motivációként – a megítélt juttatások összegét is.[250] Az üzemekben elhelyezkedett hallgatók visszairányítására elsősorban a SZOT-ot mozgósították (több-kevesebb sikerrel), és különböző retorziókat is életbe léptettek a lemorzsolódó hallgatókkal szemben.[251] 1952-től kötelezték a tanulmányaikat „alapos ok nélkül” félbehagyó vagy fegyelmi határozattal eltávolított hallgatókat ösztöndíjuk visszafizetésére, munkaviszonyba lépésüket pedig a munkakönyv kiállításának tilalmával nehezítették.[252]

A számos újabb, megkérdőjelezhető hatékonyságú intézkedés mellett több korábbi módszer is megmaradt. Az 1949–50. évi felvételek során már látható volt, hogy a középiskolai és az egyetemi beiskolázás együttes lebonyolítása során – volumenéből adódóan is – a középiskolai kap nagyobb figyelmet mind a VKM, mind pedig a megyei oktatási osztályok részéről. 1950-ben a minisztérium úgy vélte, a felsőoktatási jelentkezések hibáinak egyik forrása, hogy *„az egyetemi beiskolázás a középiskolai beiskolázás uszályába került”*.[253] Az egységes tervezésről és lebonyolításról a propagandafeladatok nagy részben azonos jellege miatt azonban a későbbiekben sem mondtak le, de ezek ellátására 1950 nyarán létrehozták a Közoktatási Tervezési és Statisztikai Osztályt, melynek feladata a tervlebontás, valamint – az Egyetemi Főosztály függetlenített előadójával együttműködve – a propaganda- és szervezőmunka irányítása lett.[254]

Mindezek ellátására azonban mindössze 2–3 embert osztottak be, akiknek sem képzettsége, sem tervezési tapasztalata nem volt. Az osztály feltöltése 1952 tavaszáig is eltartott, ekkor az osztályvezető úgy jellemezte 15 munkatársát, hogy egy részüknek van közoktatási ismerete és tapasztalata, de nincs tervismerete és gyakorlata, a másik részének pedig

[249] Van-e „előkelő” egyetem. *Szabad Ifjúság*, 1951. aug. 5. 4.
[250] MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1950. okt. 30-i ülés.
[251] MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1950. szept. 29-i ülés.
[252] Ladányi A. 1986. 31.
[253] MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1950. szept. 29-i ülés.
[254] MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1950. aug. 8-i ülés.

mindkettő hiányzik.[255] Az osztály működéséről szóló korabeli jelentések teljes tanácstalanságról árulkodnak: nem tudták, hogy az OT milyen alapon állapítja meg a káderszükségletet és a keretszámokat, hogyan kellene ezeket lebontani, például kiszámolni azt, hogy a szakiskolákból mennyien menjenek egyetemre. Bizonytalanságukat jelzi, hogy több éven keresztül is abban látták a megoldást, ha információkat kaphatnának arról, hogyan csinálják mindezt a Szovjetunióban vagy „más népi demokráciákban”.[256] A minisztérium munkatársai azonban az OT-tól sem kaptak módszertani segítséget, sőt a közoktatásügyi tervezésben dolgozó tervhivatali és minisztériumi munkatársak között 1950/51 fordulóján oly mértékben elmérgesedett a viszony, hogy a VKM tervosztálya a pártszervekhez fordult.[257] Az OT-n belül ekkor fokozatosan áthelyezték a kifogásolt munkatársakat, de a VKM az újonnan kinevezettekkel sem járt jobban, ők ugyanis közoktatási tapasztalat híján ipari tervezési módszerekkel dolgoztak.[258]

Az oktatási tervezésben megjelenő gesztrációs idő problémáját, ti. hogy a beiskolázott hallgatók jó része csak a következő ötéves tervidőszakban fejezi be tanulmányait és áll munkába, az OT viszonylag hamar felismerte, és ezért már 1950 őszén elkezdett számításokat végezni a második ötéves terv szakember-szükségletére vonatkozóan. Az érdemi tervezést azonban hátráltatta, hogy a terv fő gazdasági céljaira vonatkozóan ekkor még semmilyen számítás nem állt rendelkezésre.[259] Az oktatásirányítás szereplőinek azonban továbbra is meggyőződése volt, hogy a munkaerő-szükséglet egzakt módon prognosztizálható, ehhez mindössze a megfelelő módszereket kell megtalálni. Emiatt a törekvések arra irányultak, hogy a számok minél „pontosabbak” legyenek.[260] Nem igényelt ugyanis tervezési módszertani ismereteket annak felismerése, hogy a különböző minisztériumi főosztályok által bekért ad hoc statisztikai kimutatások – ha egyáltalán beérkeznek –, összehasonlíthatatlanok és pontatlanok, egy részük pedig egyszerűen felesleges.[261] Ezért 1951-től a VKM a statisztikai adatszolgáltatás olyan láncolatát hozta létre, melyben

[255] MNL OL XIX-I-5-d. KM KOLL 1952. máj. 15-i ülés.
[256] MNL OL XIX-I-5-d. KM KOLL 1952. máj. 15-i ülés.
[257] Kovács 2012. 627.
[258] MNL OL XIX-I-5-d. KM KOLL 1952. máj. 15-i ülés.
[259] Ladányi A. 1986. 30.; Darvas 1984. 69.
[260] Tímár 1989. 50–53.
[261] MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1950. aug. 8-i ülés.

az adatokat nem közvetlenül az iskoláktól, hanem az egymás fölé rendelt intézményi, járási, megyei szervek útján, az egész tanügyigazgatás vonalán végigfuttatva gyűjtötte be.[262] Az ekkor kezdődő adatgyűjtések révén a tervosztály – saját bevallása szerint – 1952 tavaszára jutott először a tervezéshez szükséges alapvető adatokhoz.[263] A decentralizált rendszer működése azonban nem volt zökkenőmentes, és újabb feladattal egészítette ki a tervosztály munkakörét: a hibakereséssel. *„20 megye összesítése csak közel 4 heti hibakeresés és helyesbítés után volt lehetséges."* – példálózott a tervosztály egy 1952-es jelentése: *„Pl. a szeptember 15-i létszámként a II. évfolyamban megjelölt 106.000 tanuló szociális származás szerint már 5000-rel több, míg korévek szerinti bontás során 1.000-rel kevesebb."*[264]

Mindezek következtében az Országos Tervhivatal és a minisztérium továbbra is rendszeresen változtatgatta a tervszámokat, az egyetemieket 1951 elején például 8–10 nap után visszavonták és újraszámolták. A MIB-ek korábban sem rugalmas gyakorlata így még merevebbé vált. Bár 1951-ben a minisztérium az iskolaszintig való felbontást hivatalosan is megtiltotta, s már csak a középiskolából felveendő és szakérettségis tanulók arányát írta elő, a MIB-ek továbbra is inkább „biztosra mentek" és aprólékosan, intézményekre lebontva adták meg a középiskoláknak a beiskolázandók létszámadatait. Ám ennek közlésével is inkább kivártak, hiszen számítottak a menetrendszerű módosításokra. A középiskolák többsége is elsősorban a számszerű teljesítéssel volt elfoglalva: *„A meglátogatott összes iskolánál találkoztunk ezzel a jelenséggel, hogy bizonyos szakokra keret hiányában nem fogadják el a jelentkezőket, hanem kézzel-lábbal meg akarják értetni az illető hallgatóval, hogy rosszul választott"* – panaszolta a minisztérium 1951 áprilisában.[265] A pártjelentések is a keretszámok „merev" kezeléséről számoltak be: *„Heves megyében Makláron nem mernek a továbbtanulásról beszélni, mert 24-en jelentkeztek továbbtanulásra, a keretük pedig 8. Komárom megyében Héregen 3 parasztanulót kellett a keret szerint javasolni, nem tudtak parasztanulót javasolni, de a jelentkező 3 bányászgyermeket szociális összetétel miatt (mert nem parasztok), sem fogadták el."*[266] Veszprém megyében pedig az „egyéb" besorolású tanulók egy részét egyszerűen átírták „munkásra", hogy a tervet teljesíteni tudják.[267]

Az átirányítások, az átiratkozási kérelmek, illetve a lemorzsolódás 1951-ben is az előző évihez hasonló méreteket öltött: már szeptemberben kimaradt a hallgatók 12%-a, legnagyobb arányban az Orosz Intézetből (23,5%), a pedagógiai főiskolákról (21,9%) és a természettudományi karokról (17,9%). A lemorzsolódás arányai az első évfolyamon voltak a legrosszabbak, a tanév első hónapjában a felvettek 19,5%-a hagyta ott az egyetemeket és főiskolákat: az ELTE jogi karáról az elsősök 28,7%-a, az Orosz Intézetből 30,5%-uk maradt ki.[268] Már javában zajlott a tanév, de októberben még mindig rendkívül nagyszámú átiratkozási kérelem érkezett a minisztériumba, amely dörgedelmes utasításban szólította fel a felsőoktatási intézményeket, hogy állítsák meg az ötéves terv teljesítését veszélyeztető *„féktelen átiratkozási hullám"*-ot.[269]

262 MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1951. márc. 29-i ülés.
263 MNL OL XIX-I-5-d. KM KOLL 1952. máj. 15-i ülés.
264 MNL OL XIX-I-5-d. KM KOLL 1952. dec. 4-i ülés.
265 MNL OL XIX-I-1-r. VKM KOLL 1951. ápr. 12-i ülés.

266 MNL OL M-KS 276–89/311. Jelentés az 1951/52. tanév beiskolázási munkájáról, 1951. ápr. 17.
267 MNL OL M-KS 276–89/311. [Az MDP Veszprém megyei pártbizottságának jelentése a beiskolázásról], 1951. máj. 8.
268 MNL OL M-KS 276–89/311. Feljegyzés, 1951. nov. 23.
269 MNL OL XIX-I-1-h. 250. d. Egyetemi hallgatók átiratkozása, 1951. okt. 26.

A szakmai felvételi vizsga bevezetése és a keretszámok csökkentése

A lemorzsolódás problémái 1951 novemberétől egyre gyakrabban szerepeltek az MDP Agitációs és Propaganda Bizottsága üléseinek napirendjén, ahol annak legfőbb okaként – kisebb részben anyagi, egészségügyi, családi okok mellett[270] – elsősorban a *„szelektálás nélküli felvétellel"* összefüggő gyenge előképzettséget és az ebből eredő tanulmányi nehézségeket jelölték meg: „[a]z *iskoláztatási tervek feszítettsége folytán nincs lehetőség a hallgatók megfelelő kiválogatására. Így számos olyan hallgató került be, aki nem akar tanulni. Sok hallgatót szinte erőszakkal vittünk be az egyetemekre"* – állapította meg a Bizottság 1951 novemberében.[271] Az egyes intézmények részletes vizsgálatánál a hallgatók kimaradása már közvetlenül is összekapcsolódott a beiskolázási problémákkal, mivel az elsősorban a legnagyobb mértékű átirányításban érintett intézményeknél jelentkezett. Így a kevésbé érintett képzéseknél, például az orvosi egyetemeken, illetve a villamos- és vegyészmérnök-képzésben jóval alacsonyabb volt, szemben az Orosz Intézet vagy a pedagógiai főiskolák lemorzsolódási adataival.

A helyzet megoldását az is sürgette, hogy 1951 decemberében a KM jelezte: az 1952/53. tanévre előírt, túlfeszített terv teljesítése a beiskolázás és a lemorzsolódás felismert összefüggéseinek fényében ismételten kontraproduktív eredményre vezet. A keretszámok és a 70%-os szociális arány teljesítéséhez ugyanis a gimnáziumban végző „munkástanulók" 93%-át, a „parasztszármazásúak" 90%-át, az „egyéb" kategóriába tartozóknak pedig 83%-át, tehát a bukottakon és a leggyengébb elégséges tanulókon kívül mindenkit fel kellene venni.[272] Néhány héttel később az Agitációs és Propaganda Bizottság is arra jutott, hogy *„a tanulók ilyen válogatás nélküli egyetemre vitele feltétlenül az egyetemen történő lemorzsolódáshoz vezet"*, ám továbbra is a számok egyik rubrikából a másikba tologatását ajánlotta, vagyis, hogy csökkentsék a középiskolákból beiskolázandók előirányzatát, de növeljék az esti és a levelező képzés, valamint a szakérettségisek létszámait. Egyúttal azt is javasolták, hogy a KM indítson propagandát az iskoláztatási terv „túlteljesítéséért".[273] Ahogy a Bizottság, úgy a javaslatot 1952. január 9-én tárgyaló Titkárság sem alapvetően mennyiségi tekintetben kereste a hibát: ugyan elfogadta a keretszámok bizonyos mértékű csökkentését, de határozatában felszólította az illetékes minisztériumokat, hogy „jobb kiválogatással" csökkentsék a lemorzsolódást.[274]

A „spontán irányulás" 1951 decemberében zajló felmérésének eredményei még jobban aláhúzták a létszámtervek irrealitását. Amikor pedig az 1951/52. tanév I. félévének vizsgaidőszakában a bukások, az utóvizsgák és a vizsgákon meg nem jelenő hallgatók száma meghaladta a korábbi évekét, a KM Egyetemi Főosztálya javaslatot tett a felvételi vizsgák megszigorítására és a keretszámok csökkentésére.[275] Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1952. április végi jelentése arra hivatkozva, hogy az *„egyetemi beiskolázás ilyen rendszerének fenntartása alapjában fenyegeti egész egyetemi oktatásunk színvonalát"*, javasolta az MDP Titkárságának a szakérettségi tanfolyamok fokozatos megszüntetését, a „munkás- és parasztszármazású" elsőévesek előírt arányának 70%-ról 60–65%-ra és a nappali keretszám 960 fővel (kb. 6%-kal) való csökkentését, valamint szakmai jellegű felvételi vizsga bevezetését. Egyúttal elismerte, hogy ilyen (ti. tudás alapú felvételi) *„egyetemeinken egyáltalán nincs, a felvétel kizárólag politikai és szociális szempontok figyelembevételével történik."*[276] A Titkárság 1952. május 21-i határozata alapelvként mondta ki, hogy az egyetemekre és főiskolákra jelentkezőknek – a kitűnő és jeles rendűek kivételével – szakmai vizsgát kell tenniük, és elégséges rendű középiskolást csak abban az esetben lehet felvenni, ha a választott szak szempontjából legfontosabb tárgyakból jobb eredményekkel rendelkezik. A határozat az osztályszempontokat a felvétel elbírálásának kritériumai között nem, csak a „munkás- és parasztszármazású" hallgatók adott tan-

[270] Magas volt a fegyelmi okból eltávolítottak száma is, ezt azonban a Bizottság épp a lemorzsolódás elleni harc szempontjából kívánatosnak tartotta. MNL OL M-KS 276–86/87. MDP APB 1951. nov. 26-i ülése.

[271] MNL OL M-KS 276–86/87. MDP APB 1951. nov. 26-i ülése.

[272] MNL OL XIX-I-5-d. KM KOLL 1952. dec. 4-i ülés.

[273] MNL OL M-KS 276–86/91. MDP APB 1952. jan. 5-i ülése.

[274] MNL OL M-KS 276–54/175. MDP Titkárság 1952. jan. 9-i ülése.

[275] MNL OL XIX-I-5-d. KM KOLL 1952. márc. 27-i ülés. Ladányi Andor úgy véli, a magas bukási arány annak is köszönhető, hogy az egyetemeken eddigre csökkent az MDP KV 1950. márciusi határozatának sokkhatása, így a gyenge eredményt felmutatókat könnyebben megbuktatták. Ladányi A. 1986. 73.

[276] MNL OL M-KS 276–54/190. MDP Titkárság 1952. ápr. 23-i ülése.

évben elérni kívánt arányának összefüggésében említette, azaz a felvételi vizsgával nem hozta közvetlen kapcsolatba.[277] A párt- és minisztériumi háttéranyagokból azonban világosan kiderült, hogy a szakmai felkészültség nem szoríthatja háttérbe az osztályszempontokat: ügyelni kell arra – fogalmazott a KM Kollégiuma elé készült előterjesztés –, nehogy a *„kizárólag szakmai felkészültség alapján történő elbírálás révén a munkásosztály és a dolgozó-parasztság gyermekei ki legyenek rekesztve"*.[278]

A felvételi vizsga anyagát a minisztérium állapította meg.[279] A követelmények nem lehettek nagyobbak, mint a középiskolai érettségié, és alapvetően azt kellett vizsgálni, hogy a jelölt rendelkezik-e a továbbtanuláshoz szükséges alapismeretekkel. Szinte minden képzés esetében kötelező írásbeli vizsgát kellett tenni magyar nyelvből (ez általában egy irányított témájú fogalmazást jelentett), a műszaki képzéseknél emellett matematikából és/vagy fizikából. Az adott szakhoz szükséges, speciálisabb tantárgyakból szóbeli vizsga volt, mely mindemellett továbbra is a jelölt szociális helyzetének és politikai magatartásának felmérésére szolgált.[280]

Elvben az elbírálásnál sorrendben az érettségi és a felvételi eredményét, a keretszámok és a szociális arányok teljesítését, végül pedig az egészségi alkalmasságot kellett figyelembe venni. Az előzetes jelentkezésekből azonban következtetni lehetett arra, hogy a tanulmányi eredmények előtérbe helyezése nem teszi lehetővé a szociális kategóriákra vonatkozó tervek teljesítését: az általános gimnázium végzőseinek 42%-a volt „munkás- vagy parasztszármazású" tanuló és tanulmányi eredményeik valamivel elmaradtak az „egyéb" kategóriába soroltakétól.[281] Ezért a KM a rendelet szétküldésekor figyelmeztette az intézményeket, hogy *„még nincs lehetőség arra, hogy a felvételre jelentkező hallgatók közül csakis a jó tanulókat válogassuk ki, hanem csak a teljesen alkalmatlanok visszautasításáról lehet szó."*[282]

Az 1952 nyári felvételiken a „munkás-", illetve „parasztszármazású" jelentkezőket továbbra is csak kivételes esetben, kirívó alkalmatlanság esetén utasították el, de inkább átirányították. Az 1952. évi felvételin a megjelentek mintegy 88,8%-át vették fel, a „munkásszármazású" tanulóknak 5,95%-át, a „parasztszármazásúak" 9,3%-át utasították el, míg ugyanez az arány az „értelmiségi" kategóriába soroltaknál 23,8%, az „egyéb" kategóriában 36%, a „X-esek" esetében 90% volt.[283] A jelentkezéskor felmértekhez képest azonban feltűnő volt a jeles és kitűnő érettségi eredménnyel bekerülők arányának növekedése, ami felkeltette a minisztérium gyanúját, hogy – mivel nekik nem kellett vizsgázniuk – a középiskolák így próbálták elősegíteni az „egyéb" és „X" kategóriába tartozók továbbtanulását.[284]

Mindezek következtében a felsőoktatási intézmények ugyan üdvözölték a szakmai felvételi bevezetését, de a keretszámok minimális csökkenése miatt az előző évekhez képest alig érzékeltek változást. A népszerűtlenebb intézményekben továbbra sem mutatkozott reális lehetőség a szelekcióra, a keretek feltöltését 1952 nyarán is csak nagyszámú átirányítással lehetett biztosítani. Ennek érdekében a lemaradó intézmények megbízottai részt vehettek a hasonló képzéseket folytató, de népszerűbb egyetemek-főiskolák felvételi vizsgáin, hogy már helyben direkt propagandát folytathassanak az átjelentkezés érdekében. A megoldást a KM Kollégiumának egy ismeretlen tagja – egy előterjesztésre írt lapszéli megjegyzésében – *„embervásár"*-nak minősítette.[285]

Az 1952. évi felvételi vizsgák ráadásul azzal a meglepő eredménnyel jártak, hogy a tervet nemhogy túlteljesítették, de a felvettek összlétszáma meghaladta az egy évvel korábbi, legmerészebb létszámterveket (17 760 főt) is, noha a „munkás- és parasztszármazású" hallgatók tervét 67% helyett csak 60%-ra teljesítették. A nappali tagozaton azonban valóban csökkenés mutatkozott: az 1951/52. tanévhez képest (13 534 fő) közel ezer fővel kevesebbet vettek fel.

[277] A Titkárság határozata felsőoktatásunk színvonalának emelésére és a beiskolázási keret csökkentésére, 1952. máj. 21. In: MDP 161–163.; A Magyar Népköztársaság minisztertanácsának 1.015/1952. (V. 18.) Mt. h. sz. határozata az egyetemeken és főiskolákon felvételi vizsga bevezetéséről, [1952. máj. 25.]. In: KKözl 1952/11. sz. 133.
[278] MNL OL XIX-I-5-d. KM KOLL 1952. máj. 2-i ülés.
[279] Ld. Szemelvények – 7. sz. dokumentum.
[280] Július 1-jén kezdődnek az egyetemi felvételi vizsgák. *Szabad Nép*, 1952. jún. 22. 2. A pécsi jogi kari írásbeli felvételik vizsgaanyagára ld. Szemelvények – 8. sz. dokumentum.
[281] MNL OL XIX-I-5-d. KM KOLL 1952. máj. 2-i ülés.
[282] PTE EL VIII.205.c. Felvételi vizsgák bevezetése, 1952. máj. 16.
[283] MNL OL XIX-I-5-d. KM KOLL 1952. júl. 31-i ülés.
[284] MNL OL XIX-I-5-d. KM KOLL 1952. júl. 31-i ülés.
[285] MNL OL XIX-I-5-d. KM KOLL 1952. máj. 2-i ülés.

A 110%-os túlteljesítés, valamint az 1952/53. tanévben végző középiskolások magas száma (26 253 fő; egy tanévvel korábban, 1951/52-ben 14 653 fő és, ezen belül, a tavalyihoz képest kétszer annyi „munkás-tanuló") bizonyos optimizmust kölcsönzött a következő évi beiskolázást előkészítő KM-nek, így az 1953/54. tanévre nem is javasolt nagyobb mértékű keretszám-csökkentést.[286] Sőt, a szociális arányokkal kapcsolatban a korábbinál is ambiciózusabb elképzeléseket fogalmazott meg: a „munkás- és parasztszármazású" felvettek arányát 68,6%-ra (sőt, utóbb 70%-ra) javasolta emelni úgy, hogy a végző „munkás- és parasztszármazású" tanulók 76%-át (a kitűnők és jelesek 98–100%-át, a közepesek 85%-át) kívánta „továbbvinni".[287] A megnyugvást erősítette, hogy a tanulók „előzetes irányulásának" felmérése után már 1952–53 telén komoly túljelentkezést tapasztaltak, noha ez még mindig nem volt arányos.[288] Júniusra pedig a tervezetthez képest 133%-os túljelentkezés mutatkozott, a legnagyobb továbbra is az „egyéb" kategóriában.[289]

Bár a tervteljesítés megoldhatónak látszott, a keretszámok realitása hamarosan ismét megkérdőjeleződött. A beruházási keretek csökkentése, valamint a felsőoktatási intézményekben és kollégiumokban növekvő zsúfoltság hatására 1953 tavaszán a Felsőoktatási Minisztériumban felerősödtek a csökkentésre irányuló törekvések, ezt azonban az OT (elsősorban a mérnökképzésre hivatkozva) eleinte nem támogatta.[290] A fordulatot a Nagy Imre-féle „új szakasz" gazdaságpolitikai hangsúlyáthelyezése eredményezte, mely egyrészt jelentősen átrendezte az értelmiségi munkaerő-szükségletet, másrészt a középiskolai és felsőoktatási tervek túlhajszolása helyett elsősorban az alapfokú képzés kiszélesítését és fejlesztését jelölte meg fő feladatként.[291] Az új kormányprogramnak megfelelő első konkrét intézkedés az 1953/54. tanévi felvételi keretszámok csökkentése volt, nappali tagozaton 14,8%-kal.[292] A Tervhivatal 1953 őszén a beruházások további visszafogását irányozta elő (az OM-hez tartozó intézmények esetén 50%-kal), így a minisztérium újabb csökkentésre tett javaslatot, októberben 20–25%-kal, novemberben már 30–35%-kal, ennek szükségességét pedig az MDP PB 1954. február 15-i határozata is elismerte.[293] 1954 nyarán az előző évihez képest nappali tagozaton 22,8%-kal csökkentek a felvételi keretszámok, legnagyobb mértékben a közgazdasági és a természettudományi képzések, illetve a pedagógusképzés esetén.[294]

Míg 1952-ben a feszített beiskolázásból eredő negatív következményeket alapvetően a kívánt mennyiségi fejlődés szükségszerű velejárójának tekintették, a júniusi kormányprogram „tanulságai" alapján 1953 őszétől megjelent a mennyiségi fejlesztés korábbi erőltetésének kritikája: *„Az elmúlt évek során nagymértékben felduzzasztottuk az egyetemi, főiskolai létszámot és az egyetemi felvételeknél elsősorban a mennyiségi kérdések állottak előtérben. A felvételi vizsga nem volt elég hatékony eszköze az egyetemi felvételnek és bizonyos mértékig szokásos formának tekintették az egyetemek is, a jelentkezők is. A felvételi lebecsülése abból a – még az 1953. évi felvételeknél is megtalálható – káros nézetből adódott, hogy fontosabb a tervek teljesítése, »túlteljesítése«, kevésbbé lényeges a jelentkező alapismerete, szakmai tudása.* (...) *Az egyetemek, főiskolák benépesítése érdekében kifejtett propaganda (brossurák, megyei lapok, filmek, iskolalátogatás, stb.) is elsősorban a mindenáron való továbbtanulásra ösztönzött* [sic!]." – értékelte a korábbi gyakorlatot 1953 novemberében az OM.[295] A helyzetre jellemző, hogy az MDP Agitációs és Propaganda Osztálya mindezekért a minisztériumot tette felelőssé, mely szerinte *„a gyors ütemű iparosítás szükségleteiből kiindulva a szakkáderképzés területén olyan számszerű célkitűzések megvalósítását vállalta magára kritikátlanul* [!] (...), *amelyhez a megfelelő objektív*

[286] MNL OL XIX-I-5-d. KM KOLL 1952. szept. 22-i és 1952. okt. 9-i ülés.

[287] MNL OL XIX-I-5-d. KM KOLL 1952. szept. 22-i ülés; A Közoktatásügyi Miniszter 8476–01103/1952. III. K. M. számú utasítása az 1953/54. évi iskoláztatás feladatairól, [1952. nov. 26.]. In: KKözl 1952/20. sz. 286.

[288] A „spontán" helyett „előzetes irányulás" felmérése már elnevezésében is kifejezte, hogy nem a középiskolai tanulók pályaválasztási elképzeléseire kíváncsi. Előírt módszertana megjelölte a kívánt eredményeket is: a már ősszel beindított beiskolázási agitációval ugyanis el kellett érni, *„hogy az előzetes irányulás lehetőleg híven tükrözze a tanulóifjúság érdeklődését és ugyanakkor ne mutasson olyan aránytalanságokat, amely a tanulóifjúság másirányú meggyőzését tenné szükségessé."* A Közoktatásügyi Miniszter 8476–01103/1952. III. K. M. számú utasítása az 1953/54. évi iskoláztatás feladatairól, [1952. nov. 26.]. In: KKözl 1952/20. sz. 288.

[289] MNL OL XIX-I-5-d. KM KOLL 1953. febr. 5-i ülés.

[290] Ladányi A. 1986. 83–84.

[291] MNL OL M-KS 276–52/24. MDP KV 1953. jún. 27–28-i ülése. Vö. Urbán 1981. 33.

[292] Ladányi A. 1986. 87.; Tímár 1989. 46–47.

[293] Ladányi A. 1986. 88., 93–96.

[294] Ladányi A. 1986. 110.

[295] MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1953. nov. 26-i ülés.

feltételek nem voltak és ma sincsenek adva."[296] Az OM pedig – saját hibáinak rituális elismerése mellett – a felsőoktatási intézmények felületes felvételi munkáját hibáztatta, mely révén bekerültek „*olyanok is, akik nem voltak egyetemre valók.*"[297]

A keretszám-csökkentések jelentősen módosították a minisztériumban a beiskolázási munka „hangulatát" és a feladatokat. 1951-ben még riasztó példaként emlegették azoknak az iskolaigazgatóknak az esetét, akik „*azon a véleményen vannak, hogy csak az jelentkezzék, aki a maga jószántából is jelentkezik, tehát felvilágosító propagandára nincs szükség*".[298] 1953 őszétől azonban jelentősen csökkent a „teljesítendő mennyiség", miközben akkora lett az érdeklődés a felsőoktatás iránt, hogy átlagosan minden férőhelyre két vagy több jelentkező jutott (bár az egyes képzési területek esetén még mindig nem arányosan). Így az OM megtehette, hogy a felvételi „*teljes szabadságá*"-nak és az „*önkéntesség elvének*" tiszteletben tartása, valamint a felvételi vizsga szakmai jellegének erősítése mellett foglaljon állást.[299] Bár a beiskolázás és felvételi gyakorlata 1953–54-ben több ponton is jelentősen átalakult, „teljes szabadságról" korántsem volt szó.

A propaganda ismét „hangsúlyt váltott". A „*Tanulj jobban*" jelmondat kiegészítése – „*Tanulj jobban, hogy továbbtanulhass*" – már elsősorban azt kívánta tudatosítani, hogy csak az tanulhat tovább, akinek a tanulmányi eredményei is megfelelőek. „[M]*erőben helytelen a korábban gyakorlatban volt agitáció, amely: »Gyertek az egyetemre, mi pedig várunk« felhívással a feltételek nélkül mindenki számára kilátásba helyezte az egyetemi felvételt.*" – javasolta a propaganda áthangolását a debreceni bölcsészkar dékánja 1953 októberében: „*Az ilyenfajta agitációból komoly félreértések, sőt súlyos csalódások is születtek a nemrég lezajlott felvételi időszak alkalmával is. Pl. a felvételi bizottságok közepes vagy pláne elégséges érettségi bizonyítvánnyal több egyetemi felvételre jelentkezett tanulót kénytelenek voltak elutasítani, akik viszont éppen a mi Karunk agitációs munkájának a hatásaképpen a mi Karunkon szerették volna folytatni tanulmányaikat. Egyik-másik tanuló személy szerint is megnevezte azokat az oktatókat, akik őket a középiskolájuk meglátogatása alkalmával szép ígéretekkel kívánták az egyetemen való továbbtanulás gondolatának megnyerni.*"[300]

Az agitációs módszerek és csatornák rendje eddigre megszilárdult, az újabb és újabb módszerek ajánlása azonban ekkortól el-elmaradt, a minisztérium *Közlöny*e 1953 őszétől már nem közölte a helyes példákat ismertető és a helyteleneket megbélyegző *Iskoláztatási tájékoztató*kat sem. Sőt, a keretszámok 1954 tavaszi csökkentésével a rendkívüli érdeklődés hamarosan terhes lett a jelentkezők szinte egyenkénti felkutatására berendezkedett minisztérium számára. 1954-re az általános gimnáziumban végzettek száma oly mértékben haladta meg a felvehetőkét, hogy az érettségizett, de fel nem vett tanulók rendkívül nagy számának problémája túlnőtt a beiskolázás feladatain. Ekkortól a továbbtanulási propaganda szinte csak a „munkás-paraszt" tanulók (főként orvosi egyetemi) továbbtanulásának ösztönzésére korlátozódott.

A propaganda-partnereket és módszereket a minisztérium azonban 1954 nyarán újra aktiválta, de már egy másik üzenetre hangolva, és ismételten bizonyos fáziskéséssel. A nappali tagozaton – ahogy láttuk – már 1953-ban is 165%-os túljelentkezés mutatkozott.[301] 1954 tavaszán 15 500 érettségizett középiskolás jelentkezett felvételre, az 1954. február 15-i keretszám-csökkentő PB-határozat után azonban nagyjából 35%-uk kerülhetett csak be.[302] A túljelentkezés egyes karokon soha nem látott méreteket öltött: az ELTE Nyelv- és Irodalomtudományi Karán tizennyolcszoros (a kitűnőké négyszeres), a Vegyészmérnöki Karon hétszeres (a kitűnőké háromszoros) volt. Ekkor már csak a mezőgazdasági és a jogi képzések esetén maradt el a jelentkezők száma az előirányzott keretektől.[303]

Mindez azt is jelentette, hogy a felsőfokú tanulmányokra felkészítő általános gimnáziumban érettségizettek több mint felét biztosan nem

296 Idézi: Kovács 2012. 646–647. Révai József a MDP KV 1953. június 27–28-i ülésén így hárította a felelősséget: „*hogy a Tervhivatal hajtotta-e a közoktatást, beleértve a felsőoktatást is, vagy ők maguk is hozzájárultak ehhez – én ezt most nem akarom eldönteni, de valószínűleg mind a kettő volt.*" Idézi: Urbán 1981. 46.

297 Halász 1954. 193.

298 Iskoláztatási tájékoztató I. [1952. márc. 6.]. In: KKözl 1952/5. sz. 44.

299 MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1953. nov. 26-i ülés.

300 MNL OL XIX-I-5-a. 230. d. 8553-D16/2. Iskoláztatási feladatok, 1953. okt. 24.

301 MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1953. nov. 26-i ülés.

302 MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1954. nov. 25-i ülés.

303 Török András: Néhány szó az egyetemi felvételekről. *Szabad Ifjúság*, 1954. aug. 19. 2.

fogják felvenni.[304] A júliusi felvételiken elutasítottak körében érzékelhetően felerősödő elégedetlen hangok hatására a propaganda nyártól már elsősorban azokat a tanulókat célozta, akik kimaradtak a felsőoktatásból.[305] Míg a korábbi években szándékosan késleltették a gimnazisták érettségi utáni munkavállalását, júliusban már viszonylag gyors megoldást kellett találni, de a rövidebb időtartamú szaktanfolyamokról szóló minisztertanácsi határozat és az ezzel kapcsolatos utasítás csak szeptember elején került nyilvánosságra.[306] A *Szabad Ifjúság* továbbtanulási tájékoztató rovata pályaválasztási tájékoztatóvá alakult, mely a kétkezi munka megbecsülését, a magas béreket és a gimnáziumokban megszerzett általános műveltség szakmunkában jelentkező előnyeit propagálta. A lap hasábjain sztahanovisták buzdították az érettségizetteket a munkavállalásra, nehogy megvárják a következő évi felvételi időszakot.[307] A tudósításokban már nem a továbbtanuló diákok szeme csillogott a korlátlan továbbtanulási lehetőségek láttán – a „reménykedő vágyakozás" olyan érettségizettek arcán „ragyogott", akik *„megtudták, hogy rövidesen elsajátíthatják a kohászat egyik ágát."*[308]

A felsőoktatási agitáció a visszájára fordult. Sajtócikkek sokasága ismerte el, hogy „régen" valóban szükség volt minél több hallgató felvételére, de „ma" már nem ez a helyzet. Néhány cikk azt is megkockáztatta, hogy korábban talán túloztak az ígéretekkel: *„Középiskolás diákjainknak éveken keresztül szinte kizárólag az egyetemről beszéltünk, mint kacsalábon forgó mesevárról, amelybe a tudományok hétfejű sárkányának legyőzése árán – be* kell *jutniok.*" [Kiemelés az eredetiben.][309] Az 1954 őszi takarékossági intézkedéseket követően, amikor is mind a közép-, mind a felsőoktatásban tanulók diákszociális juttatásai csökkentek, a propagandacikkek azt hangsúlyozták, hogy ebben csak az a „természetes tény" jut érvényre, hogy a taníttatás nemcsak az állam, hanem a szülők érdeke is. A folyamatosan romló életszínvonalat saját bőrükön tapasztaló szülők némiképp meglepődve olvashatták a *Szabad Népben*, hogy túlnyomó többségük rendelkezik is a taníttatáshoz szükséges jövedelemmel.[310]

1954 őszén az OM-ben hosszas vívódás után már az is felmerült, hogy a továbbtanulási tájékoztatót úgy adják ki, hogy előszava *„bizonyos mértékben tartsa távol az egyetemeket a középiskolai hallgatóktól"*.[311] A tájékoztató részletesen ismertette volna, hogy a gazdaság mely területein van szükség érettségizett munkaerőre, továbbá arról is informált, hogy mit kell tenni, ha a fiatalok a felsorolt munkakörökben kívánnak elhelyezkedni, és csak ezt követően került sor a felsőoktatási intézmények bemutatására. A tájékoztató tervét az OM végül elutasította, mondván, mégsem helyes, hogy az *Egyetemek és főiskolák* című füzet szinte lebeszéli a tanulókat a továbbtanulásról, és úgy döntött, hogy a kiadvány *„minden agitatív jelleg nélkül"* az egyes karok és képzések ismertetésére szorítkozzék.[312]

A „tervteljesítési nyomás" csökkenésével az OM egyre kevesebb feladatot jelölt ki az alsóbb szintű szervek számára. A keretszámok aprólékos lebontása egyre kevésbé volt fontos: 1953-ban a megyei iskolabizottságok a keretszámokat mint „kötelező minimumot" már csak a „súlyponti" területekre kapták meg.[313] Ez azonban egyszerre nem változtatta meg az iskoláztatási munka korábbi években kialakult rutinjait: *„az orvos és gyógyszerész szakra jelentkezőket az egyes középiskolák a Közoktatásügyi Minisztérium utasítására hivatkozva iparkodtak más karokra irányítani azzal, hogy nálunk már nincs keret, holott a keret a középiskolák részére nem is volt megszabva"* – panaszkodott a SZOTE tanulmányi osztályának vezetője 1953 szeptemberében.[314] A lebontási kényszer megszűnésével mindazonáltal csökkentek a megyei iskolabizottságok adminisztratív feladatai, 1954-re már csak a jelentkezések továbbítását és a középiskolák ellenőrzését végezték. Szerepük egyre formálisabbá vált, és az OM az év novemberében már feleslegesnek ítélte felállításukat.[315] A továbbtanulási javaslatokért így végképp a középiskolák lettek felelősek.

Az iskolai kategorizálással és véleményezéssel kapcsolatos korábbi panaszok – miszerint az iskolabizottságok adatokat hallgatnak el,

304 Az 1953/54. tanévben az általános gimnáziumokban összesen 10 796-an tettek érettségi vizsgát. MŰVSTAT 145.
305 Klenner Aladár: Az érettségizettek kérdése. *Köznevelés*, 1954. 464–465.
306 Méray Tibor: Az érettségizettek ügye. *Szabad Nép*, 1954. okt. 4. 2. Vö. LADÁNYI A. 1986. 119.
307 Góczán Lajos: Gyertek közénk, érettségizett fiatalok! *Szabad Ifjúság*, 1954. szept. 12. 2.
308 Pályaválasztási tanácsadónk. *Szabad Ifjúság*, 1954. szept. 17. 1.
309 Pályaválasztási tanácsadónk. *Szabad Ifjúság*, 1954. szept. 17. 1.

310 Az iskoláztatás költségeiről. *Szabad Nép*, 1954. szept. 9. 2.
311 MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1954. nov. 25-i ülés.
312 MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1954. nov. 25-i ülés.
313 MNL OL XIX-I-5-d. KM KOLL 1953. febr. 5-i és 1953. jún. 25-i ülés.
314 HUNG SZOTE 1953. szept. 29-i, I. rendes tanácsülése.
315 MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1954. nov. 25-i ülés.

„kulákgyerekeket" javasolnak, nem képesek helyesen megállapítani a szociális kategóriákat és „liberálisan" osztályoznak annak érdekében, hogy jeles és kitűnő eredménnyel minél több tanulójukat juttassák be a felsőoktatásba – ezekben az érvekben sem maradtak el.[316] A tanulók származási kategorizálásával kapcsolatos kritikák nagy részben abból eredtek, hogy az ötvenes évek elején zajló társadalom- és foglalkozásszerkezeti átalakulásoknak köszönhetően egyre problematikusabbá vált a vagyoni-foglalkozási helyzet három időpontja (1938, 1944 és „jelenleg") közötti változások értelmezése. Egy 1953-as minisztériumi módszertani utasítás ezért részletesen felsorolta, hogy mely foglalkozási ágak mely származási kategóriának feleltethetők meg, a foglalkozásváltozás helyes megítélésével kapcsolatban pedig úgy fogalmazott, hogy a besoroláskor a három időpontból azt a helyzetet kell figyelembe venni, amely a tanuló társadalmi identitását, politikai nézetrendszerét legjobban meghatározhatta. Az útmutató szerint, ha az apa *„1938-ban molnársegéd volt, 1944-ben ipari felügyelő lett, majd megszerezte a mérnöki diplomát és 1947-től mérnök, a hallgató származását, függően a hallgató (tanuló) születési évétől, egyénileg kell elbírálni. Másképp bírálandó el az a hallgató, aki 1938-ban 5 éves és másképp akkor, ha 10 éves volt. 5 éves gyermek gondolkodásának kialakulását az apának pl. molnársegéd foglalkozása nem befolyásolta még annyira, mint a 10 éves gyermekét."*[317] A kiemelt káderekre ez természetesen nem vonatkozott, esetükben továbbra is az eredeti foglalkozás számított döntőnek.

Az 1953. évi felvételik során növekedett az egyetemek és főiskolák hatásköre is. Az intézmények ekkortól maguk dönthettek arról, hogy kit szeretnének felvenni. A felvettek listáját nem kellett jóváhagyásra felküldeni a minisztériumba, ezzel azonban rájuk hárult az átirányítások koordinációja is.[318] Bár mutatkoztak jelei az egyes intézmények együttműködésének (főként azonos képzési területeken), ez azonban korántsem volt zökkenőmentes: *„Az elmúlt évek gyakorlatától eltérően a folyó tanévben az egyetemek önállóan végezték a felvételeket, mert a jelentkezők közül maguk választották ki a felvételre, átirányításra, vagy elutasításra javasolt hallgatókat."* – összegezte tapasztalatait a Közgazdaságtudományi Egyetem egyik tanulmányi előadója 1953 szeptemberében: *„Az egyetemekre ez a rendelkezés előnyös, de a tanulókra több esetben hátrányt jelentett. Az 1. kategóriába osztott egyetemek felvételeinek befejezése után véget nem érő átirányítási folyamat indult meg az egyetemek és a főiskolák között. Több tanuló anyaga átirányítás közben elveszett, több esetben kitűnő és jeles tanuló mint »létszámfeletti« nem nyert sehol felvételt, mert eredeti jelentkezési helyén tartalékként kezelték, s mire közölték vele az elutasítás tényét, a létszám máshol is betelt".*[319] 1954-ben a Budapesti Műszaki Egyetem és a miskolci Rákosi Mátyás Nehézipari Műszaki Egyetem megállapodott, hogy a kollégiumi helyek hiánya miatt a fővárosi intézmény Miskolcra irányítja a vidéki tanulókat. Az átirányítás azonban oly mértéket öltött, hogy a budapesti intézményben veszélybe került a „munkás- és parasztszármazású" hallgatók előírt, 60%-os aránya, ezért az OM beavatkozott: leállította az átirányításokat és kötelezte a Budapesti Műszaki Egyetemet a vidéki tanulók felvételére, így viszont sok fővárosi jelentkező végül Miskolcra került, míg a fővárosi kollégiumokba – az előírt szociális arányok teljesítése érdekében – nagy számban kellett miskolci tanulókat felvenni.[320]

A mennyiségi „feszítettség" tehát csökkent és a tanulók „bevitele" egyre kevesebb nehézséget jelentett, „benntartásuk" azonban továbbra is probléma maradt.[321] A központi jelentésekben a teljesítés aktuális statisztikáinak és a propaganda-tevékenységek részletezésének helyét átvették a jelentkezők tanulmányi eredményeire vonatkozó kimutatások és a kiválogatás módszereivel kapcsolatos kérdések. A válogatás lehetőségének tudatában a minisztérium már 1953 júniusában keményen fogalmazott: *„Ha végképp nem tudjuk a tervet minőségi színvonalon teljesíteni, akkor le fogjuk szállítani a keretszámot. Selejtet ne vegyünk fel."*[322]

316 Pl. MNL OL XIX-I-5-d. KM KOLL 1953. jún. 25-i ülés; XIX-I-2-k. OM KOLL 1953. szept. 17-i ülés; HUNG SZOTE 1953. szept. 29-i, I. rendes ülése. Vö. Szemelvények – 10. sz. dokumentum.

317 PTE EL VIII.205.b. Biz. 43–1952/53. Tervezet a szociális származás megállapításához, 1953. máj. 4.

318 A minisztérium egy kb. 3–5%-os keretet tartott fenn magának, hogy maradjon némi mozgástere a fellebbezések elbírálásakor. MNL OL XIX-I-6-c. FoM KOLL 1953. febr. 6-i ülés.

319 HUNG Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem 1953. szept. 24-i tanácsülése.

320 MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1954. nov. 25-i ülés.

321 Az elsőévesek közötti lemorzsolódás 1952/53-ben 8,6% volt, a „munkás- és parasztszármazású" hallgatók között pedig továbbra is átlag feletti: 10,5–12%. MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1953. aug. 19-i ülés.

322 MNL OL XIX-I-5-d. KM KOLL 1953. jún. 25-i ülés.

A felvételi vizsga rendszerét ennek megfelelően 1954-ben átalakították.[323] A kötelező szóbeli és írásbeli vizsgarészek tárgyait, amelyek számát először háromban, 1955-ben pedig négyben maximálták, az intézmények határozhatták meg. Ezek között kifejezetten „politikai" írásbeli már nem szerepelt, de magyar nyelvi készségeket felmérő fogalmazásba és a szakmai kérdésekbe továbbra is bele kellett applikálni politikai tartalmakat.[324] A felvételi vizsga versenyszerűvé vált, a vizsgaeredményeket pontozták. A szaktárgyanként felmutatott tudás, az érettségi eredménye és a felvételi bizottság véleménye alapján minimális pontszámot határoztak meg, mely alatt a jelentkezőt csak minisztériumi engedéllyel lehetett felvenni. A rendszert az 1954. júliusi vizsgákon vezették be, de a vizsgatárgyak eltérő száma miatt az átirányítottak eredményei összehasonlíthatatlanok voltak, ezért 1954 novemberében az OM szabályozta a pontozást is: az elérhető maximum 26 pont volt, 12 alatt pedig csak minisztériumi engedéllyel lehetett felvenni a pályázót.[325]

Az elbírálás osztályszempontjai – ahogy a 1952. évi rendeletnél – az 1954. évi szabályozásban sem jelentek meg.[326] A felsőoktatási intézményeknek szánt utasításokból azonban kiderült, hogy a minimális pontszám felett az intézmények kötelesek voltak a szociális tervszámok arányait teljesíteni, azaz a „munkás- és parasztszármazású" tanulók továbbra is előnyt élveztek az azonos pontszámot elért jelentkezők között, lemaradás esetén pedig az OM rendszeresen engedélyt adott a pontszám alatti „munkás- és parasztszármazású" jelentkezők felvételére.[327] Ám előírt arányuk így sem volt biztosítható: 1953-ban – a nagyívű tervekkel szemben – 58,7%-ra csökkent, de ezt is csak a közepesek 26,3%-ának, az elégségesek 9,7%-ának és az elégtelenek 1,3%-ának felvételével tudták biztosítani. Az átirányítás legalább 1 200 jelentkezőt érintett.[328] 1954-ben az arány 56,1% lett, ám egyes karokon ekkor már jeles és kitűnő rendű „munkás- és parasztszármazású" tanulókat is át kellett irányítani, miközben szakérettségisek közepes eredménnyel is bekerülhettek.[329]

A minőségi szempontok emlegetése tehát továbbra sem írhatta felül az osztályszempontok alkalmazását. A kiválogatás állandó sarokköve maradt *„a tervszámok feltétlen elérése a szociális összetétel szerinti bontásban"*, és továbbra is óvták az intézményeket attól, hogy a „munkás- és parasztszármazású" tanulók elé túlzott szakmai követelményeket állítsanak a vizsgán.[330] Bár az „osztályidegenek" bejutását már nem zárták ki általános érvénnyel, de felvenni továbbra is csak „egészen kivételes esetben", kitűnő eredménnyel és alapos indoklással lehetett őket, amennyiben *„családi körülményei, a tanuló helyzete olyan, hogy eddigi és további helyes irányú fejlődésére megvan a kellő biztosíték."*[331]

A keretszámok, valamint a „munkás- és parasztszármazású" hallgatók előírt arányának csökkentése, és nem utolsósorban a fokozott tanulói érdeklődés révén 1953-tól a „minőség" tekintetében is számszerű eredményeket lehetett felmutatni: folyamatosan növekedett a felsőoktatásba bekerülők tanulmányi átlaga. Ugyanakkor a kitűnő és jeles eredménnyel, vagyis felvételi vizsga nélkül bejutók számának emelkedése – amely egyes

323 Az oktatásügyi miniszter 1/1954. (V. 5.) O.M. sz. rendelete az egyetemi és főiskolai felvételek szabályozásáról, [1954. máj. 20.]. In: OKözl 1954/10. sz. 94–95.

324 MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1953. nov. 26-i ülés.

325 MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1954. nov. 25-i ülés.

326 Emiatt, illetve azért, mert az iskolabizottságok, illetve az esti/levelezős képzés esetén a munkáltató véleményezési joga csak az 1955-ben kiadott felvételi rendeletben szerepel, Nagy Mária úgy véli, hogy elképzelhető, hogy *„a Nagy Imre-kormány 1954-ben rendeletileg fel kívánta számolni a származás szerinti kategorizálást a felsőoktatási felvételek területén"* (Nagy 2015. 280.). Az 1954. évi felvételi rendelet azonban az iskolabizottságok javaslati jogkörét azáltal, hogy nem szabályozta, még nem szüntette meg. 1954 nyarán a felsőoktatási intézmények – a korábbiakhoz hasonlóan – továbbra is csak az iskolabizottságok által javasoltakat hívhatták be felvételi vizsgára, a beérkező jelentkezési lapokon szerepelt a tanulók származási kategóriája, melyet a felvételi bizottságoknak is felül kellett vizsgálni, a felvételi vizsgán szerzett pontszám pedig csak egyes kategóriákon *belül* jelentett rangsort. Az oktatásügyi miniszter 1/1955. (II. 12.) O. M. számú rendelete az egyetemi és főiskolai felvételek szabályozása tárgyában kiadott 1/1954. (V. 5.) O. M. számú rendelet módosításáról, [1955. márc. 4.]. In: OKözl 1955/5. sz. 57.; PTE EL VIII.203.b. 8432–7/1954. Az 1954/55. tanév egyetemi felvételi vizsgáinak lebonyolítása, 1954. máj. 20.; PTE EL VIII.205.c. Tájékoztató a felvételi bizottságok munkájához az 1954/55-ös tanévre, 1954. jún. 24. Vö. Halász 1954. 196.

327 MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1954. nov. 25-i ülés.

328 Ladányi A. 1986. 107.

329 MNL OL M-KS 276–91/25. Feljegyzés az egyetemeken tapasztalható politikai problémákról, 1954. szept. 22. Ld. Táblázatok – 5. sz. táblázat.

330 MNL OL XIX-I-6-c. FoM KOLL 1953. febr. 6-i ülés. Vö. Halász 1954. 195–196.

331 MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1953. szept. 17-i ülés.

karokon olyan magas volt, hogy szinte vizsgát sem volt értelme tartani, hiszen már ők betöltötték (volna) a keretszámot –, tovább erősítette a minisztérium korábbi gyanúját, miszerint a vizsgafelmentés „kibúvót" jelenthet az „osztályidegenek" számára.[332]

Az egyes tanévekben felvett hallgatók megoszlása tanulmányi eredményük alapján[333]

Minősítés	1952/53. tanév	1953/54. tanév	1954/55. tanév
kitűnő	1,5%	17,0%	29,9%
jeles, jó	58,8%	54,8%	55,1%
közepes vagy rosszabb	39,7%	28,2%	15,0%

A felvételit megelőző átirányítások miatt a túljelentkezést regisztráló intézmények sem érzékelték a komolyabb szelekció lehetőségét: „[A] *Bizottságok munkája bizonyos mértékig illuzórikusnak mondható, mert kb. annyi anyagot kap az egyetem, mint amennyi hallgatót fel kell venni. Nincs tehát mód a megfelelő szelekcióra*" – jelezte 1953-ban a Szegedi Orvostudományi Egyetem egyik oktatója.[334] Ugyanis hiába volt egyre magasabb a jelentkezők tanulmányi átlaga, a szociális arányok figyelembevétele miatt a kereten felüli kitűnő és jeles, „értelmiségi" és „egyéb" kategóriába sorolt tanulókat helyhiány miatt továbbra is át kellett irányítani, „[e]*zzel szemben elégséges és közepes érettségivel vettünk fel hallgatókat. Sajnos, hogy ez utóbbiak zömmel munkás és paraszt hallgatók voltak*" – számolt be a Műszaki Egyetem egyik dékánhelyettese, és figyelmeztetett: „*éppen ezek teszik ki az utóvizsgával rendelkező, valamint lemorzsolódó hallgatók nagy részét is.*"[335]

A keretszámok további csökkentésével a helyzet tovább romlott, mivel a felsőoktatási intézmények többsége ekkor már túljelentkezést regisztrált, vagyis egyre kevésbé volt lehetőség az átirányításra: „*A jól tanuló diákok fel-nem-vételének rendkívül komoly visszhangjával kell számolunk a szülők között, amelynek politikai hatását jelenleg nem ellensúlyozza semmi.*"

[332] MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1954. nov. 25-i ülés.
[333] KSH Okt [1953]. 9.; KSH Okt [1956]. 4.
[334] HUNG SZOTE 1953. szept. 29-i, I. rendes tanácsülése.
[335] HUNG Műszaki Egyetem Gépgyártómérnöki Karának jelentése az 1954. febr. 8-i tanácsülésre.

– írta le a felvételi körül uralkodó hangulatot az MDP Tudományos és Kulturális Osztályának egy jelentése 1954 nyarán.[336] A kimaradók mellett az egyetemek és főiskolák is egyre elégedetlenebbül szemlélték az eseményeket, egyes intézményekben – számolt be egy néhány hónappal későbbi pártjelentés – a „*szocialista iskolapolitika csődjeként*" értelmezték a több ezer érettségizett termelőmunkába irányítását és kifejezett ellenszenvvel szembesültek a protekciózás felerősödésével.[337] A feszült hangulatot a fel nem vett érettségizettek szakmunkásként való elhelyezkedésére irányuló propaganda próbálta kezelni, de sajtócikkek utaltak rá, hogy egyes helyeken a „protekciósok" szorították ki az arra érdemeseket, a középiskolák „liberális" osztályzásának köszönhetően a kimaradt kitűnők nem is kitűnők, illetve, hogy a vizsgákon a rosszabb tanulmányi eredményű, de az adott szak szempontjából kiemelkedőbb képességeket mutató jelentkezőket vették fel a jó tanulmányi eredményű, de átlagos tanulókkal szemben – így a döntések jó része igazságos.[338]

A jelentkezők magasabb tanulmányi átlagai ellenére a felsőoktatási intézmények nem érzékelték a felvételizők tudásszintjének emelkedését és egyre nyíltabban kritizálták a középiskolák értékelési gyakorlatát is.[339] Minthogy az előválogatás továbbra is iskolai szinten történt, az egyetemek és főiskolák általános „élménye" volt, hogy ők a többiekhez képest a rosszabb eredményeket felmutató – egy egykorú megfogalmazás szerint: „lefölözött" – jelentkezőket kapják meg.[340] Az intézmények továbbra is rendszeresen és felháborodva „szemlézték" a középiskolai bizottságok jellemzéseit: „*Tudásbeli felkészültsége gyenge, ismeretei hiányosak, pedagó-*

[336] MNL OL M-KS 276–91/26. Feljegyzés az 1954/55. tanévi beiskolázásról a bpesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen, 1954. júl. 17.
[337] MNL OL M-KS 276–91/25. Feljegyzés az egyetemeken tapasztalható politikai problémákról, 1954. szept. 22.
[338] Mónus Zoltán: Megjegyzések az Orvostudományi Egyetem felvételi vizsgáihoz. *Szegedi Egyetem*, 1954. aug. 31. 6.; Török András: Néhány szó az egyetemi felvételekről. *Szabad Ifjúság*, 1954. aug. 19. 2.; Méray Tibor: Az érettségizettek ügye. *Szabad Nép*, 1954. okt. 4. 2.; Várkonyi András: Hogyan került Kálmán Gábor az orvosegyetemre? *Szabad Ifjúság*, 1954. okt. 28. 3.
[339] MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1954. nov. 25-i ülés; továbbá pl. HUNG Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem 1953. szept. 24-i tanácsülése; HUNG SZOTE 1953. szept. 29-i, I. rendes tanácsülése.
[340] Vö. pl. HUNG Állatorvostudományi Főiskola 1954. febr. 18-i tanácsülése; HUNG SZOTE 1953. márc. 19-i, VII. rendes ülése.

gus pályára alkalmas" – állt egy pedagógiai főiskolára irányított tanuló jellemzésében,[341] de a pécsi jogi karra érkező jelentkezők jellemzéseiben is hasonló fordulatok szerepeltek: „*Tudásbeli felkészültsége gyenge. Politikailag fejletlen. Közösségi munkát főleg sport vonalon végez. Pályaválasztása szerencsés és helyeselhető*", valamint „*Gyenge képességű, kevésbé felkészült.* (...) *Lassú természetű. Jogi pályára alkalmas.*"[342]

Ahogy azonban a központi elvárások a „minőség" felé fordultak, az intézményi jelentések már nemcsak arról szóltak, hogy a középiskolák nem adnak jó jellemzést, hanem, hogy nem adnak elégséges tudást.[343] „[A] *tudás alapján nem tudunk szelektálni, mert azon tudás alapján, ami nincs, nem lehet szelektálni*" – jellemezte az 1954. évi felvételiket a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem rektora.[344] Az egyes hallgatók helyesírási és matematikai alapismereteinek hiányosságaira utaló egyetemi-főiskolái kritikák egy része minden bizonnyal megalapozott volt,[345] a hallgatók általános tudásszintjének korabeli megítéléséhez azonban további két szempontot is szükséges figyelembe venni. Egyrészt Lukács Péter

[341] PTE EL VIII.205.c. Jelentés felvételi vizsgákról, 1952. aug. 12.

[342] PTE EL VIII.202.b. 855–2250/1952. Egyetemi felvétel értékelése, 1952. aug. 14. Vö. Bónis György: A Jogi Kar iskoláztatási munkája. *Szegedi Egyetem*, 1953. júl. 27. 2. Ld. Szemelvények – 10. sz. dokumentum.

[343] Vas Károly, a Pécsi Pedagógiai Főiskola egyik oktatója a hallgatók helyesírási problémái kapcsán általánosabb következtetésre is jutott: „*Nagyon jól tudja* – mondta egy 1953. februári tanácsülésen –, *hogy a helyesírási hibák azon orgiájának, amely minden felől (hivatalos iratokban, hirdetményekben és iskolai dolgozatokban) jelentkezik, társadalmi okai is vannak, az ti., hogy éppen a demokrácia sokkal több ember számára teszi lehetővé és szükségessé gondolatainak írásban való kifejezését, mint amennyinek az ehhez szükséges képzést is megadhatta volna e rövid idő alatt.*" Ugyanakkor jellemző, hogy egy kollégája a problémára a „feliratbűnözés" visszaszorításával válaszolt, azaz felszólított a faliújságok és dekorációk fokozottabb ellenőrzésére. PTE EL VIII.205.a. A Pécsi Pedagógiai Főiskola 1953. febr. 4-i tanácsülése, vö. Gyarmati 2011. 284–285.

[344] MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1954. nov. 25-i ülés.

[345] Vö. pl. „[A szegedi] *orvosi vegytani intézet az I. éves orvostanhallgatók számtani felkészültségéről tájékozódva megállapította, hogy a négy alapműveletet az I. éves hallgatók 25%-a nem tudja helyesen elvégezni, a törtekkel 55% hadilábon áll, 60% nem tud %-os számítást végezni, nem is beszélve a magasabb számtani műveletekről.*" HUNG SZOTE 1953. márc. 19-i, VII. rendes ülés. Ld. Szemelvények – 10. sz. dokumentum.

kutatásai alapján ismert, hogy az az oktatáspolitikusi/szülői/pedagógusi vélemény, miszerint a tanulók tudásának színvonala alacsony, sőt, folyamatosan csökken, egyidős az egymásra épülő iskolafokozatok rendszerének kialakulásával, azaz már a 19. század közepétől kimutatható, és a panaszkodó rendszerint az eggyel korábbi iskolafokozat munkájában látja a probléma forrását. Másrészt Lukács szerint a tanulók tudásának színvonala mint fogalom az ötvenes évek elején az iskolai teljesítmények értékelésében érvényesített osztályszempontok miatt értelmezhetetlen, mivel az egyes tanulók esetében ahhoz – például a felvételi javaslat elkészítésekor – másként kellett „viszonyulni".[346] Ez azonban nemcsak a középiskolai értékelésekre volt igaz, hanem a felvételi bizottságok munkájában, de az egyetemi-főiskolai oktatás folyamatában is érvényesült. A központi szervek ugyanis a felsőoktatási intézmények „teljesítményét" a megfelelő számú végzett hallgató kibocsátásában mérték, a tanulmányi okból lemorzsolódó hallgatókért pedig igen gyakran a tanszékeket tették felelőssé. Így fordulhatott elő ezekben az években többször is az a minisztérium által értetlenkedve fogadott helyzet, hogy olyan hallgatók is diplomát szereztek, akiket a felsőoktatási intézmény a róluk adott szöveges jellemzésben az adott pályára alkalmatlannak minősített.[347]

Az egyetemek és főiskolák a bekerülő hallgatók előképzettségére vonatkozó megfigyeléseik alapján 1953–54-ben számos olyan intézkedést szorgalmaztak, melyek gyengíthették a középiskolai eredmények felvételben betöltött szerepét, valamint csökkenthették volna az alkalmatlannak vélt jelentkezők (és a rendkívül sok, feleslegesnek ítélt felvételi vizsgaalkalom) számát. Így például javasolták, hogy közepesnél rosszabb tanulmányi eredményekkel rendelkező tanuló egyáltalán ne is jelentkezhessen, illetve, hogy csökkenjen az érettségi pontértéke. Ezeket azonban az OM nem támogatta, helyettük azt javasolta, hogy az egyetemek a felvételin rosszul szereplő tanulókat kibocsátó iskolákba juttassák el konkrét kifogásaikat.[348] Azaz a minisztérium nem kérdőjelezte meg a felsőoktatási intézmények előképzettségre vonatkozó kritikáit, de emiatt nem volt hajlandó korlátozni a jelentkezők számát sem, nehogy az ismét elosztási problémákhoz vezessen. Az intézmények felé pedig mindezt

[346] Lukács 1991. 15–30., 64.

[347] MNL OL XIX-I-5-d. KM KOLL 1952. szept. 13-i ülés; MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1954. nov. 11-i ülés.

[348] MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1954. nov. 25-i ülés.

úgy interpretálta, hogy ezzel valójában a reális válogatás lehetőségét biztosítja. Ugyanez volt a „hivatalos" indoka annak, hogy a felvételi mentességet élvezők körének szűkítésére irányuló egyetemi javaslat viszont támogatást nyert, ez ugyanis egybecsengett az OM azon szándékával, hogy felszámolja az „osztályidegenek" ellenőrizetlen beférkőzését lehetővé tevő „kiskapukat". 1955-től már csak a Rákosi Mátyás Tanulmányi Verseny az évi helyezettjei juthattak be felvételi vizsga nélkül, amennyiben a verseny tárgykörével azonos szakra pályáztak.[349]

A felsőoktatási intézmények részéről ennél is hevesebb kritika érte 1953-tól az ún. kétlépcsős felvételi rendszert. A népszerűbb intézmények, melyek előbb tarthatták meg felvételi vizsgáikat, ugyanis a jelentkezők szélesebb köréből válogathattak. A második lépcsőben felvételiztető intézmények viszont sérelemként élték meg, hogy hozzájuk már csak – ismét egy korabeli megfogalmazással élve – a „kimustrált" felvételizők érkeznek.[350] Az OM Kollégiumának 1954. novemberi ülésén több „másodkategóriás" intézmény vezetője érvelt a rendszer megszüntetése mellett, mondván két felvételi időszakra nincs idő, és épp a legjobb tanulók maradnak ki, mert már nem érnek oda időben a később tartott felvételikre. Noha a rendszert az OM képviselői kitartóan védték, Erdey-Grúz Tibor miniszter a kritikák hatására a kétlépcsős rendszer megszüntetése mellett döntött.[351] Ekkortól minden felsőoktatási intézmény egy időben felvételiztethetett, és ha a kereteket nem sikerült feltölteni, pótfelvételit tarthattak. Erdey-Grúz azért is hasznosabbnak ítélte a rendszer eltörlését, mivel ettől – a véleménye szerint indokolatlanul népszerűtlen – átirányítás megszűnését remélte: „*bár senkit át nem irányítottunk erőszakosan, legfeljebb felhívtuk a figyelmüket más szakokra, de ma mégis úgy él az emberek emlékezetében, hogy erőszakosan átirányították.*"[352] Ez persze továbbra sem jelentette azt – ahogy a miniszter fogalmazott –, hogy ne lehetne egyeseket „barátságosan rábeszélni", hogy jelentkezzenek máshová. Az OM egyúttal a tervfegyelmen is „lazított", kimondta, hogy az 1955 nyári felvételik során a keretszámot nem kell mindenáron teljesíteni, lesz, ahol a 90% is „*megnyugtató*".

*

Miközben a „munkás- és parasztszármazású" jelentkezők pozitív diszkriminációját továbbra sem kérdőjelezte meg, az OM 1954. november 25-i kollégiumi ülése a felvételi rendszer két rendkívül kontraproduktív elemét változtatta meg: kísérletet tett az átirányítás rendszerszintű megszüntetésére és lehetőséget kínált a keretszámoktól való eltérésre. E változtatások szervesen következtek a megelőző évek „tanulságaiból". A terv „globális" teljesítése megoldottnak tűnt, így a figyelem egyre inkább a nem kívánatos „mellékhatások" kiküszöbölésére irányult úgy, hogy közben a fő társadalompolitikai célkitűzés változatlan maradt.

A felvételi rendszer e két alapvető elemét érintő változás a felsőoktatási intézmények számára a kiválogatás nagyobb hatékonyságát és motiváltabb jelentkezőket ígért, ám az, hogy az OM állásfoglalása mennyire volt „elvi" jellegű, azaz a kilátásba helyezett rugalmasság mennyire valósult volna meg a gyakorlatban, nem derülhetett ki. Az 1955/56. évi felvételiket, melyek már kívül estek az első ötéves tervidőszakon, ugyanis már egy újabb párthatározat „szellemében" kellett lebonyolítani.

Az MDP KV 1955. március 2–4-i határozatából leszűrt oktatáspolitikai tanulságok a felvételikkel összefüggésben a kommunista káderpolitika szempontjainak hangsúlyosabb érvényesítését irányozták elő: „*Pártunk osztálypolitikájának eltorzítása széles körben jelentkezik. Az utóbbi két évben nem fordítottunk megfelelő gondot a munkás és paraszt származású tanulók, s hallgatók arányszámának biztosítására. Elterjedt az a nézet, hogy*

[349] MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1954. nov. 25-i ülés. Ezen kívül csak a Szocialista Munka Hőse címmel, Kossuth-díjjal, Magyar Népköztársaság Érdemrendjével, Vörös Zászló Érdemrenddel kitüntetetteknek, valamint az olimpiai vagy világbajnok jelentkezőknek biztosítottak bizonyos engedményt. Őket, ha a minimális pontszámot elérték, „versenyen kívül" fel kellett venni. Ekkortól közepes vagy elégséges eredményt elérő szakérettségis hallgató nem juthatott be nappali tagozatra, ám levelezőre, ha kérte, biztosítani kellett felvételét. Erdey-Grúz Tibor OM-miniszter a javaslatot, hogy a felvételt levelezőre se engedjék, cinikusan elvetette, mondván: „[m]*ivel a levelező mód sokkal nehezebb, úgy sem fogja bírni, de azért hagyjuk nyitva ezt a lehetőséget a számára*". Uo.

[350] Pl. HUNG SZOTE 1953. szept. 29-i, I. rendes tanácsülése. Vö. Szemelvények – 10. sz. dokumentum.

[351] MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1954. nov. 25-i ülés. A miniszter úgy fogalmazott, hogy a rendszert az OM kollégiumi ülésén oly heves kritikák érték, hogy „*a két kategória rovására – ez a kollégium elsőosztályú temetésnek tekinthető*". Uo.

[352] MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1954. nov. 25-i ülés.

a szociális összetétel a tanulmányi eredmények mellett elhanyagolható."[353] A szakmai szempontok hangoztatása „jobboldali jelenséggé" vált, a felvételi legfontosabb feladata pedig a 65%-ra emelt „munkás–paraszt" arányszám biztosítása lett.

Az 1955/56. évi felvételik során a kétlépcsős felvételiztetést valóban eltörölték, de a „munkás- és parasztszármazású" jelentkezők aránytalan eloszlása miatt az átirányítás a következő években sem szűnt meg. A szociális arányokat végül 66,3%-ra teljesítették, de ez csak oly módon volt lehetséges, hogy az előző tanévi 15%-ról 19,2%-ra nőtt a közepes vagy annál rosszabb tanulmányi eredménnyel bekerülők aránya, akiknek 85%-a a „munkás- és parasztszármazású" jelentkezők közül került ki.[354] Az OM 1955. októberi jelentése mindemellett meglehetősen rosszalló hangnemben emlegette azokat a felsőoktatási intézményeket, amelyek az előírt szociális arány csökkentését kérték.[355]

[353] MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1955. máj. 5-i ülés.
[354] MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1955. okt. 27-i ülés.
[355] MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1955. okt. 27-i ülés.

Összegzés

A felsőoktatási terv teljesítésének „üzemzavarai"

Az egyetemi-főiskolai hallgatók létszámára és összetételére vonatkozó pártállami elképzelések végrehajtásának ötvenes évek eleji „teljesítményei" ismertek: az 1949/50. és 1954/55. tanévek között a nappali tagozatos hallgatók száma több mint másfélszeresére, az összes hallgatók létszáma több mint kétszeresére növekedett. 1952/53-ra „megtörték" a „volt uralkodó osztályok" oktatási-kulturális monopóliumát: a nappali tagozaton minden második hallgató „munkás- vagy parasztszármazású" volt (vagy legalábbis így tartották számon).[356] Az oktatási minisztérium minden évben a terv (túl)teljesítését regisztrálta, a beiskolázási folyamat eredmény-centrikus megközelítése azonban eleinte elfedte, hogy a „sikerhez" számos adminisztratív, bürokratikus és rendkívül kontraproduktív beavatkozáson keresztül vezetett az út.

A pártállami oktatásirányítás a felsőoktatási intézmények benépesítését – egy üzem termeléséhez hasonlóan – pontosan tervezhetőnek, számszerűsíthetőnek, irányíthatónak és ellenőrizhetőnek vélte, ennek érdekében igyekezett a felvétel folyamatának minden fázisát aprólékosan szabályozni. Ezt annak ellenére megvalósíthatónak vélte, hogy maga a terv, melyet teljesíteni kívánt, szinte folyamatosan változott. Bár meglehetősen sok kimutatással rendelkezünk, az egyes tanévek tervteljesítése mégis alig rekonstruálható lépésről lépésre: mivel minden jelentés más és más „tervet" igyekezett teljesíteni, csak annyi bizonyos, hogy ez a végén „hivatalosan" mindig sikerült...

A beiskolázási kampányok a középiskolások, pedagógusok, egyetemi hallgatók és oktatók, párt- és tömegszervezeti agitátorok, népnevelők, valamint a tanügy-igazgatási rendszer dolgozóinak ezreit mozgatták, sőt, 1950-től e rohamtempó már az egész tanévben állandósult. Az agitáció végig a jó tanulmányi eredménnyel rendelkező munkás-paraszt fiatalokra és szüleikre gyakorolta a legnagyobb nyomást. A propaganda által közvetített üzenetek minden tanévben az aktuális problémáknak megfelelően „finomodtak", olyannyira, hogy végül szinte ellentétes előjelűvé váltak: az intenzív és időnként agresszív rábeszéléstől 1954-re a

[356] SÁSKA 2006. 597. Vö. Táblázatok – 3., 4., 5. sz. táblázatok.

finom lebeszélésig jutottak. A tudás és a tudomány 1949–50-es évekbeli „erődjeiből" 1954-re „kacsalábon forgó mesevárak" lettek.

Az oktatásirányítás – az uralkodó párt általános politikai gyakorlatának megfelelően – egyébként is döntő szerepet tulajdonított a propagandának: a jelentkező problémák számottevő részét hitte megoldhatónak megfelelő (és nem ritkán manipulált) üzenetek közvetítésével, minden más esetben pedig ad hoc adminisztratív–bürokratikus eszközökkel avatkozott be a felvételi folyamatba. E módszerek alkalmazása, ha aktuális problémákat rövidtávon orvosolt is, legtöbbször újabbakat generált.[357]

Az alapvető problémát ugyanis a tervezhetőség prekoncepciója, a tervezés hibás módszertana, valamint az így előállt terv miszticizálása eredményezte. A „terv = törvény" elv hangsúlyozása a végrehajtás szintjén kizárta – noha formálisan szorgalmazta – a tervszámok rugalmas kezelését, és háttérbe szorított olyan, szintén gyakran hangoztatott elvi megfontolásokat, mint például az átirányításba való tanulói beleegyezés fontosságát. A végrehajtás elvei és elvárt gyakorlata között komoly ellentmondások mutatkoztak, a megyei-iskolai szervek és a felsőoktatási intézmények számára azonban nyilvánvaló volt, hogy nem az átirányítások „mechanikussága" vagy a keretszámok „merev kezelése", hanem a tervfegyelem megsértése miatt számíthatnak retorziókra.

Az agitatív és bürokratikus presszió azonban nem helyettesíthette a két legfontosabb, ám figyelmen kívül hagyott tényezőt: a tanulói érdeklődést és a középiskolai merítési bázist. Eleinte minden felmerülő kritika önigazolásként hatott, vagy a „reakció aknamunkájaként" értelmeződött.[358] Az első, „belülről érkező" kritikák utáni „finomhangolás" kezdetben csak az alsóbb szervezeti szintek munkájára terjedt ki. A minisztérium az utólagos átirányítások negatív hatásai, azaz a hallgatók nagymértékű lemorzsolódása miatti felelősséget igyekezett áttolni a beiskolázást megyei és helyi szinten végző szervekre: a középiskolákra, a megyei iskolabizottságokra és nem utolsósorban a felsőoktatási intézményekre.

Utóbbiak számára a felvételi eleinte kevésbé szakmai, mintsem inkább propaganda- és adminisztratív tevékenységet jelentett. Meglehetősen ellentmondásos volt azonban, hogy az agitációs feladatokat is felvállaló egyetemek és főiskolák bármennyi erőfeszítést is tettek a minél több és minél alkalmasabb tanuló meggyőzésére, ennek eredményét a megyei szervek vagy a minisztérium átirányítási javaslatai könnyen felülírhatták. Az átirányítás, valamint a menet közbeni korrekció (ti. az átjelentkezések) korlátozása ráadásul „gazdaságtalan" volt, a jelentkezők motivációjának felülírása ugyanis csökkentette annak esélyét, hogy a felvett hallgató valóban meg is szerzi diplomáját. A rendszer kontraproduktivitása a tanévek előrehaladtával egyre nyilvánvalóbbá vált, a hallgatók lemorzsolódása lassacskán felemésztette az ünnepelt eredményeket: a műszaki egyetemeken 1949/50-ben a „munkás- és parasztszármazású" hallgatók az elsőévesek között 54,6%-ot, négy évvel később, az 1952/53. tanévben a negyedévesek között már csak 46,6%-ot tettek ki.[359]

A csekélyebb érdeklődésre számot tartó képzések esetén a felvételi csak a válogatás illúzióját teremtette meg, hiszen a felvételin megjelenők és a felveendők létszáma sokszor alig különbözött. De ha volt is elég jelentkező, a felvételi bizottságok mozgásterét nemcsak a kötelezően teljesítendő szociális arányok szűkítették, hanem az is, hogy a tudás megítélésében is politikai szempontokat kellett érvényesíteni. Nem a jelöltek egymáshoz viszonyított kiválósága volt a rangsorolás alapja, a felvételhez szakmai szempontból elegendő volt a felsőfokú tanulmányokra való alkalmasság, de a politikai „fejlettség" ezzel szemben is prioritást élvezett.[360] A tanulmányi kiválóság szempontjából csak az azonos „osztályhelyzetűeket" lehetett összemérni.

A hallgatók előképzettségének hiányaiból fakadó problémák miatt a felsőoktatási intézmények alapvető érdeke volt a tudás és az alkalmasság szerepének erősítése a felvétel feltételei között, ám a szakmai szempontokat felülírta a tömegesítés és a hallgatói összetétel döntő mértékű megváltoztatásának szándéka. A pártállami oktatásirányítás a problémák rendszerszintű jellegét csak 1951–52 fordulóján ismerte (f)el. Az „égető káderhiány" megoldása és a „régi uralkodó osztály tudásmonopóliumának megtörése" azonban továbbra is fontosabb feladat volt, így a felsőoktatásban jelentkező negatív következmények ideiglenes mellékhatásnak, „elkerülhetetlen rossznak" minősültek.[361] A célok oly mértékben kötőd-

[357] Vö. Tímár 1989. 41–44.

[358] Vö. *„A dühös támadások, amelyeket a reakció az egyetemi felvételek ellen indított, minden vonalon mutatják, hogy jó munkát végeztünk."* Szántó György: Az egyetemi reform. *Köznevelés*, 1948. okt. 15. 491.

[359] Ladányi A. 1986. 48.

[360] Lukács 1991. 63–65.; Sáska 2006. 603–604.

[361] Vö. Lukács 1991. 18–19.

tek a központi gazdaságfejlesztési tervhez, hogy a beiskolázási rendszer átalakítása mindaddig nem volt lehetséges, amíg annak célkitűzései 1953 nyarán meg nem változtak. A súlypontok áthelyeződésének következményei ezt követően szükségszerűen jelentkeztek a keretszámok csökkentésével. Noha az oktatásirányítás ekkortól azt is elismerte, hogy javul a felvételi folyamat hatékonysága, azt tagadta, hogy korábbi problémái kizárólag ebből fakadtak volna.[362]

A bekerülők létszáma, meg- és eloszlása felett a pártállami oktatásirányítás oly mértékű kontrollt kívánt gyakorolni, hogy még egy jól tanuló, minden eszközzel támogatott munkás- vagy parasztszármazású középiskolás sem lehetett biztos benne, hogy az általa választott pályára kerül, bár erre kétségkívül neki volt a legtöbb esélye. Egy érettségiző diák felsőoktatásba vezető útját rendkívül sok szereplő számos szakmai-politikai érdeke, adminisztratív–bürokratikus gyakorlata befolyásolhatta (ld. például a „létszám feletti" jelentkezőkhöz való viszonyt), de emellett olyan banális tényezők is, mint például az időtényező (ti. az, hogy melyik napra hívták be felvételizni), vagy olyan bürokratikus hibák, mint a jelentkezési lapok elkeveredése.

A beiskolázási és felvételi rendszer társadalmi hatásai

A felsőoktatás „kinyitása" a korábbinál jóval több fiatal és felnőtt számára biztosította a továbbtanulás lehetőségét. Bővült az egyetemi/főiskolai oklevéllel rendelkezők aránya, ezzel együtt nőtt a társadalom kulturális és műveltségi színvonala.[363] A társadalom egyre nagyobb része szerzett tapasztalatokat arról, hogy a hosszabb idejű iskoláztatás milyen előnyökkel járhat.

A hallgatólétszám emelkedése azonban nem a felsőoktatás iránti kereslet spontán növekedéséből származott, hanem központilag meghatározott cél volt, azaz szándékos „tömegesítésről" beszélhetünk. Ennek érdekében az oktatásirányítás manipulált információkkal szándékosan „gerjesztette" a felsőoktatás iránti (nemcsak egyéni, hanem társadalmi) keresletet. Ez pedig azzal a pozitív és tartós hozadékkal járt, hogy a társadalom olyan köreiben is megteremtette a továbbtanulás igényét, amelyek tagjai korábban erre nem gondoltak/gondolhattak. Minthogy azonban a

[362] Vö. Halász 1954. 193.
[363] Vö. KSH NépSz 19–22.

felsőoktatás tervezésének nem az egyéni kereslet kiszolgálása volt a célja, az oktatásirányítás számára a jelentkezők nem megfelelő pályaválasztási elképzelései, 1953 után pedig a megnövekedett igény általában már terhet jelentettek.[364]

A felsőoktatás kapacitása az ötéves tervben megfogalmazott gazdaság- és társadalompolitikai célok megvalósításának függvénye volt, így az egyéni továbbtanulási törekvések csak e célrendszer teremtette korlátokon belül érvényesülhettek. A társadalmi egyenlőség jelszava az ötvenes évek elején nem (csak) az esélyek kiegyenlítését jelentette: a „munkás- és parasztszármazású" tanulók pozitív diszkriminációját ugyanis a múltbéli hátrányos helyzet mellett a jövőbeli politikai szerep biztosításának szándéka is motiválta.[365] Ennek következtében a számos valóban szükséges és pozitív intézkedés – mint a tan- és vizsgadíjak csökkentése, az ösztöndíjrendszer és a diákszociális szolgáltatások bővítése – mellett a felsőoktatás „kinyitása" egyúttal egyes társadalmi csoportok felvételi lehetőségeinek korlátozásával is járt. A származási kategorizáció, illetve a „munkás- és parasztszármazású" hallgatók kívánt arányának előírása mindenki számára megnehezítette a felsőoktatásba való bejutást, aki nem a preferált csoportokhoz tartozott. Legfőképpen azokét, akik az „osztályidegen" kategóriába kerültek. Ők továbbtanulási igényeiket a gyakorlatban ritkán realizálódó különleges engedélyen kívül a „származásukra" utaló adatok elhallgatásával, protekcióval vagy egy-két üzemi munkásként eltöltött évvel „korrigált" önéletrajz segítségével próbálhatták meg kielégíteni.

A pártállam – szovjet mintájú – oktatási modellje a felsőoktatási intézményekre speciális „üzemként" tekintett,[366] ahol a diákok „munkája" a tanulás, azaz a szocializmus felépítéséhez szükséges szaktudás elsajátítása lett. A tanulás és a termelés, a (felső)oktatási intézmény és az üzem azonosítása nemcsak a pártpropaganda nyelvi szintjén,[367] hanem a szocialista munkavégzés jellegzetességeinek átvételében is megnyilvánult: az intézményi „normát" a hallgatók létszáma, szociális megoszlása és tanulmányi átlaga jelentette. A hallgatókat változatos jelmondatokkal („*Tanulj többet, hazádat építsd!*", „*Taníts és tanulj ma jobban, mint tegnap!*",

[364] Vö. Kovácsy 1981. 200.
[365] Vö. Örkény 1991. 24.; Sáska 2006. 593–600.
[366] Barakonyi Károly a „tudás-erőmű" kifejezést használja. Barakonyi 2004. 54.
[367] Pl. Az egyetem a mi üzemünk a mi harci területünk. *Szabad Nép*, 1951. jan. 11. 4.

„*Tanuld meg még ma, amit ma előadtak!*"[368]) és munkaversenyekkel mozgósították a „jobb teljesítmény" elérése érdekében, melyekről az intézményi faliújságok és a pártsajtó lelkes „termelési jelentésekben" számolt be.

Az erőltetett tömegesítés szükségszerű hatást gyakorolt a „termelés", ti. az oktatás, képzés minőségére, főként, mivel a hallgatólétszám megnövekedését nem követte a személyi és tárgyi feltételek bővítése. A felsőoktatási beruházások nagy részét építkezésekre fordították, a laboratóriumi és műszerállomány beszerzésére minimális összeg jutott. Az oktatói kar átalakításával 1949–50 folyamán számos szakmailag kiváló professzor veszítette el katedráját, akiknek pótlásakor elsősorban a politikai megbízhatóság volt a fő szempont – ez akkor is igaz, ha az elmozdítottak helyére esetenként érkeztek valóban felkészült, tehetséges szakemberek is. Bár az oktatók létszáma is növekedett, ennek mértéke nem állt arányban a hallgatószáméval, ráadásul a tanári kar bővülése nagy részben a frissen végzettek tanársegédként való foglalkoztatását jelentette.[369]

A hallgatólétszám növekedése az oktatás módszereinek megváltozásához is vezetett. A nagyszámú elsőéves megjelenése átalakította az oktatás rendjét és megnövelte a kezdő évfolyamokkal való foglalkozás feladatait: az 1950/51. és az 1951/52. tanévben a felsőoktatási intézmények nappali tagozatának 42,5%-a elsőéves volt, arányuk az 1954/55. tanévre csökkent 20%-ra (egyes szakokon a képzési idő növelésének is köszönhetően). 1950/51-ben a műszaki egyetem 9 712 hallgatója közül 5 200 elsőéves volt, a következő évben kb. 5 000 elsőévesre 5 000 másodéves, és 2 000 harmad- vagy felsőbb éves jutott.[370]

A jövőbeli munkára való célzott felkészítés kívánalma és a megfelelő előképzettség hiányában bekerülők benntartásának igénye átalakította az egyetemi-főiskolai oktatás tevékenységformáit. Az előadásokon kötelezően leadandó, a szakképzés szempontjai szerint erősen szelektált ismeretanyag közlése zajlott, a – korabeli kifejezéssel ún. anyagkövető – szemináriumokon az előadások anyagát ismételték, magyarázták. Megszaporodtak a korrepetálások, egyéni konzultációk, leckefelmondó

[368] A tanulmányi színvonal emelésével, a fegyelem megszilárdításával a második félév sikereért. *Szabad Nép*, 1952. febr. 12. 6.; Tátrai Béla: „Tanuld meg még ma, amit ma előadtak". *Szabad Nép*, 1952. febr. 14. 4. Utóbbi jelszó a pár nappal korábban meghirdetett Loy-mozgalom felhívását („Termelj ma többet, mint tegnap!") formálta át.

[369] Erdész 1957. 704.

[370] Kovács–Örkény 1981. 107.

tanulókörök, melyek minimálisra csökkentették a tanítási–tanulási folyamatban az oktatók és hallgatók önállóságát.[371] Az oktatás tartalma és módszerei nem a széleskörű általános műveltséggel, konvertálható tudással rendelkező végzettek kibocsátása irányába hatottak: a tanításnak-tanulásnak egyetlen „igaz", végsőkig átpolitizált és átideologizált útja létezett.

Az út végén azonban korántsem az agitáció során beígért korlátlan lehetőségek tárháza várta a végzett hallgatókat, elhelyezésük ugyanis központilag történt, a kötelezően kijelölt munkahelyet pedig csak komoly szankciókat kockáztatva lehetett elhagyni.[372] A hallgatók egy része már tanulmányai alatt kötelező „szakmai gyakorlat" (a pedagógusoknál „gyakorlóév") keretében munkába állt, hogy – ha jogaiban nem is, de feladataiban – egyenrangú munkatársként elégítse ki a munkaerőhiánnyal küzdő ágazatok szakemberigényét.

Az elosztási folyamat a beiskolázáshoz nagyon hasonló légkörben és módszerekkel zajlott. Míg a propagandacikkek elhivatott friss diplomásokról tudósítottak („*Oda megyek, ahol tervgazdálkodásunknak, dolgozó népünknek a legnagyobb szüksége van a munkámra.*"[373]), a párt- és minisztériumi háttéranyagok arról számoltak be, hogy a hallgatók nem szívesen veszik beosztásukat vidéki álláshelyekre, és többen visszautasítják a pártszervek, a Honvédelmi Minisztérium vagy a Külügyi Akadémia által felkínált állásokat.[374] Az elosztó bizottságok munkája hasonlított az átirányítás érdekében kifejtett agitációhoz. Erdey-Grúz Tibor 1954-ben például így javasolta megoldani a középiskolai tanárok elhelyezési gondjait: „*pl. egy pedagógus Heves megyébe szeretne menni. Akkor nem mereven utasítjuk el, hogy oda nem mehet, hanem azt mondjuk neki, nézze a helyzet az, hogy Heves megyében csak 2 városi hely van, míg mondjuk Békésben 10 városi hely van. Akkor a pedagógus megérti, hogy így helyesebb, és már saját maga akar Békésbe menni. Az ellentmondás így is fennáll, csak úgy csinálunk, mintha nem lenne.* [!]"[375]

A végzettek elosztásának tervezése semmivel sem bizonyult hatékonyabbnak a beiskolázásénál. Rendszeresen az elosztási folyamat közepén derült ki, hogy egyes minisztériumok rosszul mérték fel igényeiket, és

[371] Vö. Vajda 2010. 194–197.

[372] Timár 1989. 48. 15. sz. jegyzet.

[373] Farkas 1952. 433.

[374] MNL OL XIX-I-5-d. KM KOLL 1952. szept. 13-i ülés.

[375] MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1954. nov. 11-i ülés.

nem tudják elhelyezni a hozzájuk küldött diplomásokat. A végzett hallgatók száma 1953-tól nőtt meg ugrásszerűen, éppen akkor, amikor már nemcsak az egyes minisztériumok adminisztratív számháborúja nehezítette az elosztást, hanem az új álláshelyek hiánya is. Ennek következtében gyakori volt, hogy a friss diplomásokat nem tudták végzettségüknek megfelelő munkakörben elhelyezni. A képesítésnek nem megfelelő állásban foglalkoztattak aránya az 1952-ben és 1953-ban végzettek között a jogászoknál (37%) és a közgazdászoknál (23,2%) volt a legmagasabb, az orvosok (1%) és a gyógyszerészek (0,8%) között a legalacsonyabb.[376] Az 1950–52 között végzett több ezer mérnöknek is csak mintegy 20%-a került az iparba, a többiek tervezőirodákban és kutatóintézetekben helyezkedtek el, de az 1945 és 1956 között közép- és felsőfokon végzett mezőgazdasági szakemberek 35–48%-a sem a mezőgazdaságban, hanem az iparban vagy a közigazgatásban dolgozott.[377] Az 1955-ben oklevelet szerzett középiskolai tanároknak 35,8%-át, 1956-ban 52,6%-át pedig csak általános iskolákba tudták beosztani.[378]

1954-ben a gazdasági-közigazgatási apparátusban zajló racionalizálás következtében a végzett hallgatók egy részét csak ún. „minőségi cserével", ti. a korábban kiemelt, végzettség nélküli káderek elbocsátásával felszabaduló állásokban tudták elhelyezni. A pályakezdőknek így vagy azonnal át kellett venniük az elbocsátottak munkakörét, vagy néhány hétig az állását vesztett dolgozó készítette fel őket – bizonyára meglehetősen fagyos légkörben – a feladatok ellátására. A helyzet csak felerősítette azt a korabeli dokumentumokból jól kiolvasható feszültséget, amellyel egyes munkahelyeken a frissen végzetteket fogadták. Ezt egyes ágazatokban a kezdők és már régóta állásban lévők béreinek aránytalansága is fokozta.[379] Minden ezzel kapcsolatos prekoncepió ellenére a végzettek kibocsátásának és a gazdaság munkaerő-igényének hullámzásait nem lehetett összeegyeztetni: 1957-ben a gazdasági termelés nem várt, gyors növekedése ismét szakemberhiányt eredményezett – ekkor végeztek az 1953–54 folyamán beiskolázott, csökkentett létszámú évfolyamok.[380]

[376] Erdész 1957. 704.
[377] Erdész–Fehér 1958. 826.; Tímár 1989. 48.; Urbán 1981. 32., 71.
[378] Erdész 1957. 704.; Erdész–Fehér 1958. 827–828.
[379] MNL OL XIX-I-2-k. OM KOLL 1954. nov. 11-i ülés.
[380] Pető–Szakács 1985. 312.; Tímár 1989. 48–49., 54–58.

*

A jelen kötetben vázolt események rendkívül rövid idő alatt játszódtak le: az 1950–51-ben, a pártállam soha nem látott mértékű anyagi támogatásának ígéretével felvett hallgatók egy része még végzős volt, amikor 1954-ben ösztöndíjukat – pazarlásnak minősítve azt –, lecsökkentették.[381] Az üzemekben való elhelyezkedéstől szándékosan visszatartott, lebeszélt, sőt egyes esetekben elbocsáttatott érettségizettek, akik végül beiratkoztak és anyagi-tanulmányi nehézségeik ellenére is kitartottak, 1954 nyarán a diplomások elhelyezési nehézségeiről szóló, egyre aggasztóbb hírek mellett arról is olvashattak a *Szabad Ifjúság*ban, hogy egy 1949-ben, üzemben elhelyezkedett esztergályos magas keresetéből színházra, operára, de még kisebb magánkönyvtárra is tud költeni.[382] Mindezek 1954 nyarára érezhető bizonytalanságot és feszültséget eredményeztek nemcsak a hallgatók, de az érettségizettek körében is.

Megállapítható, hogy a felsőoktatási létszámtervek teljesítése a gazdasági szektorok tervteljesítésének anomáliáit hiánytalanul felmutatja, ám a kérdés súlyát rendkívüli módon megnöveli, hogy itt emberekről, tanulók pályaválasztásáról, jövőjéről volt szó.

[381] Csató István: Érdemes-e tanulni? *Szabad Ifjúság*, 1954. okt. 6. 3.
[382] Góczán Lajos: Gyertek közénk, érettségizett fiatalok! *Szabad Ifjúság*, 1954. szept. 12. 2.

Táblázatok

1. sz. táblázat

A középiskolai tanulók és az egyetemi-főiskolai hallgatók esetében alkalmazott származási kategóriák[383]

<table>
<tr><th>1949 – 1951. ápr.</th><th>1951. ápr. – 1952. máj.</th><th>1952. máj. – 1953. szept.</th><th>1953. szept.-től</th></tr>
<tr><td>1. üzemi munkások</td><td rowspan="4">M: munkás
M/1. üzemi és gépállomási munkás
M/2. közlekedési, szolgáltatási, postai és egyéb fizikai dolgozó</td><td rowspan="4">M: munkás</td><td rowspan="4">M: munkás</td></tr>
<tr><td>2. kisipari munkások</td></tr>
<tr><td>3. közlekedési és postai fizikai dolgozók</td></tr>
<tr><td>4. szolgáltatási ipari fizikai dolgozók és kereskedelmi alkalmazottak</td></tr>
<tr><td>5. termelőszövetkezeti csoportok tagjai és az állami gazdaságok fizikai dolgozói</td><td rowspan="3">P: dolgozó paraszt
P/3. állami gazdasági fizikai dolgozó és tszcs-tag
P/4. 0–10 kat. hold birtokkal, bérlettel rendelkező és egyénileg gazdálkodó paraszt
P/5. 10–25. kat. hold birtokkal, bérlettel rendelkező és egyénileg gazdálkodó paraszt</td><td rowspan="3">P: dolgozó paraszt</td><td rowspan="3">P: dolgozó paraszt</td></tr>
<tr><td>6. dolgozó paraszt 10 kat. holdig (ha idegen munkaerőt nem vesz igénybe)</td></tr>
<tr><td>7. dolgozó paraszt 10–25 kat. holdig (ha idegen munkaerőt nem vesz igénybe)</td></tr>
<tr><td>8. értelmiségi alkalmazottak</td><td rowspan="3">E: egyéb
E/6. értelmiségi
E/7. köztisztviselő, tisztviselő, egyéb alkalmazott, a véderő jelenlegi tényleges állományú tagja, amennyiben 1945 előtt is a véderő tagja volt, kisiparos, kiskereskedő</td><td>É: értelmiségi</td><td>É: értelmiségi</td></tr>
<tr><td>9. szabad pályán működő értelmiségi foglalkozásúak és egyházi szolgálatban levő alkalmazottak</td><td rowspan="2">E: egyéb</td><td>E: egyéb</td></tr>
<tr><td>10. dolgozó kisemberek</td><td>A: alkalmazott</td></tr>
<tr><td>11. egyéb foglalkozásúak („kizsákmányoló foglalkozásúak")</td><td>X. osztályidegen</td><td>X: osztályidegen</td><td>X: osztályidegen</td></tr>
</table>

[383] Ld. Szemelvények – 1. és 2. sz. dokumentum; PTE EL VIII.205.c. Egyetemi és főiskolai felvételi vizsgák, 1952. máj. 26.; Ladányi A. 1986. 48.

2. sz. táblázat

Az egyetemi-főiskolai hallgatók összlétszáma (fő)[384]

Tanév	Összesen	Ebből nappali tagozatos
1949/50.	22 822*	20 351
1950/51.**	32 501	26 509
1951/52.	40 431***	31 852
1952/53.	49 442	36 401
1953/54.	53 330	38 383
1954/55.	47 454	33 617

* Csak belföldi hallgatók.
** 1951. ápr. 1-jén beírt hallgatók száma.
*** 820 előkészítős hallgatóval együtt.

3. sz. táblázat

Az I. évfolyamos hallgatók száma (fő)[385]

Tanév	Összesen	Ebből nappali tagozatos
1949/50. (II. félév)	82 42	6 262
1950/51.	14 362	11 279
1951/52.	17 764	13 534
1952/53.	18 039	12 622
1953/54.	16 547	11 010
1954/55.	8 329*	6 734

* 1955. márc. 1-i állapot.

[384] StatÉvk 1949. 213.; StatÉvk 1950. 304.; StatÉvk 1954. 54.
[385] StatÉvk 1950. 304.; StatÉvk 1951. 344.; KSH Okt [1952b]. 36.; KSH Okt [1953]. 8.; KSH Okt [1955]. 18., 25., 29.; KSH Okt [1956]. 2.

4. sz. táblázat

A nappali tagozatos hallgatók származási kategóriák szerinti megoszlása (%)[386]

Tanév	Munkás	Dolgozó paraszt	Értel-miségi	Alkal-mazott	Egyéb	Osztály-idegen	Össz. (fő)
1950/51.*	29,5	19,0	48,6			2,9	26 509
1951/52.	34,3	20,9	43,4			1,4	31 852
1952/53.	33,7	22,8	13,9	28,8		0,8	36 401**
1953/54.	34,0	20,8	12,9	17,2	13,0	2,1	38 383
1954/55.	32,4	21,8	14,2	17,1	12,7	1,8	33 617

* 1951. ápr. 1-ig beírt hallgatók száma.
** 373 hallgató származás szerint nem részletezhető.

5. sz. táblázat

Az I. évfolyamra beiratkozott nappali tagozatos hallgatók származási kategóriák szerinti megoszlása (%)[387]

Tanév	Munkás	Dolgozó paraszt	Értel-miségi	Alkal-mazott	Egyéb	Osztály-idegen	Össz. (fő)
1952/53.	34,1	26,0	13,2	26,4		0,3	12 680*
1953/54.	35,8	22,9	12,3	14,9	12,9	1,2	11 010
1954/55.	31,7	24,4	16,8	15,0	11,4	0,7	6 734

* Ismeretlen okból nem egyezik a 3. sz. táblázatban közölt adattal.

386 StatÉvk 1954. 54.
387 Sáska 2006. 99.; KSH Okt [1956]. 3.

6. sz. táblázat

A IV. évfolyamos tanulók száma a középiskolák nappali tagozatán (tanév eleji adatok)[388]

Tanév	Fő
1949/50.	14 383*
1950/51.	14 846**
1951/52.	14 653
1952/53.	20 677
1953/54.	22 270
1954/55.	21 897

* Év végi bizonyítványt kapott tanulók száma.
** Tanév végi adat.

388 StatÉvk 1950. 302.; StatÉvk 1951. 340.; KSH Okt [1952a]. 74.; StatÉvk 1949–1955. 330.

Szemelvények

Származási kategorizáció

1. Szociális kategóriák (1950)

A.) Akiket a demokrácia mint munkáskádereket eredeti foglalkozásukból kiemelt, azokat eredeti foglalkozásuknak megfelelő szociális kategóriába kell sorolni.

B.) Az 1–11. számmal jelzett rovatok a következő szociális kategóriákat jelentik:

(1) jelzőszám: üzemi munkás. Ide tartoznak a bányászok, a 10 alkalmazottnál többet foglalkoztató üzemek és gépállomások fizikai dolgozói.

(2) jelzőszám: kisipari munkás. Ide soroljuk az 1–9 alkalmazottat foglalkoztató üzemek fizikai dolgozóit.

(3) jelzőszám: közlekedési és postai fizikai dolgozók. Ide tartoznak a villamosvezetők, kalauzok, Máv pályaőrök, levélhordók stb. Az értelmiségi munkakörben alkalmazottakat l. a 8. pont alatt.

(4) jelzőszám: szolgáltatási ipari fizikai dolgozók (szállodai, vendéglői és fürdőalkalmazottak, borbélyok stb.), továbbá a kereskedelmi alkalmazottak.

(5) jelzőszám: termelőszövetkezeti csoport tagok és az állami gazdaságok fizikai dolgozói.

(6) jelzőszám: dolgozó paraszt 0–10. kat. holdig, ha idegen munkaerőt nem vesz igénybe.

(7) jelzőszám: dolgozó paraszt 10–25 kat. holdig, ha idegen munkaerőt nem vesz igénybe.

(8) jelzőszám: értelmiségi alkalmazottak. Ide tartozik a pedagógus, műszaki értelmiségi, szolgálatban lévő honvéd, rendőr, tiszthelyettes és tiszt, köz- és magánalkalmazott vagy annak özvegye.

(9) jelzőszám: szabad pályán működő értelmiségi foglalkozásúak (orvos, mérnök, író, művész, újságíró stb.). Ide soroljuk az egyházi szolgálatban álló alkalmazottakat is.

(10) jelzőszám: dolgozó kisemberek. (Kisiparos és kiskereskedő alkalmazott nélkül, hivatali és köztisztasági altiszt, házfelügyelő.)

(11) jelzőszám: egyéb foglalkozásúak. Ide soroljuk általában a kizsákmányoló foglalkozásúakat: birtokos vagy bérlő 25. kat. holdig, ha idegen munkaerőt állandóan alkalmaz; 25 kat. holdon felüli birtokos vagy bérlő; iparos, kereskedő alkalmazottakkal; államosítás előtti nagykereskedő, nagyiparos, vendéglős, vagyonából vagy háztulajdonából élő. Ebbe a csoportba soroljuk az 1945. év előtti, jelenleg más foglalkozásban lévő hivatásos katonát, csendőrt, rendőrt stb.-t.

PTE EL VIII.203.b. 604–1949/50. Szociális kategóriák
a VKM. 1950. június 10-én kelt 1400–74–18/1950. VI. sz.
rendelete értelmében, [1950].

2. Általános szempontok a középiskolai tanulók és az egyetemi (főiskolai) hallgatók származásának megállapítására

(részlet)

A hallgatók származásának megállapításánál általában a szülő, vagy az eltartó mind a felszabadulás előtti, mind a felszabadulás utáni foglalkozását figyelembe kell venni.

A felszabadulás utáni foglalkozás a döntő az alábbi esetekben:
– ha az illető a jelen kategorizálás szerint nem minősül munkásnak –
a.) termelőszövetkezetekben dolgozó parasztokat „dolgozó paraszt" kategóriába sorolunk tekintet nélkül felszabadulás előtti foglalkozására,
b.) „Egyéb" kategóriába kerülnek a mezőgazdasági- (Tsz), vagy kisipari (Ktsz) termelőszövetkezetekben dolgozó volt önálló kisiparosok.

A többi esetekben a felszabadulás előtti foglalkozás az irányadó.

A kiemelt kádereket mindig az eredeti foglalkozásuknak megfelelően kell besorolni.

Ha a szülők foglalkozásában a felszabadulás előtt több ízben történt változás, akkor azt vegyük figyelembe, amelyik a gyermek életkörülményeit hosszabb ideig és nagyobb mértékben befolyásolta.

Ha a szülőknek többféle foglalkozásuk volt, az apa főfoglalkozásának megfelelő kategóriába soroljuk a tanulót.

Az egyes kategóriánál felsorolt példák csak a vitára okot adható foglalkozási ágak egy részét tüntetik fel.

Egynél több alkalmazottat foglalkoztató kiskereskedők és egynél több idegen munkaerőt foglalkoztató kisiparosok a tőkés szektorhoz tartoznak – ezek gyermekeit az X kategóriába kell sorolni és nyilvántartani – de ez nem jelenti azt, hogy az alkalmazottat nem tartó kiskereskedők és az egy-két alkalmazottat foglalkoztató kisiparosok gyermekeit politikailag ugyanúgy kezeljük, mint a több segédet foglalkoztató kereskedők és az 5–10 munkást foglalkoztató ipari kapitalisták gyermekeit. Politikailag ezek között a rétegek között nagyon is különbséget kell tenni és egészen másként kell kezelni a tőkés szektorhoz tartozó kisemberek gyermekeit, mint a zsírosabb kapitalistákat.

A fentiek értelmében ugyancsak különbséget kell tenni – az egyébként X kategóriába tartozó és ebben a kategóriában nyilvántartott – olyan szülők gyermekeinek esetében, mint pl. a múltban üzemmel, nagyobb irodával, szanatóriummal rendelkező mérnök, ügyvéd, orvos, akit ma saját szakmájában vezető pozícióban alkalmaz államunk, mert szakképzettségével hathatósan elősegíti a szocializmus építését.

A származás megállapításának jó és időben való elkészítéséért az intézmény vezetője felelős. (...)

Munkás
Termelő, karbantartó, javító üzem szolgálatában álló fizikai munkát végző dolgozó. Alkalmi munkások és szakmunkások egyaránt.
Közlekedési, kereskedelmi üzemekben, raktárakban dolgozó fizikai munkások.
Pl. váltókezelő, fékező, kalauz (főkalauz nem), villamos-, mozdony- és gépkocsivezető, üvegező, kőműves-segéd.
Üzemek és közintézmények takarító- és konyhaszemélyzete.

Mezőgazdasági üzemek fizikai munkát végző dolgozói (béresek, idénymunkások, napszámosok) és 0–1 kat. hold földdel rendelkezők.
Kisipari és kiskereskedelmi bérmunkások.

Dolgozó paraszt
1–25 kat. holdig terjedő saját vagy bérelt földdel rendelkezők, abban az esetben, ha ennek kataszteri tiszta jövedelme a 350 arany koronát nem érte el, illetve nem haladta túl.
(Amennyiben a földterület nagysága a 25 kat. holdat meghaladta, de a kataszteri tiszta jövedelem a 350 arany koronát nem érte el, dolgozó parasztnak minősül.)
Ha állandó munkaerőt alkalmazott, kuláknak minősül.

Értelmiség
Egyetemi, főiskolai, akadémiai, tanítói végzettséggel rendelkezők, továbbá művészek, írók, újságírók.
Ha az egyetemi, főiskolai stb. végzettséggel rendelkező képzettségének megfelelően nem tudott elhelyezkedni, hanem huzamosabb ideig fizikai munkát végzett (pl. nyomdász, sofőr, stb.), kereskedést nyitott, tényleges munkakörének megfelelő kategóriába soroljuk.
Egy (nem egyetemi, főiskolai végzettséget igénylő munkakörben) alkalmazottat (rajzoló, asszisztensnő, gépírónő) foglalkoztató mérnök, orvos, ügyvéd, gyógyszerész stb.

Alkalmazott
Tényleges szolgálatot teljesítő, nem fizikai munkát végző alkalmazottak, akik nem esnek az értelmiségi vagy a munkás kategória megfogalmazása alá, pl. tisztviselők, technikusok, honvédség, rendőrség, pénzügyőrség, stb. tényleges állományú tagjai, ha nem esnek a munkás, paraszt, vagy az értelmiségi kategória megfogalmazása alá, egészségügyi dolgozók, a munkás kategóriába nem eső közlekedési és kereskedelmi alkalmazottak (ellenőr).
Kapusok, őrök, altisztek, házfelügyelők, háztartási alkalmazottak.

Egyéb
Esetleg egy alkalmazottat foglalkoztató kisiparosok és kiskereskedők.
Egyházi személyek (amennyiben egyébként nem esnének az X kategóriába.)

X
A volt földbirtokosok, arisztokraták, gyár- és üzemtulajdonosok, vagyonukból élők, bérháztulajdonosok.
Akinek földterülete 25 kat. holdnál több volt, ha annak jövedelme a 250 aranykoronát elérte vagy meghaladta. Akinek cséplőgépe vagy munkagéppel ellátott üzeme volt és emellett a földterület tiszta jövedelme a 100 aranykoronát elérte vagy meghaladta.
A felszabadulás előtt fontosabb vezető állást betöltő egyének, rendőrség, katonaság volt tényleges tisztiállományú tagjai, amennyiben nem itt teljesítenek szolgálatot – és tartalékállományba helyezésük alkalmával tiszti rendfokozatuktól megfosztották –, a csendőrség volt tagjai.
A felszabadulás után politikai okokból B-listázott vagy jogerősen elítélt személyek.
Egynél több alacsonyabb képesítésű, vagy egyetemi, főiskolai végzettséget igénylő munkakörben egy egyetemi, főiskolai képesítésű munkaerőt foglalkoztató mérnök, orvos, ügyvéd, gyógyszerész, stb.
Egynél több alkalmazottat foglalkoztató kereskedők, iparosok és fuvarosok.

Megjegyzés: (egyházi személyek, ha a fenti feltételek valamelyike rájuk vonatkoztatható, X kategóriába sorolandók.)

[dátum nélkül]

PTE EL VIII.205.b. Biz. 29–1953/54.
Hallgatók szociális kategorizálása, [1954].

Beiskolázási agitáció

3. A Pécsi Pedagógiai Főiskola oktatóinak jelentései

3/a. Selymes Ferenc jelentése a pécsi Janus Pannonius Gimnáziumban tartott továbbtanulási tájékoztatóról

1952. febr. 20-án S. Ernővel másodszor látogattam a Janus Pannonius gimn. növendékeit. Első ízben hosszan is ismertettem a Ped. Főisk. intézményének jelentőségét. Kisült, hogy a főiskolánkat nem nagyon ismerték. Akkor egy tanuló jelentkezett ped. pályára (Cs. László), egy ingadozott.

A második látogatásnál már sokkal többen érdeklődtek, de közelebbről beszélve velük, kisült, hogy a ped. főiskola csak végső lehetőség számukra, abban az esetben, ha máshová nem vennék fel őket. Volt olyan is, akit az Orosz Intézetbe agitáltak, nincs kedve a nyelvszakhoz, még inkább ide jönne a tört. szakra (F. József).

A második látogatásnál 5 diák jelentkezett ped. főiskolára. Ezekkel tartom a kapcsolatot, utcán találkozok velük és elbeszélgetek a problémákról.

Az osztályfőnökökkel is beszéltem. Megígérték, hogy a pályaválasztási tanácsadásnál a ped. főiskolát mindig melegen fogják ajánlani.

Igen erélyes agitációt végez a jogi kar is.

[dátum nélkül]

PTE EL VIII.205.c. Beiskoláz[ás]i jelentések gyűjtője, [1951–1952].

3/b. Temesi Mihály jelentése a pécsi Nagy Lajos Gimnáziumban tartott beiskolázási megbeszélésről I.

A Nagy Lajos általános gimnáziumban három IV. osztály van. – Mindhárom IV. osztályt két DISZ-tag kíséretében meglátogattam, s elbeszélgettem a tanulókkal. – Ennek eredményeként megállapítható, hogy a IV. c. reáltagozatú osztályban kivétel nélkül mindenki mérnöki vagy orvosi pályára készül, a IV. a. osztályban sem volt egy tanuló sem, aki pedagógus pályára készült volna. – A IV. b. osztályban néhány tanuló azonban közvetlenebbül érdeklődött a Pedagógiai Főiskola munkája, az ott szerezhető képesítés stb. iránt. – Ezekkel a tanulókkal külön is elbeszélgettem. Végeredményben azonban egy tanuló sem jelentette be, hogy pedagógus pályára készül, – azonban annyit sikerült elérnünk, hogy az agitációs megbeszélés eredményeként gondolkodóba estek, s megígérték, hogy még karácsony előtt osztályfőnökeiknek esetleges döntésüket bejelentik.

Pécs, 1951. december 19.

PTE EL VIII.205.c. Beiskoláz[ás]i jelentések gyűjtője, [1951–1952].

3/c. Temesi Mihály jelentése a pécsi Nagy Lajos Gimnáziumban tartott beiskolázási megbeszélésről II.

(részlet)

A tanulókkal folytatott megbeszélésen főként a Pedagógiai Főiskola elvégzése utáni esetleges továbbtanulási lehetőség iránt volt nagy érdeklődés. – A Pedagógiai Főiskolák kétéves képzését a legtöbben a maguk számára nem látják tartalomban kielégítőnek s itt elsősorban a kétéves képzés rövid idejére utalnak. – Másrészt állandó probléma a pedagógusoknak a múltban tapasztalt alacsonyabb fizetésének felrémlő kísértete; s nehezen látják be, hogy ez a társadalmi és anyagi lebecsülés a múlt osztálytársadalmának magatartása, ami a jelenben is már gyökeresen megváltozott, s a jövőben pedig alapvetően más lehet csak. – A felvetődött problémákra azonnal konkrét választ adtam, megfelelő példákkal.

Első helyen a Pedagógiai Főiskolára senki sem jelentkezett, mert a Pedagógiai Főiskolánál magasabb képzést óhajtanak mind szerezni (...).

Pécs, 1952. március 3.

PTE EL VIII.205.c. Beiskoláz[ás]i jelentések gyűjtője [1951–1952].

3/d. Buday Lajos jelentése pápai beiskolázási körútjáról

(részlet)

Pápai Állami Tanítóképző: A IV. oszt. 18 hallgatója közül 12 főiskolára készül, súllyal a pécsi főiskolára. – Sokoldalú és eleven érdeklődésükre a tájékoztatást megadtuk.

Pápai Állami Gimnázium (fiú–lány): Teljes passzivitást mutattak a pedagógiai pálya iránt. A 16 hallgató javarészt a műszaki pálya iránt mutat inkább érdeklődést. – Egy órán át agitáltunk, de ennek ellenére egyetlen kérdés az volt, hogy minek a pedagógus pályáról beszélni, amikor úgy sincs jelentkező. Esetleg kettőre számíthatunk.

Pápai Ref. Gimnázium + Közgazdasági Gimnázium: Közömbös fogadtatás a hallgatók részéről. Kb. 60 tanuló közül a hallgatók érdeklődése alapján 3–4 hallgatóra számíthat Főiskolánk.

Pápai Áll. Tanítóképző: Pécsi tanulmányi kirándulásunk nagy mértékben Főiskolánk felé terelte a tanulók figyelmét. 27 tanuló közül 12 jelentkezett Főiskolára. Ezek közül azonban többen esetleg Pestre szeretnének kerülni. (...)

Pécs, 1952. március 3.

PTE EL VIII.205.c. Beiskoláz[ás]i jelentések gyűjtője, [1951–1952].

3/e. Kolta Ferenc beszámolója soproni és győri beiskolázási körútjáról

(részlet)

[1952. április] 2-án Sopronban, 3-án Győrben végeztem beiskolázást. Mindkét helyen 1–1 délelőtt állt rendelkezésemre. Ezalatt sikerült minden olyan iskolába elmennem, ahonnan pedagógiai főiskolára jelentkező volt. Sopronban 5, Győrben 4 iskolában voltam, ezenkívül tárgyaltam Győrben az Oktatási Osztály előadójával két ízben is.

Mindenhol az volt a vélemény – és ez megegyezik saját tapasztalatommal is – hogy kissé elkéstünk. A tanulóknak ápr. 1-ig be kellett adniok jelentkezési ívüket, amelyen végleges döntésüket kellett közölniük. Az Oktatási Osztály ugyan körlevelében a lehetőségek között felsorolta a pécsi főiskolát is, a kartársak azonban egészen természetesnek vették, hogy az a terület Budapesthez tartozik, és kifejezetten a pesti főiskolának csináltak propagandát. Így történt, hogy a 2 városban ped. főiskolára összesen 54 tanuló jelentkezett, ezek közül Pécsre mindössze 1.

Részben a tanári testületek, részben (és túlsúlyban) a diákok között végzett felvilágosító munkámmal sikerült a helyzeten döntő módon változtatni, de ha idejében végeztük volna ezt a munkát, sokkal több eredményt érhettünk volna el.

Végeredményben sikerült elérnem, hogy a 2 városból 12 diák kérte azonnal, hogy javítsák ki jelentkezési ívét Budapest helyett Pécsre, számosan szüleikkel való megbeszéléstől tették függővé a végleges döntést, tehát még néhány önkéntes jelentkezőre lehet ezen túlmenően számítani. Az Okt. Osztályon pedig sikerült elérnem, hogy telefonon felszólították az iskolákat, próbáljanak további jelentkezőket iskolánk számára tobo-

rozni, de ezen kívül egy héten belül jelentsék be, kik azok a tanulók, akik ugyan Budapestre jelentkeztek, de esetleges Pécsre történő átirányításuk esetén nem húzódoznának ettől a megoldástól. Ez igen fontos, mert az Okt. Osztály lehetőleg egész keretünket igyekszik kielégíteni, s az ideirányított hallgatók agitációm következtében és az igazgatók további munkájára meg is fognak jelenni. – Ezzel kapcsolatban megemlíthetem, hogy 2 iskolában agitációm után az igazgató máris feltette a kérdést, hogy azok közül, akik mégis Budapestet kérik, ki az, aki esetleges átirányítás esetén nem lenne hajlandó Pécsre elmenni. A soproni Széchenyi gimnáziumban senki sem jelentette ki, hogy ilyen esetben nem jönne el Pécsre, a győri tanítóképzőben pedig csupán 1 nem jönne el, indokolt családi okból. (...)

Az Okt. Osztály mindenben segítségemre volt, s leghatározottabb ígéretet tette, hogy az igazgatók jelentéseinek megérkezése után azonnal javítja a jelentkezési íveken a legkisebb ellenállást mutatóknál a kért helyett Budapestről Pécsre, s a minisztériumba már így továbbítja a lapokat. Az összes jelentkezőnek mintegy felét irányítják hozzánk, ígéretük szerint.

Pécs, 1952. április 4.

PTE EL VIII.205.c. Beiskoláz[ás]i jelentések gyűjtője [1951–1952].

Átirányítások

4/a. A. Attila levele Lukáts Jenőnek, a Pécsi Orvostudományi Egyetem Tanulmányi Osztálya vezetőjének átjelentkezése ügyében

Kedves Jenő!
Ne haragudj, hogy soraimmal zavarlak, légy szíves, ha időd engedi, válaszolj levelemre. Öcsédet kértem, hogy írjon neked, hogy mi újság az egyetemen, hogyan lehetne bejutni hozzátok. Én marha fejjel beírtam első helyre a kérdőíven a Műszaki egyetemet és csak másodsorban az orvosit. Behívtak a Műszakira felvételire, aztán nem vettek fel, hanem Közgazdaságira, meg nem tudom hova utasítottak. Azért csináltam így, mert már a 3. éve írtam mindig orvosit és gondoltam, ha kétszer nem sikerült, 3-szor sem sikerül. És itt tévedtem. Első évben 3 helyen voltam felvételin. Sehova sem vettek fel. A 2. évben orvosira jelentkeztem és felvettek a jogra. Persze ide nem mentem el. Most ismét peches lettem. Arra kérlek meg, hogy most mit lehetne csinálni, van-e arra mód, hogy az egyetemre bejussak, vagy milyen eshetőségek vannak. Az összes irataim Pesten vannak, még nem küldték vissza. Nem tudom, meddig gatyáznak. Jenő, ismét kérlek, ha időd engedi, írjál és ne tedd félre a levelemet. Szívességedet előre is köszönöm, mielőbbi válaszodat várva vagyok baráti üdvözlettel:
A. Attila

Szombathely, 1951. szeptember 10.

PTE EL VIII.203.b. 697–1950/51. Felvételek az 1951–52. tanévre.

4/b. Lukáts Jenő válasza A. Attilának

Kedves Attila!
Leveledet megkaptam, azonban sajnos későn, mert orvostudományi egyetemünkön a létszám már betelt és így nincs lehetőség arra, hogy idén orvosira jöjj.

Pécs, 1951. szeptember 12.

PTE EL VIII.203.b. 697–1950/51. Felvételek az 1951–52. tanévre.

5/a. Sz. János levele a PTE Állam- és Jogtudományi Karának átirányítása ügyében

Kedves elvtársak!

Örömmel értesültem arról, hogy felvételt nyertem a jogtudományi karra, de sajnálattal vettem tudomásul, hogy felvételem nem oda szól, ahol felvételi vizsgámat letettem.

Amikor az iskolába a tanév vége felé bent volt egy elvtárs a budapesti tudományegyetem jogi karáról, akkor azt adta tudomásomra, hogy a jog-

tudományi karon 420,– Ft a minimális ösztöndíj és hogy Nyíregyházáról csak a budapesti jogtudományi-egyetemre lehet menni.

Családi viszonyom olyan, már az anyagi helyzettel kapcsolatban is, hogy ilyen körülményeк között 328,– Ft-os ösztöndíj mellett fenntartani magam, illetve egyetemen továbbtanulni nem tudok. Ezeket a fent említetteket az elvtársak a vagyoni bizonyítványomból láthatják is.

328,– Ft ösztöndíj, amelyet az elvtársak biztosítanak a számomra, elegendő lenne a diákszállóra és a menzára, de ugyanakkor az egyéb felmerülő költségek fedezésére kevés.

Olyan nehéz anyagi helyzetem van, hogy 1 pár cipővel és 1 öltöny ruhával, télikabát nélkül 4 éves tanulmányi útra nem indulhatok el.

Mint ahogy az elvtársak is tudják, az én felvételi vizsgám Budapesten volt megtartva és én tanulmányaimat ott szeretném folytatni, mivel családi helyzeten is úgy alakult. Apámat felhelyezik Budapestre és odaköltöznek, én nekem így sokkal előnyösebb lenne Budapesten folytatni tanulmányaimat.

Amikor én kitöltöttem egyetemi felvételi, ill. jelentkezési lapomat, ezt azért tettem, mert láttam a tanulóifjúság előtt álló lehetőségeket, és mert kedvet éreztem a jogi pálya iránt és tovább akartam és akarom fejleszteni tudásomat. De jelentkezési lapomat azzal a tudattal töltöttem ki, mert azt reméltem, hogy pontosan azok mellett a feltételek mellett tanulhatnék, mint amit már a fentiekben említettem, olyan feltételek mellett, mint-ahogy a budapesti jogi-karról kiküldött elvtárs tájékoztatott.

Ha az elvtársak a fenti kérelmeimet nem tudják biztosítani, akkor abban az esetben kérem az elvtársakat, postafordultával szíveskedjenek értesíteni, és a felküldött oklevelet és okmányokat visszaküldeni, amelyek kérelmem nem teljesítése esetén szükségesek az elhelyezkedésemhez.

A fenti kérelem teljesítése reményében elvtársi üdvözlettel
Sz. János

[dátum nélkül]

PTE EL VIII.202.b. 855–22/1952. Felvételi ügyek.

5/b. Székely Sándor, a PTE Állam- és Jogtudományi Kar Tanulmányi Osztály vezető-helyettesének válasza Sz. János kérelmére

Karunkra való felvétele miatt nem kell sajnálkoznia, mivel tudomásunk szerint anyagát saját kérelmére küldték meg hozzánk. A Budapesti Tudományegyetem Jogi Karáról hivatalos minőségben nem járhatott kinn Nyíregyházán senki sem, aki azt a tájékoztatást adhatta volna, hogy a Jogi Karon 420,– Ft a minimális ösztöndíj. Megfelel a valóságnak, hogy Nyíregyháza a Budapesti Jogi Kar beiskolázási körzetébe tartozik, viszont a keretszám betelte akadályozta meg abban, hogy az elvtársat oda felvegyék. Ha jogi pályán akar egyetemi tanulmányokat folytatni, ezt Karunkon megteheti. Ösztöndíját inkább a pozitív oldaláról kell bírálnia. Okmányait visszatartjuk addig, amíg Karunkon a beiratkozás megtörténik. Várjuk, hogy az Elvtárs megfelelően mérlegeli helyzetét és előző értesítésünknek megfelelően megérkezik a beiratkozásra.

Pécs, 1952. augusztus 15.

Székely Sándor, tanulmányi osztályvezető h.

PTE EL VIII.202.b. 855–22/1952. Felvételi ügyek.

6/a. Sz. István levele a PTE Állam- és Jogtudományi Karának átirányítása ügyében

Kedves Elvtársak!

Ez évben végeztem el középiskolai tanulmányaimat. Továbbtanulásra első helyen a Filmművészeti Főiskolát, második helyen a Jogtudományi Egyetemet (Pécs) neveztem meg. A Filmművészeti Főiskolán felvételi vizsgán is részt vettem.

Minthogy beláttam azt, hogy művészi pályán (rendező, dramaturg) – képességeim folytán – csak átlagosat tudnák nyújtani, s úgy érzem, hogy a jogi pálya jobban megfelelne nekem, hozzá kedvem – s érzem – rátermettségem is van, jelentkezem a Jogtudományi Egyetemre.

Kérném az elvtársakat, hogy küldjenek címemre tájékoztatót a jelentkezésemmel kapcsolatban.

(A Filmművészeti Főiskolai jelentkezésemet visszavontam.)

Sz. István

Szombathely, 1952. július 14.

PTE EL VIII.202.b. 855–22/1952. Felvételi ügyek.

6/b. Székely Sándor, a PTE Állam- és Jogtudományi Kar Tanulmányi Osztály vezető-helyettesének válasza Sz. István kérelmére
(részlet)

Kérésére válaszolva tájékoztatom, hogy ügyében dönteni a Közoktatásügyi Minisztérium Iskoláztatási csoportja illetékes (...).

Kérésével forduljon a Közoktatásügyi Minisztériummal egyidőben a Filmművészeti Főiskola Tanulmányi Osztályához. Amennyiben kérése teljesül, a döntésről megfelelő időben értesítést fog kapni.

Pécs, 1952. július 15.

Székely Sándor, tanulmányi osztály vezető h.

PTE EL VIII.202.b. 855–22/1952. Felvételi ügyek.

6/c. Sz. István levele a PTE Állam- és Jogtudományi Karának átirányítása ügyében

1952. júl. 14[-én] írtam Önöknek egy levelet, amelyben felvételemet kértem az egyetemre. Az Önök tanácsára a K. M. Iskoláztatási Csoportjához adtam be kérelmemet ez év júl. 17-én. A Minisztérium nem válaszolt. Aug. 6. majd aug. 14-én újabb leveleket küldtem a Minisztériumnak, de választ mind a mai napig nem kaptam.

A Filmművészeti Főiskola az irataimat a K.M.-hez megküldte.

Nem tudom megérteni azt, hogy most, mikor: „... elértük, hogy szégyennek számít nem tanulni" (Révai) a Minisztérium válaszra sem tart

érdemesnek, annak ellenére, hogy közepes rendű tanuló vagyok, s nem vagyok osztályidegen. Minthogy szept. 1-én tudtommal megkezdődik az előadás, arra kérem az elvtársakat, hassanak oda, hogy a Minisztérium válaszoljon.

Én megértettem az idő, a Párt, a DISz szavát, én tovább akarok tanulni, miért vonják meg tőlem a lehetőségeket?

Bocsánatot kérek az elvtársaktól a szokatlan hangú levélért, de úgy gondolom, hogy a Minisztériumnak lett volna ideje (több mint 1 hónap!) akár igenlő, akár tagadó válaszadásra.

Ezért fordulok az elvtársakhoz, talán az Egyetemen keresztül sikerül kérdésemre (3 ajánlott levél után) választ kapni: tanulhatok-e tovább vagy sem?!

Szombathely, 1952. aug. 24.
Sz. István

PTE EL VIII.202.b. 855–22/1952. Felvételi ügyek.

6/d. Székely Sándor, a PTE Állam- és Jogtudományi Kar Tanulmányi Osztály vezető-helyettesének válasza Sz. István kérelmére

Megkaptuk az Elvtárs levelét és közöljük, hogy a felvételi anyaga mindezideig hozzánk nem érkezett meg. Gondos ügykezelés mellett is előfordulhat az, hogy egy felvételi anyag elkallódik. Valószínűleg ez történhetett az Elvtárs esetében is.

Tekintettel az idő előrehaladottságára javasoljuk, hogy még egyszer jelentkezzék annál a középiskolánál, ahol az érettségit letette.

Sajnos a keretszám időközben Karunkon betelt, így azokat az egyetemeket ajánljuk, ahol a létszám még nem telt be. Nagy eséllyel jelentkezhet a Pedagógiai Főiskolák szakjaira.

Pécs, 1952. augusztus 25.

Székely Sándor, tanulmányi osztályvezető h.

PTE EL VIII.202.b. 855–22/1952. Felvételi ügyek.

7. A Közoktatásügyi Minisztérium utasítása a felvételi vizsga anyagáról
(részlet)

(...) Az Állam- és Jogtudományi Karon a felvételi vizsga anyagát a következőben állapítom meg: a felvételi vizsgára kötelezett jelentkezők egységes felvételi vizsgát tesznek magyar nyelvből, és történelemből.

1.) A magyar nyelvi vizsga írásbeli. Az írásbeli vizsga célja a jelentkező fogalmazási készségének, helyesírásának megállapítása. Az írásbeli vizsgához az alábbi tárgykörben mozgó feladatok kijelölését javasoljuk:

A választott pálya jelentősége;
Példaképek a magyar történelem nagyjai közül;
Legkedvesebb szépirodalmi olvasmányom vagy versem;
A Komszomol, mint a magyar ifjúság példaképe, stb.

A dolgozat megírására a hallgatóknak 2 óra áll rendelkezésére.

2.) A történelmi vizsga szóbeli. A vizsgán a jelentkezőknek a történelemben való jártasságáról kell számot adnia. (A magyar történelem nagy korfordulói, kiemelkedő alakjai. A magyar szabadságharcok. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom jelentősége a magyar nép története szempontjából. A Szovjetunió felszabadító szerepének jelentősége. A mai nemzetközi helyzet ismerete.)

Az írásbeli és szóbeli vizsgák tételeit az illetékes tanszékek készítsék el a fent megjelölt tárgykörök alapján. A felvételi vizsgákon minden nap más-más tételt kell adni.

Budapest, 1952. június 3.

Simonovits Istvánné, ügyosztályvezető

PTE EL VIII.202.b. 855–225/1952. Felvételi ügyek.

8. 1952. júliusi írásbeli felvételi vizsga tételei a pécsi jogi karon

I.
a.) Petőfi forradalmi költészete.
b.) Mit tud a szovjet költészetről?
c.) Miért szeretnék a jogi pályára lépni?

II.
a.) A béke ügye – a haladás ügye.
b.) Kossuth jellemzése.
c.) Mit tud a szovjet irodalomról?

III.
a.) Dózsa György történeti és irodalmi alakja.
b.) József Attila költészete.
c.) Mit tud Shakespeare-ről?

IV.
a.) A 48-as szabadságharc politikai eszméi.
b.) Melyek és miről szólnak Csokonai legszebb versei?
c.) Mit tud Goethe-ről?

V.
a.) Rákóczi szabadságharcának méltatása.
b.) Kölcsey jellemzése.
c.) Mit tud Puskinról?

VI.
a.) Kossuth forradalmi szerepének méltatása.
b.) Eötvös József jellemzése.
c.) Mit tud Molière-ről?

VII.
a.) A szabadság eszméje a magyar költészetben?
b.) Jókai melyik regényét szereti a legjobban? Indokolja meg választását.
c.) Mit tud a nagy orosz regényírókról?

I.
a.) Mit tud a béketáborról és az imperialista táborról?
b.) Hogyan támad az ellenség népi demokráciánkra?

II.
a.) Hogyan segítette és segíti népi demokráciánkat a Szovjetunió?
b.) Mi volt a 3 éves terv célkitűzése?

III.
a.) Mit tud az első magyar Tanácsköztársaságról?
b.) Vázolja a legújabb franciaországi eseményeket.

IV.
a.) Mit tud az 5 éves tervről?
b.) Milyen politikát folytat az Egyesült Államok a világháború után?

V.
a.) Mit nyújt a dolgozóknak a Magyar Népköztársaság Alkotmánya?
b.) Miért van szükség takarékossági mozgalomra, hogyan takarékoskodunk a népgazdaságban?

[dátum és szerző nélkül]

PTE EL VIII.202.b. 855–22/1952. Felvételi ügyek.

9. Hegyi József, a Pécsi Pedagógiai Főiskola egyik felvételi albizottsági elnökének jelentése
(részlet)

Az a látszat, mintha túladminisztrálnánk a felvételeket. Írásbeli, szóbeli, mintha második érettségit tennének felvételizőink! Az az érzésem, mintha emiatt is maradnának le egyes hallgatók.

A bizottsági munka az egész tanévi munka és vizsgák után fárasztó. Kívánatos volna a jövőben a bizottsági tagok váltásáról gondoskodni. (...)

A felvételiző hallgatók általában szerény magatartást tanúsítottak. Kirívó volt P. Éva burzsoá magatartása, az albizottság elutasította. (Kívánatos volna utánanézni, hogyan lehet ilyen ellenséges magatartású elem Sztálinvárosban vállalatigazgató mellett titkárnő!)

O. Miklós hallgató apja repülőfőhadnagy volt. Amiatt való félelmében, hogy nem veszik fel, az albizottság előtt nem beszélt őszintén. Ügye kivizsgálás alatt, függőben van.

Szakválasztás vonalán nyilván helytelen felvilágosítás és agitáció folytán túl sok a biológia–földrajz és történelem–földrajzra való jelentkezés. E két szaknál túlterhelés mutatkozik. Kívánatos volna a jövő évben a középiskolák felé nevelő és felvilágosító munkával megkönnyíteni a szakválasztást. Az albizottság eléggé megnyugtató módon tudta megválasztani a szakot a felvételizőknél.

Az ösztöndíj vonalán nehéz volt az egyensúlyt tartani. A legtöbb hallgató azzal jött, hogy otthonról nem tudják támogatni. Bizonyos követelődző hang is mutatkozott egyeseknél. Itt is előzetes agitációs és nevelő munkára van szükség! Ne várjanak mindent az államtól, vallják be őszintén, hogy a szülők milyen támogatást tudnak nyújtani.

Pécs, 1952. július 16.

PTE EL VIII.205.c. Felvételi vizsgálati albizottság-elnöki jelentés.

10. Az 1953. évi felvételi vizsgák értékelése a PTE Állam- és Jogtudományi Karán
(részlet)

A vizsgák tapasztalatairól a következőket jelentjük:

1. A felvételin megjelent tanulók napi politikai tájékozottsága általában kielégítő volt. Látszik rajtuk, hogy a középiskolában rendszeres sajtóolvasásra rászoktatták őket, és az újabb politikai eseményekben eléggé kiismerik magukat. Természetesen akadtak jónéhányan olyanok, akik a legújabb eseményekről nem tudtak, mert cséplőgép-ellenőrként dolgoznak és a munkahelyükön sajtóhoz nem jutnak. Általában jóval gyengébb volt azoknak a sajtó-tájékozottsága, akik a múlt évben érettségiztek, és azóta valamely vállalatnál dolgoznak. Különösen a fizikai munkát végző

jelentkezők politikai tájékozottsága mutatott hiányosságokat, bár e tekintetben is voltak kedvező kivételek.

Nagyon kevés jelentkezőnek volt ellenben fogalma Lenin és Sztálin alapvető műveiről; sokan még cím szerint is keveset tudtak megjelölni. Míg a napi politikai események terén tájékozottságuk kielégítő volt, ideológiai vonatkozásban a középiskola láthatólag nagyon keveset nyújtott számukra. Anélkül, hogy általánosítani akarnánk, jellemzőnek tartjuk az egyik pécsi jelentkezőnek azt a megállapítását, hogy az érettségire készülve az utolsó évben nem értek rá ilyen kérdésekkel foglalkozni. A párttörténetről legtöbben csak hallottak. Némely középiskolában (pl. a szombathelyi ált. fiúgimnáziumban és a székesfehérvári ált. fiúgimnáziumban) a tanulók legalább nagyjából átdolgozták a Szovjetunió Kommunista Pártja XIX. Kongresszusának anyagát, de a legtöbb középiskolából jötteknek erről csak igen halvány fogalmaik voltak.

2. Az iskolabizottságok munkája a továbbtanulásra vonatkozó javaslatok, azok indokolása és a szociális származásra vonatkozó kategorizálás tekintetében általában jó volt. Némi liberalizmus volt észlelhető a továbbtanulásra való alkalmasság, illetőleg erre vonatkozó javaslat megalkotásában a székesfehérvári ált. fiúgimnáziumnál. A sümegi ált. gimnázium pedig olyan véleményt is írt, hogy „műszaki egyetemen való továbbtanulásra nem alkalmas, de jogtanulásra igen". Megjegyzendő, az illető hallgató előmenetele humanista tárgyakból sem volt jobb, mint a természettudományiakból, és egyáltalában nem jelentkezett jogra. (...)

A szociális származási kategóriák megállapításánál durvább hiba nem volt. Kaptunk néhány olyan anyagot, amelyet „X" kategóriájúnak kellett minősíteni, de ezek mindegyikében az atya foglalkozást változtatott, vagy meghalt és az anya vagy gyám nevelte tovább a tanulót, és a kategória egyéni megállapításánál az iskola más szempontokat érvényesített, mint az egyetem. Felvételi bizottságunkat e téren a legnagyobb gondosság, az a törekvés jellemezte, hogy az „X" kategóriához tartozók ne kerüljenek az egyetemre, és ezt talán szigorúbban bíráltuk el, mint az iskola, de ez az iskola részéről sem volt durva hiba.

Több hiba fordult elő az „értelmiségi" és „egyéb" kategóriák megállapítása körül. Előfordult, hogy jogtudományi doktorátussal rendelkező községi jegyző fiát nem értelmiséginek, hanem „egyéb"-nek vették, viszont hivatalsegéd, MÁV-kalauz fiát „munkás"-nak minősítették. Ilyen

kategória megállapításokat többször kellett felülvizsgálnunk, és korrigálnunk.

3. A felvételi vizsgát tett hallgatók magyar nyelvi felkészültsége általában nem volt kielégítő. (Természetesen a jelesen és kitűnően érettek nem tettek felvételi vizsgát.) A jelentkezőknek körülbelül 50%-a olyan botrányos helyesírási hibákat követett el, hogy olyan helyesírási hibát azon szakérettségis tanfolyamon, amelyen a felvételi bizottság elnöke társelnök volt, egyáltalában nem látott. A hallgatók még nagyobb százalékának mondatszerkesztését magyartalanság vagy felületesség jellemezte (egyes számú alanyhoz többes számú állítmány, komplikált, túl hosszú, zavaros mondatok). E tanulmányokat a középiskolában lényegesen komolyabban kell venni.

Ami a hallgatók történelmi ismereteit illeti, néhány igen dicséretes kivétel[től eltekintve] (különösen a pápai és szombathelyi ált. fiúgimn. volt ilyen kivételesen jó), a jelentkezők kronológiai alapismeretei oly hiányosak voltak, hogy az alapvető kronológiai ismeretek hiányában értelmetlen volt az is, amit a gazdaságfejlődéssel, és társadalmi mozgalmakkal kapcsolatban tudtak is. (...)

Igen lábra kapott a történelmi konkrétumok helyett a demokratikus külsejű frázisok értelmetlen ismétlése. Pl. akár a Budai Nagy Antal által vezetett, akár az 1514. évi, akár a XVIII. századi jobbágyfelkelések okait kérdeztük, szinte hanglemezszerűen azt ismételgették (természetesen itt is akadtak dicséretes kivételek), hogy a jobbágyok elnyomása egyre fokozódott, az urak emberhez nem méltóan bántak a jobbágyokkal, mind nagyobb adókat préseltek ki belőlük, míg végül az elkeseredés fegyveres mozgalomban tört ki. Hiszen ez elvileg mind igaz, de ezt az is tudhatja, aki soha történelemkönyvet nem vett a kezébe, a történelem tanulmányozásának épp a konkrét kiváltó okok ismeretére kellene rávezetni a tanulókat. Itt ismét megjegyzem, hogy az említett szakérettségis tanfolyam tanulóinak átlagtudása lényegesen felette állott a felvételi vizsgát tett tanulók átlagos történelemtudásának. (...)

4. A hallgatók pályaválasztásánál tapasztalataim szerint döntő szerepet nem a középiskola játszotta, hanem a karunk oktatószemélyzete és Disz szervezete által közösen, de igen gondosan megszervezett beiskolázás. Volt iskola, mely mechanikusan, mereven kezelte a számára adott keretszámokat, és pl. a zalaegerszegi ált. gimn. olyan „egyéb" származású diá-

kokat, akik továbbtanulása ellen semmi elvi kifogás nem lett volna, nem ajánlott jogra, mert meghaladták az iskola keretszámait. Hasonló történt a szekszárdi ált. gimnáziumban is, de onnan legalább ezzel a megjegyzéssel megkaptuk a jelentkezési lapot, az említett zalaegerszegi tanulók jelentkezése ellenben nem érkezett el hozzánk. Teljesen értelmetlenül erőszakosan irányított a sümegi ált. gimn., keresztülhúzva (egy esetben, úgy látszik a tanuló tudtán kívül) a tanuló jelentkezését, és felvételi lapját hozzánk juttatta, a tanuló meg sem jelent a felvételi vizsgán, sőt írásban tiltakozott, eszébe sincs jogi tanulmányokat folytatni. Hasonlóan erőszakosan közölt egy tanulóval a pécsi Nagy Lajos gimnázium igazgatója, hogy őt jogra irányíja, mire a tanuló nemcsak nem jelent meg a felvételi vizsgán, de elkeseredett levélben közölte, hogy nem kíván jogot tanulni, sőt a levélben – enyhén szólva – meggondolatlanul nyilatkozott az irányítás módjáról.

5. A felvételi bizottság alapos, gondos, figyelmes munkát végzett. Az áttekintést és egységes elbírálást nehezítette az, hogy munkája nagyon elhúzódott, a bizottság egyes tagjai szabadságolása folytán összetétele többször változott, ez azonban azon múlt, hogy a más egyetemekről átirányítottak (másodhelyen jogra jelentkezettek) anyaga csak igen lassan szivárgott. A jelentkezők középiskolai tanulmányi eredményét, felvételi vizsgai szereplését és szociális származását részletesen mérlegelte, ügyelt arra, hogy sem „X" kategóriákhoz tartozók, sem olyan gyenge tehetségűek, akiknek tovább tanulásához kevés remény fűződik, ne kerüljenek egyetemre, viszont akinek tanulásához remény van, azoknak egyetemi tanulásra alkalma nyíljék. (...)

7. Hátrányosan befolyásolta a felvételi vizsgákat a szociális származási kategóriák keretszámainak időközben bekövetkezett megváltoztatása. Átirányítottunk ugyanis olyan jelentkezőket, akik a felvételi vizsga idején különösen az „egyéb" kategóriában az akkor rendelkezésre álló keretet meghaladták, de továbbtanulásra alkalmasnak látszottak. Ezeket nem akartuk meggátolni abban, hogy máshol tanulhassanak, ezért felhívtuk a figyelmüket, kérjék más főiskolára felvételüket.

Mindezideig nem jelentek meg felvételi vizsgán munkás és parasztszármazású hallgatók olyan számban, hogy az eredeti felvételi rendelet adta keretszámok betarthatók lettek volna. Ezért kellett (...) több egyéb és értelmiségi származású tanulót felvételre javasolnunk.

8. Feltétlenül szükségesnek tartjuk javasolni azt, hogy a jövőben, amennyiben lehetséges, a nagy és a túljelentkezett karok lehetőleg minél előbb értesítsék ki a jelentkezőket a felvétel eredményéről. Így a kevésbé megrohant karok felvételi vizsgáink az idejét rövidíteni tudjuk. Emellett az utóbbiak kellő időben kézhez kaphatják az átirányításra kerülők jobb minőségű részét.

Pécs, 1953. augusztus 14.

dr. Flachbart Ernő, dékán h.

PTE EL VIII.202.b. 855–28/1953. Felvételi ügyek.

Rövidítések

APB	Agitációs és Propaganda Bizottság
Áll., áll.	Állami, állami
DISZ	Dolgozó Ifjúság Szövetsége
DÉFOSZ	Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége
ELTE	Eötvös Loránd Tudományegyetem
FoM	Felsőoktatási Minisztérium
főisk.	főiskola, főiskolai
gimn.	gimnázium
kat.	kataszteri
KIB	középiskolai iskolabizottság
KM, K.M.	Közoktatásügyi Minisztérium
KV	Központi Vezetőség
l., ld.	lásd
MEFESZ	Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezete
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MIB	megyei iskolabizottság
MKP	Magyar Kommunista Párt
Okt.	Oktatási
OM, O.M.	Oktatásügyi Minisztérium
OT	Országos Tervhivatal
PB	Politikai Bizottság
ped.	pedagógiai, pedagógusi
Ped. Főisk.	Pedagógiai Főiskola
Ref.	Református
SZOT	Szakszervezetek Országos Tanácsa
SZOTE	Szegedi Orvostudományi Egyetem
tört.	történelem
TTK	Természettudományi Kar
vm.	vármegye
VKM	Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

Források és bibliográfia

Levéltári források

HUNG	Hungaricana Közgyűjteményi Portál, Közgyűjteményi Könyvtár, Egyetemi tanácsülési jegyzőkönyvek. [Elérhető az interneten: http://library.hungaricana.hu/hu/collection/egyetemi_jegyzokonyvek/, letöltés: 2016.06.01.]
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
M-KS 276–52.	MDP Központi Vezetőség iratai (1948–1956)
M-KS 276–53.	MDP Politikai Bizottság iratai (1948–1956)
M-KS 276–54.	MDP Titkárság iratai (1948–1956)
M-KS 276–55.	MDP Szervező Bizottság iratai (1948–1953)
M-KS 276–86.	MDP Agitációs és Propaganda Bizottság (Kollégium) iratai (1948–1953)
M-KS 276–89.	MDP Agitációs és Propaganda Osztály iratai (1950–1956)
M-KS 276–91.	MDP Tudományos és Kulturális Osztály iratai (1953–1956)
XIX-I-1.	Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratai (1945–1951)
XIX-I-2.	Oktatásügyi Minisztérium iratai (1953–1957)
XIX-I-5.	Közoktatásügyi Minisztérium iratai (1951–1953)
XIX-I-6.	Felsőoktatási Minisztérium iratai (1953)
XXVI-I-1.	Országos Neveléstudományi Intézet iratai (1945–1950)
PTE EL	Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár
VIII.101.	Erzsébet Tudományegyetem Rektori Hivatalának iratai (1923–1951)
VIII.202.	PTE (majd JPTE) Állam- és Jogtudományi Kar iratai (1947–1992)

VIII.203.	Pécsi Orvostudományi Egyetem iratai (1950–1999)
VIII.205.	Pécsi Pedagógiai/Tanárképző Főiskola iratai (1948–1981)
SZTE SzL	Szegedi Tudományegyetem Szaklevéltára
SZPF	Szegedi Pedagógiai Főiskola iratai (1947–1962)

Forráskötetek

DMOT
Dokumentumok a magyar oktatáspolitika történetéből I. 1945–1953., II. 1950–1972. Összeáll. Kardos József és Kornidesz Mihály. Budapest, 1990.

KKözl
Közoktatásügyi Közlöny: a Közoktatásügyi Minisztérium hivatalos lapja, 1951–1953. Budapest.

MDP
A Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1948–1956. Összeáll. és szerk. Haduba Miklós. Főszerk. Izsák Lajos. Budapest, 1998.

NEK
Nehéz esztendők krónikája, 1949–1953: Dokumentumok. Összeáll. Balogh Sándor – Főglein Gizella – Szakács Sándor. Budapest, 1986.

OKözl
Oktatásügyi Közlöny: az Oktatásügyi Minisztérium hivatalos lapja, 1953–1957. Budapest.

Statisztikák

KSH NépSz
1960. évi népszámlálás. 5. Demográfiai adatok. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1962.

KSH Okt

KSH Okt [1952a]	A Központi Statisztikai Hivatal Közoktatás-statisztikai jelentése: Közoktatásunk 1951/52. tanév eleji adatai. KSH, [1952].
KSH Okt [1952b]	A Központi Statisztikai Hivatal jelentése: Közoktatás 1952/53. tanév eleje. KSH, [1952].
KSH Okt [1953]	I. sz. Statisztikai Tájékoztató a felsőoktatási intézmények hallgatóinak 1953. október 1-i adatairól. KSH, [1953].
KSH Okt [1955]	A Központi Statisztikai Hivatal Szociális és Kultúrstatisztikai jelentése: Oktatás, 1954/55. tanév eleje. KSH, [1955].
KSH Okt [1956]	KSH Oktatásügyi Statisztikai Tájékoztató 1955–56. Felsőfokú oktatás. KSH, [1956].

MűvStat
Művelődésstatisztikai adattár. Budapest, 1968.

StatÉvk

StatÉvk 1949	*Statisztikai Évkönyv 1949.* Budapest, 1950.
StatÉvk 1949–1955	*Statisztikai Évkönyv 1949–1955.* Budapest, 1957.
StatÉvk 1950	*Statisztikai Évkönyv 1950.* Budapest, 1951.
StatÉvk 1951	*Statisztikai Évkönyv 1951.* Budapest, 1952.
StatÉvk 1954	*Statisztikai Évkönyv 1954.* Budapest, [1955].

Sajtóforrások

Dunántúli Napló – 1952.
Fiatal Magyarország – 1948.
Köznevelés – 1948, 1949, 1950, 1951, 1954.
Szabad Ifjúság – 1951, 1954.
Szabad Nép – 1948–1952, 1954.
Szegedi Egyetem – 1953, 1954.

Felhasznált irodalom

ANDORKA 1979
ANDORKA Rudolf: Az egyetemi és főiskolai hallgatók társadalmi összetétele, 1898–1942. *Statisztikai Szemle*, 1979/2. sz. 176–198.

BARAKONYI 2004
BARAKONYI Károly: *Rendszerváltás a felsőoktatásban. Bologna-folyamat, modernizáció.* Budapest, 2004.

BEREND 1999
BEREND T. Iván: *Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában, 1944–1990.* Budapest, 1999.

BÍRÓ – SZÉKELYI 1996
BÍRÓ Judit – SZÉKELYI Mária: A tudomány újjáépítése, 1945–1950. *Szociológiai Szemle*, 1996/3–4. sz. 81–104.

DARVAS 1984
DARVAS Péter: Oktatás és tervgazdálkodás, 1949–1953. *Medvetánc*, 1983/4. sz. 59–75.

DIÓSZEGI – KONCZ 1987
DIÓSZEGI CSIPETITS Antal – KONCZ Endre: *Volt egyszer egy szakérettségi.* Budapest, 1987.

DONÁTH 2008
DONÁTH Péter: *Oktatáspolitika és tanítóképzés Magyarországon 1945–1960.* Budapest, 2008.

ERDÉSZ 1957
ERDÉSZ Tiborné: A közoktatás helyzete. *Statisztikai Szemle*, 1957. 689–704.

ERDÉSZ – FEHÉR 1958
ERDÉSZ Tiborné – FEHÉR Kálmánné: Az egyetemet és főiskolát végzettek elhelyezkedése 1957-ben. *Statisztikai Szemle*, 1958. 822–829.

FARKAS 1952
FARKAS Domonkos: A végzett egyetemi és főiskolai hallgatók elosztásának tapasztalatai. *Felsőoktatási Szemle*, 1952. 432–437.

FÖLDES 1941
FÖLDES Ferenc: *Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon.* Budapest, 1941.

GRUBER 1953
GRUBER László: A szegedi Pedagógiai Főiskola iskoláztatási munkája. *Felsőoktatási Szemle*, 1953. 135–136.

GYARMATI 1988
GYARMATI György: A társadalom államosításától az állam társadalmasítása felé. *Forrás*, 1988/2. sz. 39–50.

GYARMATI 1991
GYARMATI György: A káderrendszer és a rendszer kádere. *Valóság*, 1991/2. sz. 51–63.

GYARMATI 2011
GYARMATI György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1949–1956.* Budapest 2011.

GYEKICZKY 1989
GYEKICZKY Tamás: *A fegyelem csapdájában. Munkafegyelmi kampányok társadalmi hatásának elemzése.* Budapest, 1989.

HALÁSZ 1954
HALÁSZ Aurél: Az egyetemi és főiskolai felvételi vizsgák előtt. *Felsőoktatási Szemle*, 1954. 193–196.

HORVÁTH 1950
HORVÁTH Márton: Közoktatásügyünk a Központi Vezetőség határozata után. *Társadalmi Szemle*, 1950. 450-460.

Huszár 2005
Huszár Tibor: Az elittől a nómenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása és néhány jellemzője Magyarországon (1945–1989). *Szociológiai Szemle*, 2005/3. sz. 8–69.

Iván – Fekete – Kutas 1979
Iván A. Pál – Fekete György – Kutas János: Felsőoktatás és munkaerő-tervezés Magyarországon. In: Olajos Árpás (szerk.): *Felsőoktatás és munkaerő-tervezés*. Budapest, 1979. 85–99.

Jobst 2009
Jobst Ágnes: A HARC metafora szerepe az '50-es évek politikai köznyelvében. *Magyar Nyelvőr*, 2009/4. sz. 433–446.

Kardos 2004
Kardos József: A „szocialista egyetem" és az autonómia (1949–1969). In: Gergely Jenő (főszerk.): *Autonómiák Magyarországon, 1848–1998*. Budapest, 2004. 207–218.

Kardos 2012
Kardos József: Két politikai fordulat – két oktatási párthatározat. In: Baráth Magdolna – Molnár Antal (szerk.): *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Budapest–Győr, 2012. 735–741.

Keresztes 2009
Keresztes Csaba (összeáll.): *Az oktatást és művelődést irányító minisztériumok vezető testületeinek napirendi jegyzékei I. Kollégiumi értekezletek, 1949–1983*. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2009. [Elérhető az interneten: mnl.gov.hu/letoltes.php?d_id=509, letöltés: 2016.05.04.]

Kissné – Molnár – Osváth 2010.
Kissné Bognár Krisztina – Molnár László – Osváth Zsolt (szerk.): *Az egyetemi felvételi rendszer változásai a 20. században*. Az MFLSZ 2010. évi vándorgyűlése. Budapest, 2010. (A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség kiadványai 4.)

Kériné 1968
Kériné Sós Júlia: *Diákévek, diáksorsok*. Budapest, 1968.

Knausz 1988 [1998]
Knausz Imre: Az MDP és a közoktatás kérdései az iskolák államosítása után. In: Knausz Imre: *Történelem és oktatás*. Budapest, 1998. 69–99.

Knausz 1989a [1998]
Knausz Imre: A közoktatás pártfelülvizsgálata 1950 tavaszán. In: Knausz Imre: *Történelem és oktatás*. Budapest, 1998. 127–146.

Knausz 1989b [1998]
Knausz Imre: „Új szakasz" az oktatáspolitikában. In: Knausz Imre: *Történelem és oktatás*. Budapest, 1998. 147–160.

Knausz 1994
Knausz Imre: *A közoktatás Magyarországon 1945–1956*. Kandidátusi disszertáció. 1994. [Elérhető az interneten: http://mek.oszk.hu/10000/10080/10080.pdf, letöltés: 2016.03.02.]

Kovács 2012
Kovács Éva: A közoktatás „fejlesztési tervei" 1949–1956 között. *Történelmi Szemle*, 2012/4. sz. 623–652.

Kovács – Örkény 1981
Kovács M. Mária – Örkény Antal: Szakérettségisek. *Mozgó Világ*, 1981/5. sz. 102–109.

Kovács – Örkény 1991
Kovács M. Mária – Örkény Antal: *Káderek*. Budapest, 1991.

Kovácsy 1981
Kovácsy Tibor: Az utasításos gazdaságról. *Történelmi Szemle*, 1981/2. sz. 191–202.

Közoktatásunk 1952
Közoktatásunk az 1951/52. tanév elején. *Statisztikai Szemle*, 1952/2. sz. 106–114.

LADÁNYI A. 1970
LADÁNYI Andor: A felsőoktatás szocialista átszervezésének kezdete: az 1948. évi egyetemi reform. *Magyar Pedagógia*, 1970/2. sz. 170–184.

LADÁNYI A. 1975
LADÁNYI Andor: A magyar felsőoktatás háromévtizedes fejlődése a statisztikai adatok tükrében. *Felsőoktatási Szemle*, 1975. 244–256.

LADÁNYI A. 1986
LADÁNYI Andor: *Felsőoktatási politika, 1949–1958*. Budapest, 1986.

LADÁNYI A. 1989
LADÁNYI Andor: *Mennyiségi fejlődés és strukturális változások: a felsőoktatás útja a felszabadulás után*. Budapest, 1989.

LADÁNYI A. 1991
LADÁNYI Andor: *A felsőoktatás irányításának történeti alakulása*. Budapest, 1991.

LADÁNYI A. 1995
LADÁNYI Andor: A felsőoktatási felvételi rendszer történeti alakulása. *Educatio*, 1995/3. sz. 485–499.

LADÁNYI A. 1996
LADÁNYI Andor: Két évforduló. A nők felsőfokú tanulmányainak száz éve. *Educatio*, 1996/3. sz. 375–389.

LADÁNYI A. 1999
LADÁNYI Andor: *A magyar felsőoktatás a 20. században*. Budapest, 1999.

LADÁNYI J. 1994
LADÁNYI János: *Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban*. Budapest, 1994.

LUKÁCS 1989
LUKÁCS, Péter: Changes in Selection Policy in Hungary: the case of the admission system in higher education. *Comparative Education*, 1989/2. sz. 219–228.

LUKÁCS 1991
LUKÁCS Péter: *Színvonal és szelekció*. Budapest, 1991.

MAJTÉNYI 2004
MAJTÉNYI György: A szakérettségi intézményéről és a szakérettségizettekről. *Iskolakultúra*, 2004/9. sz. 72–82.

MAJTÉNYI 2005
MAJTÉNYI György: *A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás" és „új értelmiség" Magyarországon a II. világháború után*. Budapest, 2005.

NAGY 2015
NAGY Mária: X-esek. In: SAÁD József (szerk.): *Hortobágy örökségei: kényszermunkatáborok és lakóik nyomában*. Budapest, 2015. 270-285. [Elérhető az interneten: http://www.telepesek.hu/pdf/muhely_X-es.pdf, letöltés: 2015.09.01.]

NÉMETH 1945 [1973]
NÉMETH László: A tanügy rendezése. In: NÉMETH László: *A kísérletező ember*. Budapest, 1973. 753–766.

N. SZABÓ 1999
N. SZABÓ József: Tisztogatások a magyar felsőoktatásban (1945–1946). *Magyar Tudomány*, 1999/8. sz. 977–989.

N. SZABÓ 2015
N. SZABÓ József: *A Magyar Kommunista Párt kultúrpolitikája a demokrácia kiépítése idején (1945–1946)*. Budapest, 2015.

OKVÁTH 1999
OKVÁTH Imre: *Bástya a béke frontján. A magyar haderő és katonapolitika 1945–1956*. Debrecen, 1999.

ÖRKÉNY 1991
ÖRKÉNY Antal: Előtanulmány a rendhagyó képzés és a társadalmi mobilitás kapcsolatának 1945 utáni történetéhez. In: SOLYMOSI Zsuzsa (szerk.): *Társadalom és felsőoktatás*. Budapest, 1991. 19–35.

Palasik 2000
Palasik Mária: *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon, 1944–1949.* Budapest, 2000.

Palasik 2013
Palasik Mária: Azok az „ötvenes évek": társadalom a diktatúra prése alatt Magyarországon, 1950-1953. In: Molnár Katalin (szerk.): *Társadalom – demokrácia – szolidaritás: tanulmánykötet Kozáry Andrea tiszteletére.* Budapest, 2013. 198–207.

Papp 2005
Papp István: A Nékosz legendája és valósága. In: Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről.* Budapest, 2005. 309–338.

Pető – Szakács 1985
Pető Iván – Szakács Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története, 1945–1985.* I. kötet. Budapest, 1986.

Polónyi 1986
Polónyi István: Oktatási rendszer az erőforrás-korlátos gazdaságban. *Közgazdasági Szemle,* 1986/11. sz. 1336–1349.

Polyák 2016
Polyák Petra: „Osztályidegenek" az egyetemen. *Korall,* 2016. 64. sz. 5–25.

Póth 1985
Póth Piroska: A koalíciós pártok kultúrpolitikája 1945–1948 között. *Századok,* 1985/2. sz. 498–517.

Rácz 2005
Rácz Kálmán: Az egyetemi autonómia Magyarországon 1848 és 1998 között. In: Gergely Jenő (szerk.): *Autonómiák Magyarországon, 1848–2000.* Budapest, 2005. 221–254.

Rácz 2010
Rácz Kálmán: Az egyetemi autonómia Magyarországon 1848 és 1945 között. *Múltunk,* 2010/1. sz. 62–82.

Sáska 1992
Sáska Géza: *Ciklikusság és centralizáció. A központosított tanügyigazgatás és a felnőttoktatás esete.* Budapest, 1992. [Elérhető az interneten: http://mek.oszk.hu/14600/14605/, letöltés: 2016.03.04.]

Sáska 2006
Sáska Géza: A társadalmi egyenlőség megteremtésének kísérlete az ötvenes évek felsőoktatásában. *Educatio,* 2006/3. sz. 593–608.

Standeisky 2003
Standeisky Éva: Kultúra és politika Magyarországon (1945–1956). In: Vonyó József (szerk.): *Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században.* Pécs, 2003. 121–137.

Somogyvári 2015
Somogyvári Lajos: Származási kategóriák és lemorzsolódás a középiskolában (1953–1962). *Neveléstudomány,* 2015/3. sz. 56–68.

Szita 1951
Szita János: A szakképzett munkaerő kérdése szocialista építésünkben. *Társadalmi Szemle,* 1951/5. sz. 379–394.

Takács 2008
Takács Róbert: *A származási megkülönböztetés megszüntetése 1962–1963.* Budapest, 2008.

Timár 1989
Timár János: *Hatalom és döntésképtelenség. Az oktatáspolitika és az oktatástervezés négy évtizede, 1948–1988.* Budapest, 1989.

T. Kiss 1993
T. Kiss Tamás: *A magyarországi kulturális minisztériumokról (1867–1993).* Budapest, 1993.

Tolnai 1950
Tolnai Gábor: Felsőoktatásunk a szocializmus építésében. *Társadalmi Szemle*, 1950/9. sz. 718–725.

Urbán 1981
Urbán Károly: Az 1953-as fordulat és a magyar értelmiség. *Párttörténeti Közlemények*, 1981/4. sz. 30–83.

Vajda 2010
Vajda Tamás: Felvételi rendszer a szegedi egyetemeken az '50-es években. In: Kissné Bognár Krisztina – Molnár László – Osváth Zsolt (szerk.): *Az egyetemi felvételi rendszer változásai a 20. században*. Az MFLSZ 2010. évi vándorgyűlése. Budapest, 172–198. (A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség kiadványai 4.)

Varga 2010
Varga Júlia: A felvételi rendszer változásai az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 1945–1963 között. In: Kissné Bognár Krisztina – Molnár László – Osváth Zsolt (szerk.): *Az egyetemi felvételi rendszer változásai a 20. században*. Az MFLSZ 2010. évi vándorgyűlése. Budapest, 2010. 162–171. (A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség kiadványai 4.)

Zsidi 1995
Zsidi Vilmos: A hallgatóság és a tanári kar átalakítása a közgazdaságtudományi egyetemen 1945–1956. In: Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Budapest 1995. 613–617.

Képjegyzék

A címlapon:

Budapesti Műszaki Egyetem folyosóján (1961) –
Fortepan / Kotnyek Antal
Az Iparművészeti Főiskola tanterme (1949) –
Fortepan / Kovács Márton Ernő
A *Tanulj tovább!* c. brosúra előlapja (1950) –
PTE Egyetemi Levéltár
Történészhallgatók a könyvtárban (1949) –
Fortepan / Kovács Márton Ernő
Eötvös Loránd Tudományegyetem felvételi vizsgája (1953) –
Fortepan / Magyar Rendőr

A hátlapon:

A Műszaki Egyetem Vízépítéstani Tanszékének laboratóriuma (1949) –
Fortepan / Kovács Márton Ernő
A Pécsi Pedagógiai Főiskola hallgatói (1955) –
Fortepan / Lipovits Károly
Történészhallgatók a könyvtárban (1949) –
Fortepan / Kovács Márton Ernő
Részlet a *Tanulj tovább!* c. brosúrából (1950) –
PTE Egyetemi Levéltár

A belső borítókon:

Első kurzisták (1945) –
Pécsi Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztálya
A Veszprémi Vegyipari Egyetem előadóterme (1956) –
Fortepan / Karabélyos Péter


SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 2.
X 241014



A felsőoktatási felvételi rendszer 1948–49-től kezdődő átalakítása a pártállam új, rendszerhű értelmiségi rétegének kinevelését és az első ötéves terv szakember-szükségletének biztosítását szolgálta. A tervgazdasági logika az egyetemekre és a főiskolákra is kiterjedt: a voluntarista létszámtervek teljesítése kötelező volt – „a hallgatóknak meg kellett lenni”. Ennek érdekében a pártállami oktatásirányítás korábban nem tapasztalt mértékű kontrollt kívánt gyakorolni az egyetemi-főiskolai hallgatóság létszáma és összetétele felett oly módon, hogy a beiskolázást egy üzem termeléséhez hasonlóan tervezhető, irányítható és ellenőrizhető folyamatnak tekintette.

„A hallgatóknak meg kell lenni”



Jelen kötettel indítja útjára a PTE Egyetemi Levéltár az „Egyetem és társadalom" című könyvsorozatát. Célunk egy-egy témát korszerű elméleti megalapozottsággal feldolgozó egyetemtörténeti kiadványok megjelentetése, elsősorban a társadalomtörténet szemszögéből. Figyelmünk kiterjed az európai egyetemek és a hazai felsőoktatás történeti kérdéseinek vizsgálatára. A sorozatban monográfiák mellett konferenciakötetek és fordítások megjelentetésére is vállalkozunk.



X 241014
37.01
P81

„A hallgatóknak meg kell lenni”

Polyák Petra



„A hallgatóknak meg kell lenni”

A felsőoktatási beiskolázás és felvételi rendszere az első ötéves terv idején

Polyák Petra

ISBN 9789634290834



Egyetem és társadalom 1.